

מטפחים חוסר יציבות: מחנות הפליטים הפלסטינים בלבנון

דו"ח המזרח התיכון מס. 84 - 19 בפברואר 2009

תוכן עניינים

i	תקציר מנהלים והמלצות
I	I. הקדמה: הנוכחות הפלסטינית בלבנון
1	א. מגוון שחקנים ומחנות
1	1. שחקנים פוליטיים מרכזיים
1	2. פליטים ומחנות פלסטיניים
II	II. התפתחות היחסים הלבנונים-פלסטיניים
4	א. לוחמה גלויה, 1969-1990
5	ב. השנים לאחר מלחמת האזרחים (1990-2004)
6	ג. 2004-2005: נקודת מפנה או דרך ללא מוצא?
6	1. החלטה 1559 של מועצת הביטחון של האו"ם
9	2. ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני
11	3. נהר אל-בארד: מקרה מבחן קשה
12	ד. המעמד המעורער של הפליטים
12	1. החשש מתאוטין
15	2. דחיקה לשוליים
III	III. חוסר היציבות במחנות מתעצם
17	א. סכסוכים בין פלגים פלסטיניים
19	ב. אש"ף והפתח
21	ג. ניהול כושל של המחנות
21	1. הועדות העממיות
21	2. אונר"א
IV	IV. ג'יהאד
V	V. סיכום ומסקנות: המלחמה בעזה, המחנות, ועתיד לבנון
	נספחים
30	א. מפה של מחנות פלסטינים בלבנון
31	ב. פלגים פלסטיניים מרכזיים בלבנון
32	ג. הסכם קהיר

מטפחים חוסר יציבות: מחנות הפליטים הפלסטינים בלבנון

תקציר מנהלים והמלצות

ככל שנחלשת התקווה לשיבה משמעותית של פליטים לישראל - אנשים שברובם לא דרכו מעולם באדמת מולדתם הקודמת - מתעורר הפחד מפני התיישבות קבע של פליטים בלבנון או מהתאזרחות שלהם (בערבית 'תאוטין'), ומהאופן בו כל זה ישפיע על מאזן הכוחות העדתי הקיים. המנהיגות הנוצרית במיוחד ניצלה חשש זה לצרכיה, והשתמשה בו ככלי להרחבת בסיסה. ממשלה אחת אחרי השנייה נקטה צעדים למנוע את אפשרות ההתאזרחות של הפליטים, בעיקר באמצעות מאמצים שהבטיחו כי תנאי החיים של הפליטים יישארו לא יציבים באופן קיצוני. מחנות פליטים לא זכו לקבל שירותים ציבוריים בסיסיים; פלסטינים נאלצים להתמודד עם הגבלות קשות בתעסוקה; ולאחרונה נשללו מהם גם זכויות קניין.

למאמץ להשאיר את הפליטים מאחור ולמנוע את שילובם החברתי או הכלכלי יש השלכות מסוכנות. מכיוון שהנוכחות שלהם בלבנון נתפסת כזמנית ושואבת הצדקה מהסכסוך המתמשך עם ישראל, ניתנה לפלסטינים אוטונומיה פוליטית יוצאת דופן. העיקרון של מאבק מזוין נשאר עיקרון מקודש במיוחד, ומהווה סיבה לקיומן של קבוצות צבאיות-למחצה רבות. בעקבות מלחמת האזרחים, הפגנת הזכות להתנגדות מזוינת הלכה ואיבדה את משמעותה: פלסטינים מורשים לשאת נשקים אך רק בשטחי המחנות שלהם ובמספר בסיסי אימון. הבסיסים הפכו לאזורי הפקר אליהם הרשויות הלבנוניות לא מעיזות להיכנס. הנשק כבר אינו מכוון כלפי ישראל - הסיבה המקורית לנשיאת נשק - אלא מכוון כלפי פנים. התוצאה הסופית, הרת הסכנה, היא מחנות המטפחים אוכלוסיה נחשלת הנמצאת בשולי החברה; שפע רב של נשקים; ומנהיגות שכבר איננה בעמדה להילחם בישראל ואשר נסחפת, ללא תחושת מטרה.

המצב הסתבך עוד יותר. מחנות הפליטים הפלסטינים הפכו לכלי משחק נוסף במפת המאבקים האזוריים. בעיני המערב ובני בריתם בלבנון, שכיום מחזיקים בהגה השלטון, ערעור של הסטטוס קוו במחנות משמש אמצעי לחיזוק הריבונות הלבנונית ולפירוק מנשקן של כל הקבוצות החמושות, בהן חיזבאללה. הסכסוך הפנים-פלסטיני בין פתח וחמאס מוצא ביטוי גם במחנות בלבנון. בשביל סוריה, חלק מהקבוצות הפלסטיניות החמושות מהוות קלפים בהם יש להשתמש הן

האוכלוסייה הגדולה של פליטים פלסטינים זוכה שוב ושוב להתעלמות ושיכחה ברוב רובו של המזרח התיכון. אולם אין זה המקרה בלבנון. שלא כמו במדינות אחרות המארחות קהילות של פליטים, שאלת הפליטים נשארת בליבה של הפוליטיקה בלבנון, מהווה מקור בלתי-נדלה לדיונים סוערים, ומפעם לפעם גורם המעורר אלימות. הנוכחות הפלסטינית הייתה רזז למלחמת האזרחים בשנים 1975-1990, לפלישה הישראלית של 1982, ולניסיונות הסוריים להחיל משמעת על אש"ף ('הארגון לשחרור פלסטין'). כמעט לא נעשה דבר בכדי לספק מענה אמיתי לבעיה. מחנות הפליטים הם פצצת זמן מתקתקת: אנשיהם נדחקו לשוליים, נטולי זכויות פוליטיות וכלכליות בסיסיות, לכוודים בתוך המחנות, נטולים אופק חיובי ריאלי, ומחומשים בנשק רב. דרי המחנות פוסעים על גבי קווי שבר מרובים - פנים-לבנוניים, פנים-פלסטיניים, ובין-ערביים. עד שיימצא פתרון לסכסוך הערבי-ישראלי, יש צורך בגישה מקיפה אשר מבהירה את מעמדם של הפלסטינים בלבנון, מוציאה רשמית מן המשוואה את האפשרות של התיישבות קבע שלהם בלבנון, משפרת משמעותית את תנאי חייהם, ובאמצעות שיתוף פעולה לבנוני-פלסטיני ופנים-פלסטיני מקדמת ניהול תקין יותר של המחנות.

ההיסטוריה של הפלסטינים בלבנון הייתה תמיד סוערת ולעתים טראגית. האשמה נופלת על כתפי כל הצדדים. על אף שבתחילה נוכחותם הייתה שקטה, היא הפכה צבאית מהר מאוד. בשנות ה-60 המאוחרות אש"ף קידם את המאבק המזוין נגד ישראל, ובשנת 1970 מנהיגות הארגון עברה מירדן ללבנון. בנוסף, פלסטינים התערבו ישירות בסכסוך הפנימי שפגע בלבנון קשות משך כמעט שני עשורים. הפלישה הישראלית, שכיוונה להשמדת אש"ף, הובילה להרס נרחב ולטבח האכזרי במחנות סברה ושתילה, אשר בוצע על ידי אנשי מליציה לבנונים תחת עיניו הפאסיביות של הצבא הישראלי. סוריה, ששאפה לחזק את עליונותה על השכנה ולהבטיח את שליטתה על התנועה הפלסטינית הלאומית, יצאה במערכה צבאית משלה נגד יאסר ערפאת ותומכיו. המדינה הלבנונית ניהלה מדיניות מביישת כלפי אוכלוסיית הפליטים.

כיום, שאלת הפליטים קשורה בסבך השסעים העדתיים בלבנון. הפלסטינים הינם, ברובם המוחלט, מוסלמים סונים.

- א. יגביל את התאווטין להשגת אזרחות לבנונית ו/או זכות הצבעה
- ב. יספק לפליטים הפלסטינים את כל הזכויות הבסיסיות למעט תאווטין, כולל הזכות לתעסוקה ובעלות על רכוש.

לנשיאים של לבנון וסוריה:

2. פתיחה במשא ומתן שמטרתו פירוק בסיסים צבאיים פלסטינים הממוקמים מחוץ למחנות הפליטים.

לממשלה הלבנונית:

3. המרצה מחודשת של פעילות 'ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני' באמצעות:
 - א. הרחבת המשאבים הכספיים והאנושיים שלה.
 - ב. להטיל עליה כתיבת דוחות מידיים בנוגע לשיפור תנאי חייהם של הפליטים, הסדרת נשיאת נשק בתוך המחנות, והתמודדות עם נשקים מחוץ למחנות.

4. הבטחת התנהלות נאותה של כוחות הביטחון בכל הנוגע למחנות הפליטים, על ידי ניסוח ברור ופומבי של תנאי ההתנהלות המצופים מהם; ענישה חמורה כלפי מי שיפר את הכללים; והגמשת ההגבלות הקיימות על כניסה ויציאה ממחנה נהר אל-בארד של ילדים, קשישים, וקרובי משפחה של תושבי המחנה.

5. שילוב של פלגים פלסטינים ופליטים מנהר אל-בארד בתהליך קבלת ההחלטות הנוגע לעתידו של המחנה, באמצעות פגישות סדירות עם תושבים לשעבר במחנה, והתייעצות עם ארגונים שניהלו אותו לפני שנהרס.

לפלגים פלסטיניים:

6. בהתאם להסכמים שהושגו בעבר, הקמת פיקוד פוליטי מאוחד האחראי על תיאום בין פלגים במחנות.
7. עריכת רפורמה בתוך הארגון האחראי כיום על חוק וסדר במחנות ("ארגון ההתנגדות החמושה" - אל-כיפאח אל-מסלח), זאת באמצעות:

א. ווידוא ייצוג נרחב של כל הפלגים ותהליך קבלת החלטות המתבסס יותר על הסכמה, למשל דרישה לרוב של שני שלישי מקולות חברי הוועד המנהל.

ב. הסכמה כי גוף זה הוא הארגון הפלסטיני היחיד האמון על ביטחון במחנות, ובסמכותו לפרק גופים שמתחרים איתו

ג. תיאום עם כוחות הביטחון הלבנונים, במיוחד במקרים בהם הארגון הפלסטיני אינו מסוגל להתמודד עם המצב

בהקשר של המשא ומתן עם ישראל והן כבנות ברית בתוך לבנון. לבסוף, הפריסה הרחבה של קבוצות איסלאמיות חמושות בתוך המחנות מלמדת כי ארגונים של ג'יהאד בינלאומי משתמשים במחנות כבסיסים לגיוס תמיכה.

על אף חומרת האתגר, ניהול המשבר עד כה על ידי כל השחקנים המעורבים רחוק ממשביע רצון. בהתחשב בפיצול וחוסר אמינות שמאפיינים את תנועתם הלאומית, הפליטים הפלסטינים כיום, אף יותר מבעבר, משוללים מנהיגות לגיטימית ומקובלת, אשר תוכל לספק להם עזרה מוחשית או חזון עתידי. עד לעת האחרונה לפחות, הממשלה הלבנונית אימצה גישה ביטחוניסטית המגיבה לאירועים במקום ליזום, וכיוונה את רוב מאמציה למזעור ההשפעה המערערת של הנוכחות הפלסטינית ושל המדיניות המוטעית שלה. גם הקהילה הבינלאומית לא הביאה עד כה תועלת רבה. ההתמקדות הכמעט-בלעדית בשאלת ההתפרקות מנשק של קבוצות חמושות, גרמה להקצנה במצב ולא סייעה במאומה בפתרון. בינתיים, היא החלישה את התמיכה באונר"א (סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם), הארגון האחראי על מתן שירותים חיוניים לפליטים בתחומים של בריאות, חינוך, רווחה והכרה.

קוצר הראייה שאנו עדים לו אינו מביא תועלת בכל הנוגע ללבנון, או בהשלכותיו על המאמצים להשגת שלום ישראלי-ערבי. כפי שיודעים היטב ישראלים ופלסטינים המעורבים במשא ומתן, אוכלוסיית הפליטים בלבנון מהווה אחת הבעיות הקשות ביותר: לבנון לא מעוניינת בהטמעתם במדינה; ישראל לא רוצה לאפשר להם לשוב; הם חמושים היטב, חיים בשוליים החברתיים ומנושלים כלכלית; וכאשר יושג בסופו של דבר הסכם שלום, יוכלו מתנגדיו להשתמש בפליטים כדי לחתור תחתיו.

בשנת 2005, בעקבות נסיגת הצבא הסורי מארצם, החלו לבנונים המעורבים בפוליטיקה לדון בנושאים אלה, דיון שצריך היה לנהל מזמן. אולם המשבר הפנים-לבנוני מהר מאוד הוביל לדשדוש במקום. כיום, לאחר הסכם דוחא בין הפלגים הלבנונים, הרכבת ממשלת אחדות לאומית ובחירתו של נשיא חדש, עולה שוב האפשרות לנהל דיאלוג רציני במטרה להביא להתמודדות טובה יותר עם השאלה הפלסטינית. התופעה המדאיגה, החוזרת ונשנית, של אלימות הקשורה במחנות הפליטים - שהגיעה לשיאה במאי-ספטמבר 2007, בשבועות עקובים מדם של עימות בין הצבא ופתח אל-איסלאם, קבוצת ג'יהאד שבסיסה במחנה נהר אל-בארד - מספקת סיבות מספיק טובות כדי לפעול.

המלצות

לפרלמנט ולממשלה הלבנוניים:

1. אימוץ של חוק המגדיר ותוחם בצורה ברורה את רעיון ההתאזרחות ('תאווטין') באופן אשר:

13. עריכת רפורמה במערכת החינוך במחנות על ידי חיזוק הכשרות מורים והגברת שיתוף פעולה עם עמותות שעבודתן קשורה במערכת החינוך.

לתורמים ערבים ובין-לאומיים:

14. הגדלה ניכרת של תרומות לאונר"א.

15. התייעצות תדירה עם נציגים מאונר"א, ארגונים לא-ממשלתיים בינלאומיים וארגונים של המחנות כדי להבטיח שתקציבים משמשים לצרכים הנמצאים בראש סדרי העדיפויות.

לממשלות ערביות:

16. עזרה ללבנון בהתמודדות עם שאלת הפליטים באמצעות חלוקת כספים שייעודם בנייה מחדש של מחנה נהר אל-בארד, והפעלת לחץ על הפלגים השונים להסכים לרפורמות שהוצעו לעיל.

ביירות/בריסל, פברואר 2009

8. שיפור המצב הביטחוני במחנות בין היתר באמצעות איסור על נשיאה גלויה של נשקים, מניעה של מעשי אלימות והענשה של מבצעייהם.

9. הגברת האפקטיביות של ועדות עממיות במחנות (ארגונים רשמיים-למחצה הממלאים תפקידים מוניציפאליים) באמצעות מיזוג מידי של ועדות במחנות בהם קיימות יותר מוועדה אחת, העלאת התרומה הכספית בה מחויבים הפלגים, ומתן הכשרה מקצועית לחברי ועדות בתיאום עם עמותות מקומיות.

10. הקמת ועדה משותפת של מומחים מקצועיים כדי שישמשו כגרסה הפלסטינית של ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, וכדי שיתאמו את פעילותיהם מולה.

לאונר"א:

11. פגישות סדירות עם תושבים בכל מחנה כדי לעדכן אותם בפרויקטים קיימים וחדשים, ובכל שינוי כתוצאה מתהליך הרפורמה הפנימי שעובר הארגון.

12. הקמת גוף פיקוח כלכלי עצמאי שיבחן את השימוש שעושה אונר"א בכספים ויצדיק זאת בעיניהם של פליטים, תורמים, והקהילה הבינלאומית.

מטפחים חוסר יציבות: מחנות הפליטים הפלסטינים בלבנון

אל-איסלאמי (המפלגה האיסלאמית לשחרור), אל-חרקה אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה (תנועת האיסלאם הלוחמני), וכן אנצ'ר אלה (הפרטיזנים של אלה). על אף האוריינטציה הקיצונית שלהם, הקבוצות הללו נמצאות במגע עם המדינה, הצבא, ותנועת פתח החילונית. תנועות קיצוניות עוד יותר דוחות כל מגע עם מוסדות לבנוניים או הפתח, ואלה כוללת את ג'ונד א-שאם (חיילי סוריה הגדולה), עוצבאת אל-נור (ליגת האור), וקבוצות נוספות בעלות חשיבות פחותה.

2. פליטים ומחנות פלסטיניים

שאלת מספרם המדויק של הפליטים הפלסטינים בלבנון היא מקור לאי-הסכמה נרחבת. לפי נתונים של אונר"א, סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם, המספרים נעים בין 350,000 ל-3,400,000³, מתוכם כמחצית מתגוררים ב-12 מחנות הפליטים המנוהלים על ידי אונר"א⁴. משקיפים רבים מאמינים כי מספר זה מנופח משמעותית, ואינו לוקח בחשבון את השפעות מלחמת האזרחים הלבנונית ובעקבותיה גלי ההגירה

³ אונר"א מבסס את ההערכות שלו על מספר הפלסטינים הרשומים בסוכנות. אין הוא משקף הגירה, ופלסטינים שעזבו את לבנון נשארים ברשימה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציג אונר"א, 5 בדצמבר 2008. בדו"ח משנת 1998 של הנציב העליון של הסוכנות נאמר: "נתוני המרשם של אונר"א משקפים נתונים שהועברו אלינו באופן התנדבותי על ידי פליטים, בעיקר במטרה לקבל גישה לשירותים שהסוכנות מספקת. בשל כך, לא ניתן להתייחס למאגר הנתונים הדמוגרפים הזה כבעל תוקף סטטיסטי". דו"ח אונר"א, 28 באוקטובר 1998, בקישור: <http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/ec8db69f77e7a33e052567270057e591/b31ebc6196d144cb052566b1007bff25?OpenDocument>

⁴ ראו www.un.org/unrwa/refugees/lebanon.html. לדברי ראש אונר"א לשעבר בלבנון, כ-18% מהפליטים בירדן מתגוררים במחנות של אונר"א. בסוריה, מדובר בכמעט 26%. מרבית הפליטים האחרים מתגוררים בערים ויישובים מסביב למחנות, וכן במקומות מגורים לא רשמיים שנוצרו לאחר שסכסוכים שונים הובילו לעקורים פנימיים. הרצאה של ריצ'רד קוק, "מחנות ופליטים פלסטינים בלבנון: סדרי עדיפויות, אתגרים והזדמנויות עתידיות", האוניברסיטה האמריקאית בביירות, 21 במאי 2008.

I. הקדמה: הנוכחות הפלסטינית בלבנון

א. מגוון שחקנים ומחנות

1. שחקנים פוליטיים מרכזיים¹

המערכת הפוליטית הפלסטינית בלבנון מורכבת משחקנים שאפשר לחלקם לשלוש קטגוריות רוחב:

□ חברי אש"ף, הארגון לשחרור פלסטין, אשר נוסד בשנת 1964 והוכר ב-1974 על ידי אסיפת האו"ם בתור "הנציגות הלגיטימית הבלעדית של העם הפלסטיני". אש"ף מאגד בתוכו את הפתח, החזית העממית לשחרור פלסטין, החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין, ומספר פלגים נוספים פחותים בחשיבותם². בהסכמי אוסלו משנת 1993 הכיר אש"ף בקיומה של ישראל, רשמית נטש את המאבק המזוין והחל בתהליך של משא ומתן על הסכם קבע;

□ ברית הכוחות הפלסטינים (תהלוף אל-קיווה אל-פלסטינייה), הידועה גם בשם תהלוף, נוסדה בשנת 1993 כתגובת נגד להסכמי השלום של אוסלו. חבריה מסרבים להכיר בישראל ומצדדים בהמשך המאבק המזוין. כיום, כוללת הברית שמונה פלגים שנהנים מקשרים קרובים יחסית עם סוריה: חמאס, הג'יהאד האיסלאמי, החזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית, פתח אל-אינתיפאדה, אל-צעיקה, חזית המאבק העממי הפלסטיני, חזית השחרור הפלסטיני ותנועת המהפכה הקומוניסטית הפלסטינית;

□ כוחות איסלאמיים תומכי ג'יהאד, שהם מגוון אקלקטי של תנועות הדוגלות בשימוש באלימות יותר מאשר קבוצה מאורגנת או מאוחדת. באוסף זה ניתן למצוא את עצבת אל-אנצ'ר (ליגת הפרטיזנים), חיזב אל-תחריר

¹ לפרטים נוספים אודות הפלגים הפלסטינים השונים ראו נספח ב', מצורף.

² אין בכך כדי להתכחש לחוסר ההסכמה, החריפה לעתים, המתקיימת בין פלגים אלו. אמירות המובאות בדו"ח זה המייחסות לאש"ף עמדות מסוימות, מסתמכות על העמדה הרשמית של הארגון, שאיננה תמיד זהה עם דעותיהם של כל חבריו.

שתילה נהרס. כיום דרים במחנה יותר מ-8,000 פליטים פלסטינים.¹⁰

□ ד'אייה הוקם ב-1956 בפרבר המזרחי של ביירות. הרוב הגדול של תושביו, כמעט 4,000 איש, הם נוצרים.¹¹ בניגוד למחנות אחרים, לתושבי ד'אייה קשרים רופפים בלבד לפלגים ומנהיגים פלסטינים.

□ מר אליאס, מחנה קטן יחסית בצפון-מערב ביירות, הוקם בשנת 1952. בתחילה, מרבית דריו היו נוצרים.¹² אולם אחרי שפרצה מלחמת האזרחים ב-1975 החלו להגיע למחנה קבוצות של פליטים פלסטינים מוסלמים.

בדרום לבנון ממוקמים שישה מחנות, בהם הנוכחות של הפתח היא בדרך כלל חזקה ודומיננטית:

□ עין אל-חילוה, מחנה הפליטים המאוכלס ביותר בלבנון, הוקם על ידי הסהר האדום בשנת 1949 בעיר צידון. לפי נתונים רשמיים, גרים במחנה 46,000 פליטים.¹³ אולם תושבים מקומיים וגורמים רשמיים מתוך המחנה טוענים כי המספר גבוה יותר ומגיע קרוב ל-70,000.¹⁴ המחנה הוא מיקרוקוסמוס של העולם הפוליטי הפלסטיני. כל הפלגים של אש"ף, תהלוף וג'יהאד מיוצגים במחנה

של פלסטינים. בהתאם, יש המשערים כי מספר הפליטים נע כיום בין 200,000 ל-250,000.⁵

מחנות פליטים מפוזרים ברחבי לבנון. ארבע מחנות ממוקמים בעיר הבירה ביירות ופרבריה:

□ בורג' אל-בראג'נה, הממוקם בפרבר הדרומי של ביירות, הוקם על ידי הצלב האדום בשנת 1948. מספר הפליטים הגרים במחנה מוערך ב-16,000.⁶

□ שתילה, הממוקם במערב ביירות, הוקם על ידי הוועדה הבינלאומית של הצלב האדום בשנת 1949.⁷ בעקבות הפלישה הישראלית של 1982⁸ ומלחמות המחנות העקובות מדם בין השנים 1985-1987,⁹ חלק ממחנה

⁵ נתון זה מצא הדים במרבית הראיונות שקיימה קבוצת המשבר הבינלאומית עם פלסטינים, כמו גם בשיחות עם משקיפים, כולל ג'ון פדרסון, "תחזית על אוכלוסיית הפליטים הפלסטינים 2000-2020"; בפרסום של לורי בלום ג'ייקובסון (עורכת), "למצוא אמצעים, המשבר הפיננסי של אונר"א ותנאי החיים של הפליטים: המצב הסוציו-אקונומי של פליטים פלסטינים בירדן, לבנון, סוריה, הגדה המערבית ורצועת עזה", ד"ר"ח פאפו 427, גליון מס. 1 (2003) בקישור www.fafu.no/pub/rapp/427/427-vol1.pdf, ואאר קנודסון, "החוק, האובדן, וחייהם של פליטים פלסטינים בלבנון", יו"ר, נייר עבודה של מכון מישלסון, 2007, בקישור www.cmi.no/publications.

⁶ סמאא אבו שראר, "מחקר על תנאיהם של פליטים פלסטינים במחנות ברחבי לבנון", 29 ביוני 2008, בקישור www.lpdc.gov.lb/Uploads/2008-06/Report19_1.pdf. מקובל כי פליטים במחנה בורג' אל-בראג'נה הגיעו משלושה כפרים גליליים, כיום בשטח ישראל - תרשיחא, כוויאכב, ואל-כבירי. ראה ג'יהאנה ספייר-חייתא, "מהזמני אל התמיד: תחילת השתקעות הפליטים בלבנון" (צרפתית). המגזין האלקטרוני של א.א.י.טי ללימודי המזרח התיכון, גליון מס. 1, מאי 2001. מבחינה פוליטית, הוא נשלט ברובו על ידי חברי קואליציית תהלוף הפרו-סורית, ובעיקר הפלגים של החזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית, פתח אל-אינתיפאדה, ואל-צעיקה, העומדים בראש הוועדה האחראית על ניהול המחנה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'מאל קאסם, לשעבר מנהל שירותי המחנה בבורג' אל-בראג'נה, פרבר דרומי של לבנון, 6 ביוני 2008. ועדות עממיות הינן ארגונים מקומיים שנוצרו כדי להבטיח את הניהול והביטחון במחנות. ראו גם חלק ג' בדו"ח זה. ניתן להניח כי את ההשפעה והכוח שלה שואפת קואליציית תהלוף בבורג' אל-בראג'נה מהקרבה של המחנה למוקד-כוח של החיזבאללה.

⁷ בתודעה הציבורית, סברה ושתילה קשורות זו לזו בשל הטבח שאירע שם בשנת 1982 (ראו הערות שוליים 8 ו-29 בהמשך). אולם אונר"א הכיר רק בשתילה כמחנה פליטים רשמי. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציג אונר"א, 17 בפברואר 2009.

⁸ בתקופה זו ערכו כוחות מליציה לבנונים טבח בסברה בשתילה על רקע הנסיגה של אש"ף מלבנון. ראו גם הערה 29 בהמשך.

⁹ בין השנים 1985-1987 אירעו התנגשויות בין כוחות נאמנים ליו"ר אש"ף יאסר ערפאת ותנועת אמל, מליציה שיעית שזכתה לתמיכה של סוריה. מספר מחנות היו תחת מצור במהלך תקופה זו.

¹⁰ ראו בקישור www.un.org/unrwa/refugees/lebanon.html. לקראת סוף שנות ה-80, עובדים זרים - בעיקר סורים, כורדים, סרי לנקים ומצרים - מצאו מגורים במחנה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו איאד, מנהיג פתח במחנה שתילה ביירות, 27 באפריל 2008. עד שנת 2000, שתילה נשלטה על ידי פלגים פרו-סורים, אולם בשנה זו, פתח נכנס מחדש למחנה בעקבות השיפור ביחסים בין דמשק והרשות הפלסטינית. ב-2005, פתח השלים את התבססותו במחנה, מהלך ששיקף שתי התפתחויות אחרות: הנסיגה הסורית וההתקרבות המחודשת בין הרשות וקואליציית 14 במרץ שבשליטון. כיום מתחרות על השליטה במחנה שתי ועדות עממיות יריבות, האחת בהנהגת תהלוף והשנייה בהנהגת אש"ף.

¹¹ ראו באתר של אונר"א www.un.org/unrwa/refugees/lebanon/dbayeh.html.

¹² לפליטים אלו שורשים בחיפה ויפו. ראו ג'יהאנה ספייר-חייתא, לעיל. כמעט לכל הפלגים הפלסטינים יש משרדים במחנה והם מספקים שירותים לאכלוסיה באווירה כללית של תיאום ושיתוף פעולה חיובי. יותר מכל דבר אחר, זהו סימפטום המבטא את חוסר חשיבותו האסטרטגית של המחנה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם עובדים פלסטינים בארגונים לא-ממשלתיים, ביירות ומחנה מר אליאס, אפריל ואוקטובר 2008.

¹³ ראו סמאא אבו שראר, לעיל.

¹⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מוניר אל-מקדח, המפקד אל-כיפאח אל-מסלה בלבנון (ארגון המאבק המזוין הפלסטיני) - ארגון של אש"ף האחראי על החוק והסדר במחנות - ומנהיג פתח בצידון, ביירות, 4 במאי 2008; קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב במחנה, עין אל-חילוה, 29 במרץ 2008.

המתמקדים בהשגת יעדים חברתיים, כלכליים ומסחריים משותפים. נציגים של אש"ף ותהלוף יושבים יחדיו בועדות עממיות משותפות.²²

המחנה האחרון ברשימה הוא אל-ג'ליל, הידוע גם בשם וואול, וממוקם בבקעה. להערכת אונר"א חיים בו למעלה מ-7,000 פליטים, אולם תושבים מקומיים אומרים כי יותר ממחצית היגרו אל מחוץ למחנה.²³

ומתחרים ביניהם על השפעה וכוח - תחרות המניבה התנגשויות תכופות.¹⁵

□ מיה ומיה ממוקם מזרחית לצידון, ובו פחות מ-5,000 פליטים.¹⁶

□ בורג' אל-שמאלי, תחת שליטה של הפתח, ממוקם מזרחית לצור וגרים בו כ-19,000 פלסטינים.¹⁷

□ ראשידייה ממוקם שבעה קילומטרים דרומית לצור וחיים בו כ-29,000 פליטים. יש במחנה חלק ישן יותר שהוקם בשנת 1936 בחסות הכוח המנדטורי דאז, צרפת, כדי לאכלס פליטים ארמניים. החלק החדש יותר במחנה נבנה בשנת 1963 על ידי אונר"א.¹⁸

□ אל באס, הממוקם בצמוד לצור, גם הוקם על ידי צרפת בשנת 1936. פליטים פלסטינים עברו למחנה ב-1948, וכיום, על פי הערכות של אונר"א, חיה בו אוכלוסייה של כ-9,000 איש.¹⁹

שני מחנות פליטים ממוקמים בצפון לבנון:

□ נהר אל-בארד, הממוקם 17 קילומטרים מטריפולי, הוקם על ידי הסהר האדום. יש בו שני חלקים: הראשון, שהוכר על ידי אונר"א, ידוע בשם 'המחנה הישן'. החלק השני, הלא רשמי, נקרא 'המחנה החדש'. בתקופת הנוכחות הצבאית של סוריה, הגורם המרכזי במחנה היה הפלגים של תהלוף. מאוחר יותר היה המחנה עד למאבק כוחות שהוביל לנוכחות חזקה יותר של קבוצת ג'יהאד ממושטעות הרבה פחות. במחצית 2007, התנגשויות אלימות בין הצבא ותנועת פתח אל-איסלאם הובילו להרס המחנה הישן ורובו של המחנה החדש. מרביתם של 30,000 הפליטים ברחו, אולם מאז שבו כ-10,000.²⁰

□ בדאוי ממוקם על הר כחמישה קילומטרים מטריפולי, וחיים בו כ-16,000 פלסטינים.²¹ האירועים בנהר אל-בארד השפיעו מאוד על המחנה היות ופליטים רבים מצאו בו מקלט. יותר ממרבית המחנות, בדאוי ידוע ביחסים של שיתוף פעולה בין פלסטינים מזרמים שונים,

¹⁵ למחקר נרחב יותר על עין אל-חילוה ראו ברנרד רוג'ייר, הג'יהאד בחיי היום-יום (פריז, 2004) [צרפתית].

¹⁶ ראו www.un.org/unrwa/arabic/Refugees/Lebanon/UN_MiehMieh.htm

¹⁷ ראו סמאא אבו שראר, לעיל.

¹⁸ שם.

¹⁹ ראו www.un.org/unrwa/refugees/lebanon.html. הפתח נהנה מעמדת שליטה גם במחנה זה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח'אלד ערף, נציג אש"ף האחראי על יחסי חוץ ועניינים פוליטיים ומנהיג פתח בביירות, מיה ומיה, 4 במאי 2008.

²⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציג אונר"א, 5 בדצמבר 2008.

²¹ סמאא אבו שראר, לעיל.

²² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם אחמד לוטפי, חבר הוועדה העממית של נהר אל-בארד, 28 בספטמבר 2008; אבו עדנאן עודה, נציג של החזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית, אחראי על יחסי ציבור ונושאים פוליטיים ומנהיג התנועה במחנה בדאוי, 28 בספטמבר 2008.

²³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מחמוד אל-חנפי, מנהל ביצועי, האגודה הפלסטינית לזכויות האזרח, ביירות, 7 ביוני 2008. אלו שעזבו את המחנה עשו זאת בעיקר מסיבות סוציו-אקונומיות. רובם התיישבו לאחר מכן במחנות הסמוכים לערי חוף. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, יועץ לעבאס זקי, ביירות, 19 בנובמבר 2008.

II. התפתחות היחסים הלבנונים-פלסטינים

פעולות צבאיות מתוך דרום לבנון, והובילו להתנגשויות עם הצבא הלבנוני. בתגובה לאירועים, הידק הצבא את שליטתו על המחנות. המתחים שעלו בתגובה לפעילות הצבא ונוכח התנאים הכלכליים-חברתיים הקשים במחנות הגיעו לנקודת רתיחה ב-1969, בהתפרעויות של פלסטינים ותומכיהם הלבנונים בביירות, דרום לבנון וטריפולי.²⁶ באותה העת, זכו הפלסטינים לגיבוי מחלקים ניכרים של האוכלוסייה הלבנונית, בהם מרבית המוסלמים ומפלגות שמאל.

ב-3 בנובמבר 1969, חתמו ערפאת והרמטכ"ל הלבנוני אמיל בוסטאני על הסכם קהיר, אשר שם קץ ללוחמה.²⁷ ההסכם, שמצרים פרשה עליו את חסותה, היה המסמך הרשמי הראשון שנועד להסדיר את הנוכחות הפלסטינית בלבנון. החתימה הביאה לעידן חדש ביחסי לבנון והפלסטינים. תקופה זו התאפיינה בחולשה ומחלוקות פנימיות בלבנון, ומנגד בחוזק יחסי של הפלסטינים. כאשר לחימה בין שני הצדדים עוררה משבר מיניסטריאלי שארך מספר חודשים, לבנון הייתה כמעט מפוצלת לשניים, כאשר מצד אחד היו בעיקר נוצרים ומפלגות ימין אשר הביעו עוינות ל'התנגדות' הפלסטינית, ומצד שני היו בעיקר מוסלמים ומפלגות שמאל שתמכו בה.

הסכם קהיר הכיר בזכותם של הפלסטינים לנהל מאבק נגד ישראל מתוך אדמת לבנון, וכן הכיר בזכויותיהם הפוליטיות, חברתיות וכלכליות של הפליטים (לתעסוקה, מגורים, חופש תנועה וכולי). ההסכם גם נתן גושפנקא לעקרון הניהול העצמי במחנות, באמצעות הקמתן של ועדות ניהוליות מקומיות (ידועות כועדות עממיות), וכן להקמת הארגון הפלסטיני למאבק מזוין (אל-כיפאח אל-מסלח), האחראי על חוק וסדר ועל תיאום בטחוני עם הרשויות הלבנוניות.

בשנת 1970 הסתבך המצב עוד יותר. בעקבות התנגשויות עקובות מדם בין קבוצות פלסטיניות והצבא הירדני, אירועים שזכו לכינוי 'ספטמבר השחור', אש"ף העביר את ההנהגה והצבא שלו מירדן ללבנון. על הרקע הזה, בחמש השנים שלאחר מכן, הסכסוך הפנים-לבנוני הלך והתעצם. ה-13 באפריל 1975 מסמן רשמית את תחילת מלחמת האזרחים הלבנונית. כעדות לתפקידם המרכזי של הפלסטינים, העילה למלחמה הייתה הריגתם של כעשרים נוסעי אוטובוס פלסטינים על ידי חברי מפלגת הפלנגות (כתאיב), מליציה נוצרית, כפעולת תגמול עיוורת על רצח אחד ממנהיגי התנועה.

אש"ף שיחק תפקיד מרכזי בשלב הראשון של המלחמה. תוך הישענות על כוחו הצבאי הרב, השתלט אש"ף על מערב ביירות, חלק גדול מהדרום, וכמובן המחנות עצמם. התנועה הרחיבה את מוסדותיה הפוליטיים, החברתיים והחינוכיים. היא

לבנוניות ותמיכה של מפלגות שמאל מקומיות כדי להתיישב מחדש בלבנון. ראו רקס ברינאן, "מקלט והישרדות: אש"ף בלבנון" (בולדר, 1990) וגם בקישור www.arts.mcgill.ca/MEPP/PNRN/papers/sanctuary/contetns.html.

²⁶ ראו אלברט בורז'י ופייר וייס, 'הקנוניה הלבנונית: מלחמה או שלום במזרח הקרוב' (פריז 1978)

²⁷ ראו נספח ג'.

בעקבות המלחמה בין ישראל ומדינות ערב בשנת 1948, קרוב ל-140,000 פלסטינים מצאו מקלט בלבנון. רובם הגיעו מהגליל העליון ואזורים צפוניים נוספים של פלסטין המנדטורית. בתחילה, הם מצאו מגורים זמניים בבתים של לבנונים, בדירות שכורות ובאוהלים. ב-1949, עם התמשכות הגלות הפלסטינית, האומות המאוחדות יצרו את ארגון אונר"א, שלקח על עצמו את האחריות לצרכיהם הבסיסיים של הפליטים ושאף להביא לשיפור בתנאי חייהם. בהדרגה, נוצרו 15 מחנות פליטים רשמיים, מהם שלושה נהרסו במהלך מלחמת האזרחים (נבטייה, ג'יסר אל-פאשה ותל אל-זעתר).

בשלים הראשונים, הורידו הפליטים פרופיל ושמרו מרחק מפעילות פוליטית. בזמנו, האליטה המארונית (נוצרית) שלטה בלבנון והייתה נחושה לשמר את ריבונות המדינה, להימנע מחידוש הלוחמה עם ישראל, ולהגן על זכויות המיעוט המארוני מול הרוב המוסלמי. כתוצאה, הפלסטינים היו נתונים לפיקוח מחמיר ושליטה של מודיעין צבאי, שהיה ידוע בשם 'הלשכה השנייה'; כוחות ביטחון לבנונים היו נוכחים בתוך המחנות; פליטים היו זקוקים לאישור מיוחד כדי לנוע מאזור אחד למשנהו בתוך המדינה; התקהלות של יותר משני אנשים במחנות נאסרה; לפליטים אסור היה גם לקרוא עיתונים או להקשיב לחדשות בפרהסיה.²⁴

על אף ההגבלות, ובאופן הדרגתי, הפכו הפלסטינים לפעילים יותר. נקודת המפנה באה לאחר התבוסה הערבית במלחמת 1967, כאשר הפלסטינים התערבו באופן ישיר בסכסוכים הפנים-לבנונים, שהיו עתידים לזרוע הרס במדינה בשני העשורים הבאים.

א. לוחמה גלויה, 1969-1990

מלחמת 1967 הובילה להקצנה בקרב פלסטינים מכל רחבי העולם הערבי, ובייחוד פלסטינים בלבנון. נוכחות הפליטים, שהייתה ככלל נוכחות שקטה, הפכה במהרה למיליטריסטית, ואש"ף, תחת הנהגתו של יאסר ערפאת, החל לקרוא למאבק מזוין נגד ישראל.²⁵ לוחמים פלסטינים, שכונו פדאיון, יזמו

²⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם סלאח סלאח, חבר במועצה המרכזית של אש"ף בלבנון וראש וועדת הפליטים במועצה הפלסטינית הלאומית, ביירות, 2 באוגוסט 2008; ג'אבר סולימאן, חוקר ויועץ פלסטיני עצמאי, מחנה מר אליאס, 12 בנובמבר 2008; ואליד מוחמד עלי, מנהל כללי של באהת', מרכז מחקר פלסטיני, ביירות, 8 בנובמבר 2008. ראו גם שאופיק אל-חאווט, "בין מולדת וגלות" (ביירות, 2007).

²⁵ הביסוס של אש"ף בלבנון בשנת 1970 בא בעקבות שתי התפתחויות מרכזיות: התבוסה של 1967 ואירועי ספטמבר השחור 1970, כאשר כוחות ירדנים יצאו למבצע נגד הקבוצות הפלסטיניות החמושות. אש"ף ניצל את החולשה של המדינה הלבנונית, מחלוקות פנים-

השנים 1985-1987 באירועים הידועים כמלחמת המחנות. מי שחררו מלחמה אז היו אנשי אמל, ארגון שיעי לבנוני שהיה בעל ברית של סוריה.

האסטרטגיה הסורית בראשיתה נועדה לחזק את הנוכחות של אש"ף בלבנון, אולם בסופה כיוונה להשמיד אותה.³¹ השינוי הזה מילא תפקיד מרכזי בתזוזות שהתרחשו בתוך פוליטיקת המחנות אחרי מלחמת האזרחים. הוא גם יכול לספק הסבר חלקי ליחסים בין המדינה הלבנונית והפליטים הפלסטינים.

ב. השנים לאחר מלחמת האזרחים (1990-2004)

בשנים אחרי המלחמה, אש"ף ובייחוד הפתח נחלשו עוד יותר בעקבות מכות שספגו בעימותים עם ישראל, מיליציות לבנוניות, הצבא הסורי ופלגים פלסטינים בדלניים. בין 1990 ל-2000, הממשלה הפרו-סורית בלבנון הגבילה את הנוכחות הפוליטית של אש"ף למחנות בדרום ודחקה את הארגון לקיום כמעט מחתרתי באזורים אחרים של המדינה.³² יריביו, ובראשם פתח אל-אינתיפאדה, אל-צעיקה והחזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית, הרחיבו את השפעתם על המחנות בצפון, בביירות ובבקעה. הנוכחות של חמאס גם היא החלה להיות מורגשת, אפילו לפני שהתנועה

בנתה רשת מרשימה ששיפרה את תנאי חייהם של הפליטים. יחד עם בעלי בריתם הלבנונים, לוחמים פלסטינים ניצלו את המציאות החדש שנוצרה בשטח שזכה לכינוי 'פתח-לנד'. הם סירבו לשלם את חשבונות המסעדות, בזזו חנויות והחרימו מכוניות - כך עוררו טינה עזה באזורים שתחת שליטתם.²⁸

הפלישה הישראלית ללבנון ב-1982 עצרה את תהליך ההתפשטות של השליטה הפלסטינית. מוסדות ותשתיות של אש"ף נהרסו, ומספר מחנות נחקו מעל פני האדמה. מנהיגים ואנשי צבא נאלצו לברוח מביירות לטוניס, ואיתם נעלם מחייהם של הפליטים מקור מרכזי של מימון, תעסוקה, וחשוב מכל, הגנה. עד עצם היום הזה, הטבח שערכו אנשי תנועת 'הכוחות הלבנונים' במחנות סברה ושתילה נגד אוכלוסיה שנתרה לפתע פגיעה הרבה יותר, הוא צלקת רגשית עמוקה בקרב פליטים פלסטינים.²⁹

עד 1982, על אף ההיצע הרב של שחקנים פלסטינים בלבנון, אש"ף, ובראש ובראשונה הפתח, שלטו בשטח. בשנים שלאחר מכן התעצמה משמעותית הלחימה הפנים-פלסטינית. במידה רבה, לחימה זו בין פלסטיני לרעהו הייתה תוצאה של שמן שהוסיפה סוריה למדורה בניסיונה לעשות מניפולציות שונות. בשנת 1983, פרשה קבוצה שקראה לעצמה פתח אל-אינתיפאדה, במהלך שלושה בתמיכה אקטיבית של דמשק.³⁰ הצבא הסורי לחם נגד נאמני פתח ב'קרב אבו-עמר' (אבו-עמר היה הכינוי של ערפאת) בצפון לבנון, והכריח אנשי פתח רבים לברוח. המערכה נגד תומכי ערפאת נוהלה גם בין

³¹ בשנת 1976, אחרי שכוחות נוצרים יצאו למבצע צבאי נגד פלסטינים ובעלי ברית מקומיים מהשמאל, סוריה יצאה להגנתם. דמשק אז הציגה הצעה להסכם שלום שנדחה על ידי הברית הפלסטינית-לבנונית, אשר יצאה במקום זאת לתקוף את יריביהם הנוצרים. בנקודת זמן זו, הצבא הסורי צא להגנתם של הנוצרים. ב-1982, אחרי הפלישה הישראלית, סוריה שוב תמכה באש"ף. אולם תמיכה זו הייתה קצרת-ימים, וארגונים פלסטיים פרו-סורים וארגון אמל מהר מאוד שבו לתקוף את כוחות אש"ף. לשינויים בעמדות של סוריה יש מספר הסברים. המטרה העיקרית של סוריה היה לשמר את מעמדה ככוח מספר אחד בחשיבותו בלבנון. לצורך מטרה זאת צריך היה למנוע שצד מקומי אחד יזכה ביתרון בולט, וגם לשמור את היריבויות האזוריות (ישראל, מצרים, עיראק, ירדן וערב הסעודית) תחת שליטה ובמרחק ביטחון. ההתחזקות ההולכת וגוברת של אש"ף בלבנון, לצד הנחישות של ערפאת לשמור את העצמאות של הארגון, איימו על השאיפות של סוריה. דמשק חיפשה דרכים להשתמש בארגון הפלסטיני ככלי משחק באסטרטגיה האזורית שלה, והייתה להוטה למנוע הסכם נפרד בין ישראל ואש"ף; על ערפאת אי אפשר היה לסמוך בכל מצב עניינים. כמו כן, המשטר הסורי חשש שהפעולות הפלסטיניות בלבנון יגררו אותו למלחמה עם ישראל. מתחים בין הנשיא אסד וערפאת התדרדרו עוד יותר בשנות ה-80 המוקדמות, במהלך חיזוק המנהיג הפלסטיני את יחסיו עם האויב הראשי של סוריה, סדאם חוסיין, ולאחר מכן עם מצרים. ריימונד הינבוש, "המדיניות הסורית בלבנון והפלסטינים", הרבעון ללימודים ערביים, גיליון 8 מס. 1 (חורף 1986) עמודים 1-20.

³² ההגבלות שהוטלו על מקומות אחרים (כגון הגבלת הניידות, מניעה של הכנסת חומרי בנייה למחנות) היו פחות מכבידים כאן בשל היחסים המיוחדים בין שירותי המודיעין הסורים והפלגים הפרו-סורים ששלטו במחנות אלה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מנהיגים פלסטינים במחנות, אפריל ומאי 2008.

²⁸ ראו קבוצת המשבר הבינלאומית, דו"ח המזרח התיכון מס. 69, "חיזבאללה והמשבר הלבנוני", 10 אוקטובר 2007, עמוד 4.

²⁹ בעת ההיא, הכוחות הלבנונים היוו את הזרוע הצבאית של מפלגת כתאב. במהלך מלחמת האזרחים, מחלוקות בין שני הפלגים הוביל לפילוג של הכוחות הלבנונים. כיום, הם מהווים אחת המפלגות הנוצריות המרכזיות בקואליציית ה-14 במרץ. המתקפה על המחנות נערכה על ידי מיליציה של הכוחות הלבנונים בין ה-16 ל-18 בספטמבר בשנת 1982, ככל הנראה כפעולת תגמול על הריגת מפקדם והנשיא הנבחר החדש, בשיר ג'מאיל. האזור של המחנות היה אז תחת שליטה ישראלית. חקירה רשמית שערכה ישראל הגיעה למסקנה כי צה"ל הרשה לאנשי המיליציה להיכנס למחנות הפליטים וצפה בפאסיביות בהרג המתמשך. אין הערכות אמינות בנוגע למספר הקורבנות, והמספרים נעים בין 800 (ועדת כהן הישראלית) ל-3,000 (מקורות פלסטינים). ראו Human Rights Watch, www.hrw.org/arabic/mena/list/text/isr-pabg.htm.

³⁰ פתח אל-אינתיפאדה התנגדו למספר החלטות של ערפאת, בראש ובראשונה הקבלה של החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם ותוכנית השלום הסעודית, אשר הוצגה במפגש הפסגה הערבי ה-12 בפז בשנת 1981 וקראה לנסיגה ישראלית מהשטחים שנכבשו ב-1967 (החלטות הפיסגה מופיעות בקישור www.mideastweb.org/fahd_fez_plan.htm). הארגון גם התנגד לביקורו של ערפאת במצרים בשנת 1983 ולנכונותו לדון בתוכנית השלום של הנשיא האמריקאי רייגן עם מלך ירדן חוסיין. פתח אל-אינתיפאדה גם הוקיעו את השחיתות והנפוטיזם של הפתח. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מנהיגים פלסטינים, ביירות ומחנות פלסטינים, אפריל-אוקטובר 2008.

במצב פגיע ותחת השפעה סורית, היו חסרות את הסמכותיות והיכולות הדרושות להתערב בנעשה במחנות. זאת ועוד, השלום במדינה נותר שברירי, ורבים חששו לנקוט בצעדים העלולים להצית מחדש את הלחימה.³⁸ מלבד זאת, לסוריה - שהעולם הערבי הפקיד בידה את האחריות לשמור על רגיעה - היה אינטרס להבטיח שהפלסטינים בעלי בריתה יישארו חמושים, אל מול ישראל וגם לבנון. לדברי בכיר בצבא לבנון, כלי נשק פלסטיני בתוך המחנות נותרו ללא פגע, בזמן שנשקים שהוחזקו מחוץ למחנות הועברו בדרך כלל לידי הרשויות, מלבד אלו שהיה בחזקתם של החזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית וארגון פתח אל-אינתיפאדה.³⁹ שני פלגים אלה, בעלי קשרים קרובים לסוריה, המשיכו להחזיק בסיסים צבאיים מחוץ למחנות, בנחמה, דרום ביירות, ובבקעה.⁴⁰ ניתן לסכם כי בין השנים 1990 ל-2004 שאלת הנשק שבידי הפליטים הפלסטינים בלבנון המשיכה לזכות בהתעלמות מוחלטת.

ג. 2004-2005: נקודת מפנה או דרך ללא מוצא?

1. החלטה 1559 של מועצת הביטחון של האו"ם

השאלה הרדומה של הנשק הפלסטיני עלתה מחדש לדיון פומבי ב-2 בספטמבר 2004, כאשר מועצת הביטחון של האו"ם אימצה את החלטה 1559 הקוראת לנסיגה סורית מלבנון ודורשת מכל המיליציות, הלבנוניות והלא-לבנוניות, להתפרק מנשקן. יוזמי ההחלטה ניסו לקדם מספר מטרות: חיזוק הריבונות הלבנונית, סיום ההתערבות הסורית, מניעת תקיפות נוספות על ישראל, וכן - בעיקר לארצות הברית - החלשת הציר איראן/סוריה/חמאס/חיזבאללה.⁴¹

ההתנקשות בחייו של ראש הממשלה רפיק חירי ב-14 בפברואר 2005, שרבים האשימו בה את סוריה, הניעה מהלך שהוביל להסגת הכוחות הסוריים באפריל 2005. בכך פתח עידן חדש בהיסטוריה של לבנון: הפטרונות הסורית

קיבלה מעמד רשמי ב-2000.³³ בנוסף, סוריה נקטה צעדים חוזרים ונשנים להגביל קשרים עצמאיים בין הרשויות הלבנוניות והפתח.³⁴

לדברי רפעת שנאע, מנהיג פתח במחנה בדאווי, בין 1990 ו-2000 המודיעין הסורי עצר מאות תומכי פתח. "הברירה היחידה שנותרה בידינו הייתה לחזק את הנוכחות שלנו בדרום לבנון. באזורים אחרים, שהיו תחת השפעה סורית, פתח פעל באופן חשאי. העיקרון המנחה שלנו היה הישרדות ושימור עצמי".³⁵

אש"ף והפתח סבלו מבעיות אחרות, רבות מהן מעשה ידיהם. בעיניהם של לבנונים רבים, הם היו אחראים לפרוץ מלחמת האזרחים, ואשמים במעשי עוול נרחבים במהלך שנות השיא שלהם בדרום לבנון. מורשת זו הרעילה את היחסים עם האוכלוסייה המקומית וכתוצאה מנעה דיאלוג בשאלת הפליטים. גם אם נניח לרגע למדיניות הסורית, מרבית הפלגים הלבנונים העדיפו לא להתעסק עם הפלסטינים. עד 2004, כמעט לא נעשה דבר כדי להסדיר את היחסים בין לבנון והפלסטינים.³⁶ משרדי אש"ף, שנסגרו ב-1982 אחרי הפלישה הישראלית, נפתחו מחדש למספר חודשים ב-1990 ואז נסגרו בשנית.³⁷

בלבנון של אחרי המלחמה, מחנות הפליטים נותרו מחוץ להישג היד של הריבונות הלבנונית. גורלם לכאורה המתין להסכם שלום ישראלי-פלסטיני. כל זאת, בשילוב עם המעמד המוחלש של אש"ף, הותיר את המחנות ללא הנהגה ברורה ומוכרת. פלגים פלסטינים אחרים ניסו למלא את החלל, אולם הצלחתם הייתה חלקית ומקריית.

המצב הכללי השפיע גם על מעמדם של מצבורי הנשק שבידי הפלסטינים. הסכמי טאאף משנת 1989, אשר הביאו לסיומה של מלחמת האזרחים, קראו לכל הקבוצות החמושות להתפרק מנשקן. אולם בפועל, הרשויות הלבנוניות, שמצאו עצמן

³³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מוחמד אל-חאג', אימאם במסגד אל-תקווא בנהר אל-בארד וחבר בליגת המלומדים הפלסטינים, אבו סמרה, צפון לבנון, 25 בדצמבר 2008.

³⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגי פתח, ביירות, אפריל-מאי 2008.

³⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם רפעת שנאע, נציג פתח בצפון לבנון, מחנה הפליטים בדאווי, 13 באפריל 2008; אבו אייב, מנהיג פתח בשתילה, ביירות, 27 באפריל 2008; מחנות פלסטיניים וביירות, אפריל-ספטמבר 2008.

³⁶ בין השנים 1990-2004, התקיימה רק יוזמה אחת לדיון ביחסים הלבנונים-פלסטינים. בשנת 1991 מונחה ועדת שרים לבחון את הזכויות הכלכליות והחברתיות של הפליטים. אולם לא הייתה עדות לרצון אמיתי לדיאלוג, ומהר מאוד הניסיון נכשל. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם עיתונאי לבנוני, ביירות, 29 ביוני 2008; סלאח סלאח, חבר המועצה המרכזית של אש"ף בלבנון וראש ועדת הפליטים במועצה הלאומית הפלסטינית, ביירות, 2 באוגוסט 2008.

³⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, יועץ לנציג אש"ף בלבנון, ביירות, 9 בנובמבר 2008.

³⁸ האירוע הידוע היחיד התרחש ב-1991 בקרבה למחנה עין אל-חילוה - קרב קצר בין הצבא הלבנוני וכוחות אש"ף. קבוצת המשבר הבינלאומית, התכתבות דוא"ל עם בכיר בצבא לבנון, דצמבר 2008. שם.

³⁹ קיים מידע אמין מועט בלבד בכל הנוגע לבסיסים הצבאיים הללו, אשר נתונים תחת שמירה קפדנית והגישה אליהם כמעט ובלתי אפשרית. הם ככל הנראה משמשים בתפקיד כפול של מחסני תחמושת ובסיסי אימונים. קבוצת המשבר הבינלאומית, לוחם לבנוני לשעבר בפתח, 27 בספטמבר 2008; עיתונאי לבנוני, 8 בספטמבר 2008. ראו גם א-שארק אל-אווסט, 14 ביוני 2007, ניקולס בלנפורד, "חיילים סורים חוזרים לבסיסים לבנונים", הנשיונל, 19 באפריל 2008, בקישור www.thenational.ae/article/20080429/FOREIGN/544010081/1002/NEWS.

⁴¹ לפרטים נוספים על החלטה 1559, ראו קבוצת המשבר הבינלאומית דו"ח המזרח התיכון מס. 39, "סוריה אחרי לבנון, לבנון אחרי סוריה", 12 באפריל 2005; וקבוצת המשבר הבינלאומית דו"ח המזרח התיכון מס. 48, "לבנון: נערכים לסערה", 5 בדצמבר 2005.

פלסטינים שערערו על סמכותו.⁴⁷ ב-7 בינואר 2008, נציג אש"ף בלבנון עבאס זקי הסכים כי כלי נשק פלסטינים יהיו "כפופים לחוקים לבנוניים".⁴⁸ בנוסף, אש"ף הציע שהפלגים יפסיקו לספק את הביטחון במחנות וישאירו אחריות זו בידי המדינה. במילותיו של נציג אש"ף, "עמדתנו הרשמית היא שהמדינה הלבנונית צריכה לשאת באחריות לחוק וסדר במחנות. המחנות הם בשטח בו מתקיימים המשפט והריבונות הלבנוניים".⁴⁹ בתמורה לאמור לעיל, אש"ף התעקש שהזכויות החברתיות והכלכליות של הפליטים יורחבו.

אין זה מפתיע, כי הארגונים הפלסטינים המיליטנטים יותר התנגדו להחלטה 1559 וראו בה מעשה של כניעה. אוסאמה חמדאן, נציג חמאס בלבנון, תיאר את ההחלטה כ"ניסיון לנפץ כל סימן של כוח בהתנגדות לישראל באזור כולו".⁵⁰ אף שבעצם הם כבר לא לוחמים בישראל מתוך שטח לבנון, הם טוענים שהנשק שבידיהם מהווה כלי להפעלת לחץ.⁵¹ למעשה, היכולות הצבאיות מאפשרות להם לקרוא תיגר על אש"ף ולהציג עצמם כמגנים האמינים היחידים של הפליטים. הם מעמידים את דבקתם במאבק המזוין אל מול המשא ומתן היומריני וחסר התועלת שמנהל אש"ף מול ישראל. לדברי חמדאן, "אש"ף רק יוצר הבטחות לא מציאותיות שאין ביכולתו לממש".⁵² הביצועים של חיזבאללה במהלך המלחמה ב-2006 שימשו הוכחה נוספת לטענה זו.

אבו עדנאן, נציג החזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית, האחראי על יחסי ציבור ונושאים פוליטיים בארגון, אמר: "אנו שותפים לדעותיהם של החיזבאללה. אנו תומכים בהתנגדות כעניין קיומי. חיזבאללה איימו על הישות הציבורית והדגישו שההתנגדות היא הדרך היחידה להתעמת עם ישראל".⁵³ החיבור לחיזבאללה הוא יותר מאידיאולוגי גרידא. בדומה לאנשי ה-14 במרץ, בחיזבאללה מאמינים, או ליתר דיוק, חוששים, שפירוק פלגים פלסטינים מנשקם הם הצעד הראשון לקראת מימוש נרחב יותר של החלטה 1559.

⁴⁷ בעין אל-חילוה היו התנקשויות ונסיונות-כשל להתנקשות בחייהם של כמה נציגי פתח על ידי קבוצות כמו ג'ונד אל-שאם ועצבת אל-אנצר. ראו גם אאר קנדוסון, לעיל.

⁴⁸ ראו נספח ג'.

⁴⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, הישאם דיבסי, יועץ תקשורת של אש"ף, ביירות, 8 בספטמבר 2008.

⁵⁰ הדיילי סטאר, 8 ביולי 2005.

⁵¹ הנשק שלנו הוא אמצעי להפעלת לחץ כדי למנוע פתרון של השאלה הפלסטינית על חשבון הפליטים. הנשקים שלנו מגינים על זכות השיבה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו עדנאן עודה, נציג החזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית אחראי על יחסי ציבור ונושאים פוליטיים ומנהיג התנועה במחנה בדאוי, 6 בינואר 2009.

⁵² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אוסאמה חמדאן, נציג חמאס בלבנון, ביירות, 28 באפריל 2008.

⁵³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו עדנאן אודה, 13 באפריל 2008.

הגיעה לסיומה, המערכת הפוליטית סבלה מקיטוב פוליטי עמוק, וסדרה של מעשי רצח שכוונו בעיקר נגד דמויות בולטות בתנועת ה-14 במרץ האנטי-סורית זעזעו את המדינה.⁴²

ביוני 2006, 14 מנהיגים לבנוניים מרכזיים התכנסו כדי לנהל 'דיאלוג לאומי', שבאג'נדה שלו נכללה גם שאלת הנשק הפלסטיני. לכאורה הסכימו כל משתתפי הדיאלוג על הצורך לסגור את המחנות הצבאיים אשר נוהלו על ידי פלגים פרו-סוריים מחוץ למחנות הפליטים, וכן על 'ארגון מחדש' של מצבורי התחמושת בהם.⁴³ אולם לצד ההסכמה שעל פני השטח, שתי המערכות הפוליטיות, הלבנונית והפלסטינית, נותרו בעלות עמדות מנוגדות במיוחד בעניין זה. תובנה זו מסייעת להסביר מדוע עד היום לא ננקטו צעדים בכיוון זה.

בעיניהם של אנשי קואליציית ה-14 במרץ,⁴⁴ נושא הנשק הוא מימד אחד של המאבק נגד דמשק. ארגונים פלסטינים חמושים נתפשים כבני חסות של סוריה, ומכאן שפירוקם מנשק יפחית עוד יותר את ההשפעה הסורית בלבנון.⁴⁵ מהלך כזה גם יהווה תקדים לפירוק עתידי של החיזבאללה מנשקו.⁴⁶

לאש"ף, אשר סבל פגיעה קשה בפוטנציאל הצבאי שלו, והרחיק עצמו רשמית מהמאבק המזוין אחרי החתימה על הסכמי אוסלו, היו יתרונות ברורים לפירוק מנשק של פלגים

⁴² לפרטים נוספים על המשבר בלבנון ראו קבוצת המשבר הבינלאומית דו"ח המזרח התיכון מס. 48, "לבנון: נערכים לסערה".

⁴³ עד כה, ההגדרה של רעיון ה"ארגון מחדש" של הנשק הפלסטיני נותרה מעומעמת; דיאלוג לבנוני-פלסטיני אמור לספק הבהרות. נציג של ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני אמר, "ארגון מחדש פירושו תהליך שמכוון לזהות את הקבוצות השונות שקיימות במחנות ובו בעת להגדיר את התפקיד של הנשקים שלהם ואת הקריטריונים לשימוש בהם. המטרה היא להבטיח שלא ניתן יהיה להשתמש בנשקים כדי לערער את היציבות או לפגוע בלבנון. עם זאת, הארגון מחדש הוא רק שלב מעבר זמני עד היום בו תוכל המדינה להחזיק במונופול על הכוח הצבאי". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם זיאד אל-סאייר, ביירות, 23 באוקטובר 2008.

⁴⁴ התאריך 14 במרץ מתייחס להפגנות הענק שנערכו בתאריך זה בשנת 2005 בתגובה להתנקשות בחייו של חריירי. במסגרת הקואליציה יושבים יחדיו סונים (בעיקר תנועת העתיד של סעד אל-חריירי), דרוזים (המפלגה הסוציאליסטית הפרוגרסיבית בראשות וואליד ג'ומבלט) נוצרים (הכוחות הלבנוניים, מפלגת הפלאנגות הנוצרית, ואיחוד קורנית שחואן), וכן תנועות ואישים אנטי-סורים נוספים.

⁴⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מוסטפא עלוש, חבר פרלמנט מטעם תנועת העתיד, טריפולי, 4 באוגוסט 2008; ראו גם ג'בראן תאוני, לשעבר חבר פרלמנט מטעם ה-14 במרץ ועורך של א-נהאר, שנהרג בדצמבר 2005, באל-ג'זירה, 17 באוקטובר 2005.
⁴⁶ בנאום שנשא אמין ג'ומאיל לזכר בנו, שנרצח בנובמבר 2006, הוא אמר, "המדינה איננה יכולה לאפשר נוכחות צבאית לא חוקית בשום אזור בה... לא את הנשקים של הפלגים הפלסטינים... ולא את הנשקים של חיזבאללה". דיילי סטאר, 24 בנובמבר 2008.

פליטים רבים, שניסיון חייהם כולל שנים של מלחמה, הרג המוני והרס של מספר מחנות, הנשק נותן תחושה של ביטחון במציאות של איום בלתי פוסק. תחושות עזות של פגיעות לא נעלמו; אם חל שינוי כלשהו, הן התעצמו מאז המשבר שמטלטל את לבנון משנת 2004. מנהיג של פלג איסלאמי טען כי התקפות מילוליות מפיהם של מספר מנהיגים פוליטיים לבנונים⁵⁷ "החיה מחדש פחדים ישנים. היעדרה של מדינה חזקה, והמיליטריזציה ההולכת וגדלה של שחקנים לבנוניים, מדאיגים אותנו מאוד, היות ואין ערובה לכך שאנו לא נהיים המטרה הבאה".⁵⁸ באופן דומה מספר תושב המחנה בדווי:

"אנו חיים בחד מתמיד. אין ברשותנו די זמן כדי לשכוח כאב ישן לפני שאנו חווים כאב חדש. אנחנו יודעים שהכל יכול להתמוטט ברגע אחד. המחנות הם החוליה החלשה ביותר, והם ימשיכו להיות תחת התקפה בלתי נפסקת".⁵⁹

סקרים מראים כי רוב הפליטים דוחים את הפירוק מנשק בשם זכות ההגנה העצמית.⁶⁰ הגמישות שמפגין אש"ף מעוררת ביקורת, גם בקרב אנשי הארגון. מנהיג של החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין אמר:

"בתוך הפתח, לא כל המנהיגים מסכימים עם הגישה של עבאס זקי. סולטן אבו אל-עינאן⁶¹ ומוניר אל-מקדח⁶² לא רוצים למסור נשק לרשויות הלבנוניות. מנהיגי עבר אחרים מאמינים כי זקי עשה הרבה ויותר טובות למדינה הלבנונית, אולם לא קיבל מאומה בתמורה".⁶³

הנוכחות הפלסטינית איננה מורגשת רק בגלל הנשק. על אף הצהרות של פלסטינים כי לא יתערבו בעניינים פנים-לבנוניים,⁶⁴

נכון להיום, הפלגים הפלסטינים הגיעו להסכמה מינימאלית בלבד, אשר הושגה כתוצאה מהכאוס המסוכן ששרר במחנה עין אל-חילוה ביוני ויולי 2008. נציג של אש"ף אמר:

"אנו מוציאים לפועל כעת מספר צעדים שכולנו מסכימים עליהם. המטרה היא לשמור על ביטחון במחנות, בעיקר בעין אל-חילוה. למשל, הסכמנו לאסור נשיאה גלויה של כלי נשק בתוך המחנה, ירי באוויר ללא מטרה, צעדים שעשויים להיתפס בעיני הצבא הלבנוני כפרובוקציה, מכירה או השכרה של רכוש המחנה לזרים, ושליטת מונופול של קבוצות חמושות באזורים מסוימים של עין אל-חילוה".⁵⁴

אפילו היעדים הצנועים הללו, שהוסכמו גם על ידי קבוצות ג'יהאד שונות, השפיעו רק באופן מוגבל על היכולת של הפלסטינים להשליט סדר. האלימות בעין אל-חילוה ממשיכה. בספטמבר 2008 התנגשות אלימה בין תומכי פתח וג'ונד א-שאם נגמרה במותם של שני איסלאמיסטים וחבר פתח אחד.⁵⁵ ללבנון חסרים האמצעים לעשות יותר מאשר צעדים אלו ולהשיב את השקט על כנו; מהלך כזה ידרוש עימות עם קבוצות פלסטיניות חמושות. תת-אלוף במיל. וחבר לשעבר במשלחת הלבנונית למשא ומתן מול הפלסטינים הודה:

ללא צבא חזק יותר וממשלה מלוכדת, לבנון לא תוכל לקחת לידיה את האחריות על הביטחון במחנות. כל התקדמות משמעותית לארגון מחדש של כלי הנשק תלויה בהשגת הסכמה אמיתית, פנים-פלסטינית ופלסטינית-לבנונית.⁵⁶

מכשול נוסף המכביד על המאמצים להביא לפירוק מנשק של קבוצות פלסטיניות קשור בסיבות שהן מעבר למחלוקות בין פלסטינים ולבנונים ואפילו מעבר לשיקולים איזוריים. בשביל

⁵⁷ כך לדוגמה, נציג בכיר של משרד ההגנה הלבנוני האשים פלסטינים בסיוע ללוחמים של פתח אל-איסלאם. הגרדיאן, 4 ביוני 2007; בקומנטיקט של המפלגה הפרוגרסיבית סוציאליסטית הועלו האשמות כי החזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית של אחמד ג'יבריל משמשת ככלי בידי סוריה במטרה לערער על היציבות בלבנון, א-שארק אל-אווסט, 8 באפריל 2006.

⁵⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'מאל כתאב, ראש אל-חרכה אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה (תנועת האיסלאם הלוחם), עין אל-חילוה, 29 במרץ 2008.

⁵⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב המחנה בדאוי, 5 במאי 2008.

⁶⁰ לפי אחד הסקרים, 56% של הפליטים שותפים להשקפה זו. ראו מרוואן קנפאני ואליזבת' שיפריין, "מטבח למליציה: הטיעונים נגד התפרקות מנשק של הפלסטינים בלבנון", הושינגטון רפורט על ענייני מזרח תיכון, גליון 25 מס. 2 (מרץ 2006) עמודים 38-40.

⁶¹ אבו על-עינאן, מזכ"ל פתח ולשעבר מזכ"ל אש"ף בלבנון היה הנציג של אש"ף בלבנון לפני עבאס זקי.

⁶² מפקד ארגון המאבק הצבאי הפלסטיני בלבנון ולשעבר מנהיג פתח בצידון.

⁶³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו עימאד שתילה, מנהיג של החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין, מחנה מר אליאס, 3 במאי 2008.

⁶⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מנהיגים של פלג פלסטיני, ביירות ומחנות פלסטינים, אפריל-מאי 2008. פלסטינים מצהירים

⁵⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, כמאל נאג'י, יועץ לעבאס זקי, ביירות, 10 בספטמבר 2008.

⁵⁵ האירוע התרחש על רקע מתיחות שהתקיימה לאורך זמן בין שתי התנועות.

⁵⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, נביי פרחת, אלוף (במיל.) וחבר לשעבר בוועדה האחראית על נושא הנשקים הפלסטינים, ביירות, 8 בספטמבר 2008. התוכנית של אש"ף מציגה בעיות משל עצמה. גם אם נניח שהפלגים הפלסטינים והממשלה הלבנונית יגיעו להסכם, אש"ף מתעקש שלוחמים ואנשי צבא ירכיבו גדוד פלסטיני בתוך הצבא הלבנוני - בדומה לדפוס שהתפתח בירדן או סוריה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם עבאס זקי, נציג אש"ף בלבנון, ביירות, 17 באוגוסט 2008. אולם, לאור המתחים העדתיים, דאגות הנוגעות להתיישבות קבע של פלסטינים, וחששות שנתרו מימי מלחמת האזרחים, תרחיש שכזה יהיה מאוד שנוי במחלוקת. לדברי נבי פרחת, "זהו רעיון לא מציאותי. כדי ליישם אותו, צריך מדינה חזקה וצבא בעל עוצמה. זה קורה בסוריה אבל לא ניתן ליישום בלבנון. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נביי פרחת, לעיל. חלק מהפלסטינים הביעו התנגדות לרעיון, מתוך חשש שגדוד פלסטיני יהפוך "לצבא של מודיעים הפועלים בתוך המחנות מטעם הרשויות הלבנוניות". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'בר סולימאן, חוקר ויועץ פלסטיני עצמאי, מחנה מר אליאס, 12 בנובמבר 2008.

שאפשרה את שדרוג התשתיות והבתים במחנות. לפניה, לא יכולנו להכניס אפילו מסמר".⁶⁹

אחד הביטויים הבולטים ביותר של השינוי ביחסים בין לבנון והאוכלוסייה הפלסטינית היה החלטת הקבינט ליצור גוף בין-משרדי מייעץ: ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני. תפקידה של הוועדה לשפר את תנאי החיים של הפלסטינים, לפתוח במשא ומתן בנוגע לשאלת הנשקים במחנות, לנקוט בצעדים נגד בסיסים צבאיים בלתי חוקיים הממוקמים על יד המחנות, ולבחון את האפשרות של יחסים דיפלומטיים בין לבנון והרשות הפלסטינית. יעד נוסף של הוועדה הוא להתחיל דיאלוג פנים-לבנוני בנושאים הקשורים לפליטים.⁷⁰ לדברי ראש הוועדה, "המדינה הלבנונית הוכיחה כי היא אינה מסוגלת לטפל בצרכים של הפלסטינים, ולפיכך הוועדה שלנו תשים למטרה, בין היתר, למלא את החלל שנוצר על ידי הגשת סיוע לאונר"א ועזרה במציאת התקציבים הנדרשים".⁷¹ בוועדה יושבים נציגים ממשרדי המשפטים, חוץ, ביטחון פנים, רווחה, עבודה, בריאות, פנים, אנרגיה ומים.

מאז הקמתה ננקטו מספר צעדים. הוועדה שמה לה למטרה לפעול בעניינם של כמעט 5,000 פליטים המכונים פליטים ללא תעודת זהות, החסרים הכרה רשמית במעמדם כפליטים. אנשים אלו נחשבו שוהים בלתי חוקיים ויציאתם מהמחנות נאסרה כמעט לחלוטין.⁷² לדברי נציג רשמי של הוועדה, כאלף איש כבר קיבלו תעודות זהות, והאחרים נמצאים בשלבי בדיקה וטיפול.⁷³ הוועדה מתווכת בין הרשויות הלבנוניות ובין הפלסטינים ותלונותיהם. לדברי חבר בוועדה, "אנו פונים לצבא באופן קבוע בבקשות כגון לאפשר מעבר למחנה החדש בנהר אל-בארד, להסיר מחסומים מסוימים, ולאפשר הכנסת חומרי בנייה למחנות".⁷⁴ מכיוון ששינויים בחוק הם קשים להשגה ודורשים השקעת זמן מרובה, הוועדה מרכזת את

האינטראקציה עם הפוליטיקה המקומית במדינות המארחות פליטים היא בלתי נמנעת, ולו רק בשל ברירות מקומיות ואזורים. כמו כן אי אפשר להתעלם מיחסי הגומלין בין המדינה והמחנות, אשר חלקם הפכו לחסרי חוק.

2. ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני

הנסיגה הסורית מלבנון ב-2005 אפשרה לתנועת הפתח לרכוש מחדש חלק מהכוח שאיבד. התנועה פתחה מחדש את משרדיה במספר מחנות, בעיקר בצפון, בביירות ובבקעה.⁶⁵ היחסים בין אש"ף והממשלה הלבנונית, כעת בהנהגתו של פואד סניורה, השתפרו פלאים, עם מבט משותף לעבר החלשת פלגים פלסטינים פרו-סורים.⁶⁶ היחסים הרשמיים עם לבנון הושבו על כנם במאי 2006 לאחר הפסקה של כמעט 15 שנה.⁶⁷ הממשלה גם תמכה באופן מעשי במאמצי אונר"א לשדרג את התשתיות והדיור במחנות, וכן לשפר את שירותי החינוך והבריאות.⁶⁸ קרן אבו זייד, הנציבה העליונה של אונר"א אמרה, "שנת 2005 הייתה נקודת מפנה מרכזית,

באופן קבוע כי הם לא יתערבו בנושאים פנים-לבנוניים, עמדה שקיבלה משנה תוקף במאי 2008, בהתנגשויות בין חיזבאללה ואנשי ה-14 במרץ. ראו קבוצת המשבר הבינלאומית דו"ח המזרח התיכון מס. 23, "לבנון: הנשק של חיזבאללה מופנה פנימה", 15 במאי 2008. בתאריך ה-18 במאי 2008, מנהיגים של אש"ף ותהלוף חתמו על הצהרה משותפת בה הם הצהירו כי לא יתערבו, וביקשו מהמפלגות הלבנוניות "לא לעשות בפלסטינים שימוש פוליטי או לצורך הקמפינים התקשורתיים שלהם". ראו א-שארק אל-אווסט, 19 במאי 2008.⁶⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח'אלד ערף, נציג האחראי על עניינים פוליטיים ויחסי חוץ ומנהיג פתח בביירות, מחנה מיה ומיה, 4 במאי 2008. לאחר מותו של הנשיא חפז אסד בשנת 2000 ופרוץ האינתיפאדה השנייה מאוחר יותר באותה שנה, היחסים בין דמשק ויאסר ערפאת השתפרו בהדרגה. אש"ף השיב לעצמו דריסת רגל בביירות, אולם נאסר על הארגון לפתוח משרדים פוליטיים בצפון, ביירות או בבקעה.

⁶⁶ על המדיניות של פואד סניורה כלפי אש"ף ראו דו"ח קבוצת המשבר הבינלאומית, "לבנון: מתכוננים לסערה", לעיל, עמודים 5-6.
⁶⁷ אש"ף פתח מחדש את משרדו בשנת 1990, אחרי מלחמת האזרחים, אולם על הפעילויות שלו הוטלו הגבלות חמורות לאור היחסים העוינים שלו עם המשטר הפרו-סורי. מאוחר יותר באותה שנה, המשרד נסגר והיחסים הרשמיים נותקו. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, יועץ של עבאס זקי, ביירות, 19 בנובמבר 2008.

⁶⁸ לדוגמה, הממשלה הגמישה הגבלות על הכנסת חומרי בנייה למחנות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם קרן אבו-זייד, הנציבה העליונה של אונר"א, דמשק, 15 באוקטובר 2008. בשנת 2006, לפי בקשתו של סניורה, אונר"א הגישו לממשלה דו"ח על הצרכים של פליטים פלסטינים ופרייקטים דחופים שאינם ממומנים; היוזמה ידועה כ"היוזמה לשיפור המחנות". סניורה נפגש עם 25 שגרירים בלבנון כדי לדחוק במדינות תורמות לממן פרויקטים של אונר"א. כמעט מחצית מהסכום שהם דרשו בתחילה, 50 מיליון דולר, נתרם. "שותפים באחריות", דו"ח של ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ללא תאריך; קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח'אלד מקאווי, נשיא ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, 18 באוגוסט 2008.

⁶⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בדמשק, 15 באוקטובר 2008.
⁷⁰ "שותפים באחריות", לעיל; קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נדים שחדי, יועץ לוועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, 6 בנובמבר 2008.

⁷¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח'ליל מקאווי, ביירות, 18 באוגוסט 2008.

⁷² פלסטינים אלו נכנסו ללבנון בין השנים 1970-1982 ולא ניתנה בידיהם האפשרות להירשם כפליטים ברשויות הלבנוניות או אצל אונר"א, כיוון שהסוכנות רק צירפה פליטים של 1948 ו-1967. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דלאל יאסין, עורך דין ומתאם קמפיין "הזכות של הפלסטינים לעבוד" של אגודת נג'דה, ביירות, 2 באוגוסט 2008. להרחבה על הפליטים ללא תעודות זהות ראו "דו"ח סקר על מצב הפליטים הפלסטינים ללא תעודות זהות בלבנון", מועצת הפליטים הדנית, ביירות 2007, בקישור www.drc.dk/fileadmin/uploads/pdf/English_site/Lebanon/Non-ID_Refugee_Briefing_Note.pdf

⁷³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'והנה נאסר, רכות פרויקט בוועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, 5 בנובמבר 2008.

⁷⁴ שם.

יועץ של הועדה, הסביר: "כשראש הממשלה פנה לאש"ף ולתהלוף וביקש מהם להגיש את הדרישות שלהם, שני הפלגים הגישו הצעות מנוגדות. סניורה ביקש מהם גם ליצור ועדה מקצועית משותפת שתעבוד מול ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, אולם זה מעולם לא קרה".⁸² שהאדי עקץ ואמר: "זאת ועדת המונולוג הלבנוני-פלסטיני".⁸³

יש פלסטינים הטוענים כי המחלוקות הללו סיפקו ללבנון תירוץ לדחות את הדיאלוג. פעיל אחד הסביר, "כן, ישנן מחלוקות בקרב הפלסטינים. אולם הדרישות של אש"ף ושל תהלוף הן בגודל דומות. הממשלה משתמשת בבעיות הפנימיות שלנו כאמצעי להצדקת הכישלון שלה, וחוסר יכולתה לעמוד בהבטחות שלה מלפני שלוש שנים".⁸⁴

ללא קשר לסיבות, ועדת הדיאלוג לא הצליחה לעמוד ביעדים רבים שהציבה לעצמה. היא התמקדה ברגעי משבר מידיים, ודחתה את ההתמודדות עם הנושאים הקריטיים יותר הנתונים במחלוקת. פלסטינים ולבנונים רבים החלו לתהות לגבי הרלוונטיות של הועדה. במילותיו של נציג אש"ף האחראי על נושא הפליטים: "מאז שנוסדה הועדה, התנאים של הפלסטינים לא השתנו. המחנות עדיין מוקפים מחסומים, וקיימת מדיניות קבועה של אפליה ודחיקה לשוליים".⁸⁵ עם זאת, לא ניתן להכחיש כי הועדה עזרה להעלות על סדר היום את גורל הפליטים הפלסטינים, ומשמשת תזכורת קבועה לבעיה ולצורך לטפל בה.

מאמציה בשינוי אופן היישום של חוקים מסוימים.⁷⁵ לדברי רכזת הפרויקט של הועדה:

"איננו יכולים להתעלם מחוק הדורש אישור לצורך הכנסת חומרי בנייה לתוך חלק מהמחנות. אבל בעבר ההליך להשגת אישור יכול היה להימשך חודשים. ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני פעלה בקרב אנשי הממשלה והצבא כדי לקדם שינויים במדיניות. כיום, הליך כזה נמשך כ-24 שעות".⁷⁶

הועדה גם יזמה דיאלוג בין מפלגות פוליטיות לבנוניות ופלסטיניות ובין ארגוני חברה אזרחית. יועץ לנשיא הועדה אמר, "ארגנו שולחנות עגולים ומפגשים ופעולות נוספים כדי לשפר את היחסים בין שתי הקהילות ולהתחיל שיחה על נושאים רגישים: זכות השיבה, זכויות חברתיות-כלכליות, הביטחון במחנות ועוד. זהו צעד חיוני אם ברצוננו להשיג תוצאות מוחשיות יותר".⁷⁷

אולם, על אף ההישגים הראויים לשבח, ההתקדמות הייתה מוגבלת. מאמצי הועדה נתקלו במכשולים משמעותיים נוכח חוסר היציבות הפוליטית בלבנון והמחלוקות הפנים-פלסטיניות. חודשים ספורים אחרי הקמת הועדה פרצה ב-2006 המלחמה ובעקבותיה נכנס הפרלמנט הלבנוני לקיפאון.⁷⁸ האירועים דחקו הצידה את השאלה הפלסטינית, והיעדרו של פרלמנט מתפקד הפך כמעט לבלתי אפשרית את האפשרות לקיים דיאלוג פנים-לבנוני שיעסוק במעמד החוקי, הפוליטי, החברתי והכלכלי של הפליטים. ההתנגשויות בנהר אל-בארד ב-2007 גרמו לנסיגה נוספת, וחברי הועדה נאלצו להתמודד עם המשבר המידי על חשבון המנדט המקורי הרחב יותר.⁷⁹

כאמור, גם מחלוקות פנים-פלסטיניות הציבו מכשולים לאורך הדרך. על אף שהממשלה מכירה רשמית באש"ף כנציג הלגיטימי הבלעדי של העם הפלסטיני,⁸⁰ אין היא יכולה להתעלם מהקונפליקט הפנים-פלסטיני.⁸¹ נאדים שהאדי,

⁷⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נדים שחדי, יועץ לוועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, 6 בנובמבר 2008.

⁷⁶ היא הוסיפה, "כמובן שזה תלוי לחלוטין במצב הבטחוני. אירוע יחיד נדרש כדי להחזיר אותנו למשבצת הראשונה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'והנה נאצר, ביירות, 5 בנובמבר 2008.

⁷⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם זייד אל-סייג, יועץ לנשיא ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, 23 באוקטובר 2008.

⁷⁸ ראו קבוצת המשבר הבינלאומית דו"ח המזרח התיכון מס. 20, "לבנון על חוט תיל נפיץ", 21 בדצמבר 2006.

⁷⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם ח'ליל מקאווי, נשיא ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, 18 באוגוסט 2008; עבאס זקי, נציג אש"ף בלבנון, ביירות, 17 באוגוסט 2008; וחסן הדרוג', חבר בדרג הפוליטי של חיזבאללה ואחראי על עניינים פלסטינים, פרבר דרומי של ביירות, 8 באוגוסט 2008.

⁸⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם זייד אל-סייג, ביירות, 23 באוקטובר 2008.

⁸¹ נשיא הועדה אמר, "למרות שאש"ף הוא הסמכות הפלסטינית הלגיטימית היחידה בעיני החוק, הועדה לא תוכל להשיג את יעדיה

בלי הסכמה מינימאלית בין אש"ף ותהלוף". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח'ליל מקאווי, ביירות, 18 באוגוסט 2008.

⁸² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נדים שחדי, ביירות, 6 בנובמבר 2008.

⁸³ שם.

⁸⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם סמיר אחמד, מזכ"ל איחוד הסופרים והעיתונאים הפלסטינים בלבנון, ביירות, 11 בנובמבר 2008. הוא הוסיף, "הממשלה רוצה לבזבז את הזמן ולחכות לקונטקסט אזורי ובינלאומי חדש. המחלוקות שלנו הם תירוץ שימושי בשביל לשמר את הסטטוס קוו".

⁸⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם סלאח סלאח, חבר המועצה המרכזית של אש"ף וראש ועדת הפליטים במועצה הפלסטינית הלאומית, ביירות, 2 באוגוסט 2008.

3. נהר אל-בארד: מקרה מבחן קשה

בין תנועת הג'יהאד ובין הפליטים⁹⁰, רבים בלבנון האשימו את הפליטים בהופעתן של התנועות. תושב טריפולי אמר:

"פתח אל-איסלאם נולד במחנות. שם הוא הצליח לגייס מאות חברים, להתחמש ולהתאמן, וכל זאת לעיניהם של התושבים הפלסטינים. אלמלא ההסכמה שבשתיקה והשותפות בדבר עבירה מצדם של דרי המחנה, לא היה הארגון מגיע לעמדה ממנה הוא יכול לתקוף את הצבא. המלחמה לעולם לא הייתה מתרחשת"⁹¹.

בעיני רבים, האירועים אימתו את התפיסה של המחנות כמקומות לא בטוחים, אף שעד אותה עת נהנה מחנה נהר אל-בארד מיחסים חברתיים וכלכליים חיוביים עם הקהילות הסמוכות אליו. מנהיג פלסטיני מהמחנה העיר:

"לפני העימות היינו ביחסים טובים מאוד עם תושבי אקר ודינייה. חלקנו חיים חברתיים, פעולות מסחר ואפילו קשרי משפחה. מאז העימות, התדרדרו היחסים עד כדי כך שהם אינם מוכנים להשכיר לאונר"א שטח כדי להקים מקלט זמני לעקורים. נציג לבנוני מקומי אמר זאת בצורה ישירה: כל מה שאתם עושים זה להביא עלינו צרות"⁹².

העימותים של שנת 2007 עם פתח אל-איסלאם הביאו את הצבא הלבנוני לשבירת טאבו פוליטי: בפעם הראשונה מאז מלחמת האזרחים, הצבא נכנס למחנה פלסטיני וניהל לוחמה אינטנסיבית ולעיתים אכזרית כדי לנסות ולהשיב את הסדר על כנו. חידוש זה הטריד בעיקר את החיזבאללה, כיוון שהוא יצר תקדים לפירוק מנשק של קבוצות חמושות. ב-25 במאי 2007, קודם להחלטת הצבא, מזכ"ל החיזבאללה חסן נסראללה הצהיר כי גבולות מחנה ושימוש בצבא הלבנוני מהווים שניהם "קווים אדומים"⁹³. הממשלה התעלמה מאזהרתו ואישרה פעילות צבאית שהובילה להרס המחנה.

נהר אל-בארד הפך למקרה מבחן בשאלה האם וכיצד יכולה לבנון ליטול אחריות ביטחונית על המחנות. ראש ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני הסביר זאת כך:

"המדינה נחושה לא לתת לאף פלג חמוש לשוב לנהר אל-בארד לאחר בנייתו מחדש של המחנה. יהיה זה פרויקט

במאי 2007 פרצו התנגשויות אלימות בין הצבא הלבנוני ופתח אל-איסלאם⁸⁶, אשר מצאו מקלט במחנה נהר אל-בארד. הסכסוך החל בצפון לבנון ב-20 במאי, כאשר חברים בארגון הג'יהאדי נחשדו בשוד בנק והתעמתו עם כוחות ביטחון הפנים. הלחימה התפשטה במהרה לטריפולי ולאזור הסמוך לנהר אל-בארד, ואנשי צבא באו תחת מתקפה⁸⁷. כמה שעות מאוחר יותר, פטרול צבאי נתקל במארב בקלאמון, מספר קילומטרים דרומית לטריפולי. באותו היום, שני פיצוצים הרעידו את ביירות. בטריפולי, הצבא וכוחות הביטחון השתלטו על בניינים בהם שהו לוחמים פלסטינים. נהר אל-בארד הפכה במהרה לזירת ההתגוששות המרכזית, והעימות נמשך למעלה משלושה חודשים. חוסר היכולת של הצבא להכניע קבוצה קטנה אך חמושה היטב חשפה את החולשה הבסיסית של הצבא הלבנוני⁸⁸.

לעימות בנהר אל-בארד היו תוצאות מובהקות והרסניות בשביל שני הצדדים, תושבי המחנה והצבא⁸⁹. הוא גם השפיע על היחסים הלבנונים-פלסטינים. על אף שבהצהרות חוזרות ונשנות דאגו אנשי הממשל הלבנוני להבחין באופן ברור וגלוי

⁸⁶ היעדים של פתח אל-איסלאם ונסיבות היווצרותו אינם ברורים. חלק מהמשקפים ומהשקנים הפוליטיים מאמינים כי הקבוצה שאפה להקים אמירות איסלאמית בצפון לבנון; חברי קואליציית ה-14 במרץ וחלק מבעלי בריתם הפלסטינים טוענים שהקבוצה נוצרה על ידי סוריה במטרה לערער את היציבות בלבנון ולחתור תחת בית המשפט הבינלאומי; בעלי הברית הלבנונים והפלסטינים של סוריה אומרים כי ערב הסעודית ותנועת העתיד תמכו בקבוצה בניסיון ליצור כוח אנטי-שיעי שיוציא אל הפועל פעולות אנטי-סוריות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים רשמיים ושייח'ים לבנונים ופלסטינים, ביירות, טריפולי, צידון ומחנות פלסטינים, אפריל-דצמבר 2008. הגיוני במידה שווה שמטרתו הייתה להקים בסיס ג'יהאד בצפון לבנון כדי לאמן לוחמים לקראת פעולות צבאיות נגד ארצות הברית וכוחות מערביים אחרים בעיראק או אפגניסטן. מה שברור הוא שהקבוצה שיחקה היטב את המשחק המקומי, לפחות לזמן מה; היא שמרה על קשרים עם מגוון רחב של שחקנים לבנונים ושלחה מסרים לכל הצדדים המעורבים. ראו ברנרד רוג'יייר, "פתח אל-איסלאם: רשת ג'יהאדית בלב הסתירות הלבנוניות", מהו הסלאפיזם (פריז, 2008).

⁸⁷ ההתקפה הייתה עקובה מדם ועוררה גלי זעם בכל רחבי המדינה. בטלוויזיה שודרו תמונות של גופות חיילים; תוקפיהם שיספו את הצוואר של אחד הקורבנות. לפי דיווחים לא מאושרים, החיילים נהרגו בזמן שישנו.

⁸⁸ אנשי המליציות היו מאומנים היטב ובעלי מוטיבציה; בצבא היו מגויסים צעירים ולא מנוסים, והתחמושת אזלה בקושי שבוע אחרי תחילת הלחימה.

⁸⁹ המחיר הגבוה כלל אובדן חיים נרחב (50 אזרחים 179 חיילים ו-266 לוחמים של פתח אל-איסלאם); עקירה של קרוב ל-6,000 משפחות; והרס של בתים ותשתיות, כולל בכפרים לבנונים סמוכים למחנה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים פלסטינים, נציגי אונר"א ותושבי מחנות, אפריל-ספטמבר 2008. ראו גם "אתגר משותף, אחריות משותפת", דו"ח שהוצג על ידי הממשלה הלבנונית בכנס התורמים בווינה, 23 ביוני 2008.

⁹⁰ ב-5 ביוני 2007 אמר ראש הממשלה סניורה, "הקבוצה הטרוריסטית נוצרה בקרב פלסטינים, אולם אין לה שום קשר אליהם, אל מנהיגיהם או אורח חייהם". ראו www.pcm.gov.lb/NR/rdonlyres/DF474868-7356-4A60-98F8-F26B51947571/0/200765%.pdf

⁹¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב טריפולי, 15 באוגוסט 2008. כמצוין לעיל, מקור במשרד ההגנה האשים את הפלסטינים בסיוע לאנשי פתח אל-איסלאם.

⁹² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ג'בר, מנהיג החזית העממית לשחרור פלסטין בנהר אל-בארד, בדאווני, 13 באפריל 2008.

⁹³ את הנאום של מזכ"ל החיזבאללה אפשר למצוא בקישור www.palestine-studies.org/files/wasaek/7476.doc

ביוני 2008 ארגנה ממשלת אוסטרליה כנס תורמים בוינה¹⁰⁰, בשיתוף פעולה עם הממשלה הלבנונית, אונר"א והבנק העולמי. העלויות של בנייה מחודשת ושיקום במחנה וסביבותיו הוערכו בשווי \$445 מיליון.¹⁰¹ רק חלק קטן - \$120 מיליון - גויס.¹⁰² אף שמדינות ערב התחייבו לכסות מחצית מעלויות השיקום¹⁰³, עד כה הבטחה זו לא יצאה אל הפועל.¹⁰⁴

בקרב הפליטים, אירועי נהר אל-בארד - בראש ובראשונה השימוש שעשה הצבא בנשק כבד וכתוצאה המספר הגבוה של ההרוגים חפי מפשע - החיו מחדש זיכרונות כאובים ופחדים ישנים. פעם נוספת חשו הפליטים כי הוטל עליהם לשלם על מעשיהם של אחרים. תושב מחנה לשעבר אמר, "אם פתח אל-איסלאם היה צומח ממקום אחר, מחוץ למחנה, בשכונה לבנונית, האם אז הצבא היה מתנהג באותו האופן? כמובן שלא! אבל כאשר מדובר בפלסטינים זה בסדר להרוג אותם ולהרוס את בתיהם".¹⁰⁵

ד. המעמד המעורר של הפליטים

1. החשש מתאווין

בלב המדיניות הלבנונית כלפי הפליטים קיימת התנגדות עזה, נרחבת וחד משמעית כלפי תאווין - התאזרחות. הסיורב לתאווין מעוגן במבוא של החוקה הלבנונית והפך, בז'רגון המקומי, ל"הסכמה לאומית" ('אל-ת'ואבית אל-וטאניה'). בנאום ההשבעה של הנשיא מישראל סולימאן ב-26 במאי 2008 הוא ביטא אישור מחודש לכך כי "לבנון דוחה באופן קטגורי את ההתאזרחות".¹⁰⁶ ההצהרה מחזקת את העמדה ומדגישה את "נחישותה של הממשלה לפתח תפיסות ורעיונות במטרה לחזק את הדחייה הלבנונית של רעיון ההתאזרחות.

ניסיוני. אנחנו הולכים להקים יחידות מיוחדות מקרב כוחות ביטחון הפנים ולאמן אותם כדי שיהיו רגישים למציאות הפלסטינית. הפלסטינים בעצמם ייקחו חלק פעיל בתהליך. הם צריכים להרגיש שהמדינה איננה היריבה שלהם, אלא שהיא מגינה עליהם ורוצה בביטחונם".⁹⁴

עד כה, הניב הניסיון תוצאות מוגבלות, במקרה הטוב. פעולות צבאיות נרחבות ולעתים עזות העמיקו את חוסר האמון הפלסטיני במדינה, ולא הצליחו לחזק את האמון ביעילותו של הצבא. הלחימה נמשכה חודשים, 47 אזרחים נהרגו, ותשתיות ומבני מגורים במחנה נהרסו. חלק מהכוחות עסקו בגניבה והשחתת רכוש ללא תוחלת ולא באו על עונשם⁹⁵, והפגינו בוז כלפי האוכלוסייה המקומית. אירועים אלה יצרו טינה עמוקה בלבם של התושבים.⁹⁶ בערך 30,000 אנשים נעקרו ממקום מושבם. רובם צריכים כעת לדאוג לעצמם; לברי המזל דואגים אונר"א או ארגונים הומניטאריים אחרים.

הפליטים איבדו הכל. יותר משנה אחרי שהסתיימה הלחימה, המצב שלהם נותר מסוכן ולא יציב. אין ברשותם כל מקור הכנסה, ורק 10,000 מהם נכנסו לגור ב"מחנה החדש".⁹⁷ במקום זה מצטופפות משפחות באזורים קטנים, דרות במבנים ארעיים ונתונות לאמצעי ביטחון דרקוניים בכל אחת מארבעת הכניסות. רובם שוהים במחסה זמני כזה או אחר בתוך מחנה בדאווין ובסביבותיו. מספר קטן הלך וביקש מקלט במחנות פליטים אחרים.⁹⁸ על אף הבטחות חוזרות ונשנות לבנייה מחודשת, תושביו לשעבר של מחנה נהר אל-בארד נותרים סקפטיים לחלוטין.⁹⁹

⁹⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח'ליל מקאווי, נשיא ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, 18 באוגוסט 2008.

⁹⁵ בתגובה להאשמות בדבר ביזה והצתה, בכיר בצבא טען כי הצבא יזם חקירה בעניין. לדבריו, מעשים כאלה נעשו ברובם על ידי חברי פתח אל-איסלאם. קבוצת המשבר הבינלאומית, התכתבות אי-מייל, דצמבר 2008.

⁹⁶ אבו ג'באר, ראש החזית העממית לשחרור פלסטין בנהר אל-בארד אמר, "לא רצינו להתנגד לצבא, ונציגים פלסטינים רשמיים במחנה נתנו הסכמתם לפעילות הצבאית. אבל זה לא מקובל שחיילים שורפים ובוזזים את בתינו. זו בושה. אפילו חיילים ישראלים לא ביצעו מעשים כאלה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בדאווין, 13 באפריל 2008.

⁹⁷ כפי שתואר, לנהר אל-בארד היו שני חלקים. "המחנה הישן", שזכה להכרה רשמית של אונר"א, נהרס לחלוטין. "המחנה החדש", הלא רשמי, נהרס באופן חלקי.

⁹⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציג אונר"א, 5 בדצמבר 2008.

⁹⁹ עניין זה הובע באופן ברור במפגש שאורגן על ידי אונר"א וועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, במהלכו מספר תושבים לשעבר בנהר אל-בארד הביעו את דעותיהם. מחנה בדאווין, 18 ביולי 2008.

¹⁰⁰ השם הרשמי הוא "כנס התורמים הבינלאומי למען שיקום ובנייה מחדש של מחנה הפליטים הפלסטינים נהר אל-בארד ואזורים בצפון לבנון שהושפעו מהקונפליקט".

¹⁰¹ "אתגר משותף, אחריות משותפת", לעיל.

¹⁰² אל-ג'זירה, 24 ביוני 2008.

¹⁰³ שם. במהלך הכנס, ראש הממשלה סניורה הכריז כי ארבע מדינות מהמפרץ הפרסי הבטיחו לכסות מחצית מעלויות השיקום. אולם המדינות טרם הכריזו רשמית על סדר גודל של תרומה. ראו הדיילי סטאר, 18 בנובמבר 2008.

¹⁰⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגי ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, אוקטובר, נובמבר 2008. המשבר הכלכלי הבינלאומי הנוכחי הפחית עוד יותר את הסיכוי שההבטחות לתרומות יקוימו. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנאליסט פלסטיני, ביירות, 1 בנובמבר 2008.

¹⁰⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב לשעבר במחנה נהר אל-בארד, בדאווין, אוגוסט 2008.

¹⁰⁶ ראו נוסח מלא של נאום ההשבעה של מישראל סולימאן בקישור www.psp.org.lb/Default.aspx?tabid=156&articleType=ArticleView&articleId=13152

עניין התאווטין גם עלה במאבקים בין הנשיא אמיל לחוד וראש הממשלה חרירי. תומכיו של לחוד, בהם סוריה, הציגו אותו כמגן הראשי בפני תוכניתו כביכול של חרירי להתאזרחות של הפליטים. חידוש המנדט של הנשיא לחוד בשנת 1998, בניגוד לחוקת המדינה, הוצג כניסיון הכרחי לחסל את האיום של תושבות קבועה לפליטים. מוסטפא עלוש, חבר פרלמנט של תנועת העתיד, אמר: "סוריה השתמשה בתאווטין כדי להבהיל אנשים ולמנוע התקרבות מחודשת בין הסונים והנוצרים".¹¹³

ככלל, הנוצרים הם המודאגים ביותר. רבים חוששים כי התאזרחות של הפליטים, המהווים כמעט עשרה אחוזים מאוכלוסיית לבנון¹¹⁴, תטה את המאזן הדמוגרפי ותכריע לטובת המוסלמים (הסונים). תנועת הפטריוטים החופשיים של הגנרל מישל עאווון משמשת הקול הבולט ביותר כיום להבעת חששות אלה. חבר בגוש הפרלמנטארי של התנועה הרחיק לכת וקרא ל"כל הנוצרים להתעמת עם התאווטין, מכיוון שהנוצרים לבדם ישלמו את המחיר הגבוה... מה עשו הפוליטיקאים שלנו ברבע המאה החולפת חוץ מאשר לעודד בריחת מוחות של נוצרים? זוהי מדיניות מתוכננת מראש שמטרתה לפלס את הדרך להתאזרחות של הפליטים".¹¹⁵

חברים נוצרים בקואליציית ה-14 במרץ, אף שהם מתנגדים באופן עוצמות לרעיון ההתאזרחות, לאחרונה נטו להביע דעותיהם בלשון פחות משולהבת. מנקודת ראותם, זהו נושא "מומצא" בעיקרו, שהרי לא הלבנונים ולא הפלסטינים מעוניינים בתאווטין. הם טוענים שבעיה זו מועלית לדיון על ידי האופוזיציה במטרה להסיט את תשומת הלב מהבעיות האמיתיות שעל סדר היום, בעיקר החימוש של החיזבאללה והקשר עם סוריה.¹¹⁶ הכוחות הלבנונים, תנועה פוליטית בראשותו של סמיר ג'עג'ע, אשר הייתה מעורבת בעימותים העקובים מדם עם הפלסטינים בתקופת מלחמת האזרחים, מדגימה את אופן ההסתכלות המתואר. ראש הסגל של ג'עג'ע אמר, "זאת לא בעיה אמיתית. אף אחד לא רוצה תושבות קבע. אלה שמעלים את הנושא באופן אובססיבי מחפשים להסיט את תשומת הלב הציבורית. יתרה מזאת, הם נוטלים סיכון להגברת המתח מול הפליטים".¹¹⁷ מפלגת הפלנגות של אמין ג'מאיל, אשר לחמה בעבר נגד הפלסטינים משנות ה-70 ועד שנות ה-90, ארגנה פגישה של "גילוי לב ופיוס" בין

הממשלה רואה בכל חברי הקהילה הבינלאומית אחראים לחוסר יכולתם של הפליטים לשוב לארצם".¹⁰⁷

באופן פרדוקסאלי, אף שעמדה זו זכתה לתמיכה פה-אחד, אין הגדרה ברורה ומוסכמת של מושג התאווטין. חלק מהמנהיגים הלבנונים משווים זאת לתושבות קבועה בלבנון. במנותק מהשאלה האם הפליטים יזכו באזרחות של ממש.¹⁰⁸ אחרים מאמינים שהמרכיב המרכזי של המושג הוא קבלת אזרחות, ומכאן גם הזכות להצביע.¹⁰⁹ קבוצות לבנוניות שונות ניצלו את חוסר הבהירות הזו וערכו במושג מניפולציות לצרכיהן הפוליטיים.¹¹⁰ השאלה גם מעוררת חילוקי דעות פנימיים, ריבים פנים-פלסטינים ומתחים אזוריים.

יש מקרב הלבנונים הרואים בפליטים כלי דמוגרפי-סוני ואולי אפילו צבאי בזירה המקומית. ואכן, במהלך מלחמת האזרחים, ההתייחסות לפלסטינים הייתה בלשון "צבא הסונים". נדר חרירי, ראש הסגל של המנהיג הסוני החזק ביותר בלבנון, סעד חרירי, הסכים כי "היסטורית, הסונים תמכו בפלסטינים ובשאיפתם לנהל מאבק מזוין נגד ישראל מתוך השטח הלבנוני אולם זו הייתה טעות אשר החלישה את לבנון".¹¹¹ אפילו לאחר מלחמת האזרחים צפו על פני השטח מחלוקות. בשנת 1994 הממשלה של ראש הממשלה חרירי העניקה אזרחות לכמה אלפי פלסטינים וסורים. מתנגדיו טענו כי מטרת המהלך הייתה הרחבת בסיס ההצבעה של סונים בכיירות ובדרום.¹¹²

¹⁰⁷ את ההצהרה הממשלתית ניתן למצוא ב'א-נהר', 6 באוגוסט 2008.
¹⁰⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רסאן מוח'ייבר, 1 באוגוסט 2008.

¹⁰⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מוסטפא עלוש, טריפולי, 4 באוגוסט 2008; ח'ליל מאקאווי, נשיא ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, 18 באוגוסט 2008.

¹¹⁰ באופן מסורתי, השימוש בחוסר בהירות זה נועד להצדיק צעדים קשים שנגקטו כלפי הפלסטינים, כמו האיסור על רכישת נדל"ן. ראו חלק II, ד', 2, בהמשך.

¹¹¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נדר חרירי, ביירות, 21 בנובמבר 2008.

¹¹² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם עיתונאי לבנוני, 8 בספטמבר 2008. מספר מנהיגים פוליטיים פלסטינים ולבנונים אמרו דברים ברוח דומה. בתגובה, מוסטפא עלוש, חבר פרלמנט של תנועת העתיד, טען כי ההחלטה נכפתה על חרירי על ידי סוריה בכדי לפגוע במוניטין שלו. ההחלטה משקפת "את הנסיון של סוריה לפגוע בסונים ובעיקר בחרירי. ההחלטה התקבלה בעידן של שליטה-העל של סוריה; מכאן שהייתה זו החלטה סורית שדמשק רצתה להדביק לסונים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בטרפולי, 4 באוגוסט 2008. מנהיג אחר של תנועת העתיד אמר: "ב-80% מהמקרים, ההחלטה הייתה מובטחת". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נדר חרירי, ראש הסגל של נשיא מפלגת העתיד, ביירות, 21 בנובמבר 2008. נראה שנדים שחדי השמיע את הטיעון המשכנע ביותר כשטען כי "למרות שהצו הפך לטיעון פוליטי בידיהם של צדדים שונים, לא הייתה זו טקטיקה סורית המכוונת נגד חרירי, ולא תכסיס של חרירי לקדם את התאווטין. ב-1994, אלפי בקשות לאזרחות נותרו ללא מענה, מעוכבות בשל מלחמת האזרחים. הצו

בסך הכל הסדיר את המצב עבור כמה אלפי אנשים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, ביירות, 6 בנובמבר 2008.

¹¹³ מוסטפא עלוש, חבר פרלמנט מטעם מפלגת העתיד, טריפולי, 4 באוגוסט 2008.

¹¹⁴ www.un.org/unrwa/refugees/lebanon.html

¹¹⁵ ראו נאום של נביל ניקולאס, חבר פרלמנט מטעם עאווון:

<http://vcoders.org/forum/showthread.php?t=32967>

¹¹⁶ נאומים של מנהיגי התנועות הכוחות הלבנונים והפלנגות ניתן

למצוא בקישור www.lebanese-forces.org וגם www.gemayel.org

¹¹⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אלי בררדי, מערב, 4

בנובמבר 2008.

ההשפעה הגדולה ביותר של מהלך כזה תורגש בדרום, ומכאן ניתן להבין את ההתנגדות העיקשת של החיזבאללה".¹²¹

התנועה השיעית האחרת, אמל, נוקטת בעמדה דומה, אולם היא ישירה יותר בכל הנוגע להשלכות הדמוגרפיות. חבר הלשכה הפוליטית הסביר:

"התנגדות לתושבות קבע היא אמצעי להבטיח את מימוש החלטה 194 של אסיפת האו"ם [ההחלטה על זכות השיבה]. הממשל בארצות הברית וחלק מהנציגים הפלסטינים והלבנונים רואים את נושא הפליטים כבעיה כלכלית גרידא, שניתן לפתור באמצעות פיצויים. במציאות, זוהי בעיה פוליטית, הקשורה למאבק נגד ישראל. מלבד זאת, יש לעניין השלכות חשובות בכל הנוגע לאיזון בין קבוצות אוכלוסייה שונות בלבנון".¹²²

גורמים סונים ממהרים להפריך את הטענות כי הם שואפים ליצירת יתרון דמוגרפי. למעשה, ראש הסגל של סעד חרירי אמר:

"בדיוק משום שרפיק חרירי היה סוני, הוא חש כל הזמן את הצורך להוכיח את רצונו הטוב בעניין זה. אנשיו הצביעו בעד חוק הרכוש הדרקוני¹²³ בשביל שלא יאשימו אותם בקידום רעיון התאוטין. לאחרונה, חברי הפרלמנט של תנועת העתיד חתמו על עצומה שמטרתה להבטיח כי כל דבר שרק מריח מתאוטין יהיה ניתן ליישם רק אם כל חברי הפרלמנט הצביעו פה אחד בעדו".¹²⁴ זו דרכנו להבטיח כי אף אחד לא יוכל להאשים אותנו בהאשמות כאלה".¹²⁵

בצד הפלסטיני, כל הפלגים מאוחדים בהוקעה חד משמעית, ללא תנאים וסייגים, של אפשרות התאוטין. הנשיא עבאס הבהיר זאת במהלך ביקורו בלבנון באוגוסט 2008: "לפלסטינים שמורה זכות השיבה, ואנו דנים בכך עם הישראלים. אנו מתנגדים להתיישבות קבע של פלסטינים בלבנון".¹²⁶ אולם אחדות דעים זו לא מנעה מהנושא לשמש קלף במסגרת ויכוחים פנים-פלסטינים. היריבים של פתח מאשימים כי

מנהיגים לבנונים פוליטיים ונציגים מאש"ף ב-13 באפריל 2008.¹¹⁸

למרות כל זאת, כעת כשהבחירות לפרלמנט בפתח, העניין שב והפך בקרב התנועות הנוצריות השונות לנושא לדיון ולויכוחים תחרותיים. כל תנועה שואפת להפגין כי היא הנוקשה ביותר בהתנגדותה לתושבות קבועה של הפליטים. בנובמבר 2008, למשל, ג'מאל העביר ביקורת על המצעד הצבאי שארגן הפתח, וציין את חששו "מפני תושבות קבע של הפלסטינים בלבנון, על אף כל ההחלטות של הקהילה הבינלאומית והליגה הערבית".¹¹⁹

חיזבאללה, מצידו, מציג את התנגדותו לתאוטין לא כמונעת על ידי שיקולים דמוגרפיים או אנטי-פלסטינים, אלא כמאמץ שהוא פוליטי במהותו: להגן על זכות השיבה של הפלסטינים לישראל. חסן חדרוג', האחראי על תיק הפלסטינים בתוך התנועה השיעית, אומר:

"כל אפשרות חלופית אחרת לשיבת הפליטים מפירה את זכויותיהם הטבעיות. העמדה שלנו נובעת מההבנה שלנו בנוגע לאופי המאבק נגד ישראל. האיום של תאוטין הוא אמיתי, זוהי לא רק סיסמא. זו אחת הדרכים בהם ישראל, בתמיכת ארצות הברית, מסכנת את האזור. הבעיה היא שחלק מהשחקנים הערבים, הפלסטינים והלבנונים הרימו ידיים בכל הנוגע לזכות השיבה, שהיא זכות פלסטינית בסיסית. עמדתנו איננה קשורה כלל בשיקולים עדתיים. איננו מודאגים מכך שהפלסטינים הם סונים. אנו מאוחדים איתם במאבקנו נגד ישראל".¹²⁰

עם כל זאת, רבים מאמינים כי עמדתם של חיזבאללה משקפת גם שיקולים עדתיים - בייחוד כיום, לאור ההקצנה ביחסי סונים-שיעים. מרבית הפלסטינית חיים בדרום לבנון ובשכונות הדרומיות של ביירות, אזורים המאוכלסים בעיקר על ידי אוכלוסייה שיעית. התאזרחותם תוביל בסופו של דבר לשינוי המפה הדמוגרפית. לדברי חבר בגוש הפרלמנטארי של עאון, "התאוטין לא מדאיג רק את הנוצרים. זה גם מפחיד את השיעים."

¹²¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, רסן מח'ייבר, חבר פרלמנט מטעם הגוש 'שינוי ורפורמה' בראשות הגנרל עאון.

¹²² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מוחמד ח'וואג'ה, ביירות, 10 בנובמבר 2008. היחסים של אמל עם הפליטים מורכבים, כל עת שזיכרונות ממלחמת המחנה ממשיכים להיות נוכחים. ראו הערת שוליים מס. 9 וכן פרק II חלק א'. עם זאת, ח'וואג'ה טוען כי "המלחמה מאחורינו. כיום אנחנו נהנים מיחסים טובים עם פלגים של אש"ף ותהלוף. נביל ברי, ראש התנועה שלנו ויו"ר הפרלמנט, תיווך יותר מפעם אחת בין פלגים פלסטינים".

¹²³ ראו בהמשך פרק II חלק ד', 2.
¹²⁴ ראו www.nowlebanon.com/NewsArticleDetails.aspx?ID=66691.

¹²⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נדר חרירי, ביירות, 21 בנובמבר 2008.

¹²⁶ ראו http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7586360.stm.

¹¹⁸ ג'מאל אמר באותה הזדמנות, "יש לנו השקפה שונה מאוד בנוגע לנוכחות של הפלסטינים בלבנון, כל עוד הם מכבדים את הריבונות הלבנונית ופועלים על פי החוקים שלנו". נוסח הראיון בקישור www.kataeb.org/pictures/files/News0.5119745_mousar7a_mousala7a.pdf.

¹¹⁹ www.nowlebanon.com/NewsArticleDetails.aspx?ID=66488. פלסטינים וגורמים לבנונים רשמיים היו שותפים לדאגה כי הנוצרים מהרוב ומהאופוזיציה יעשו שימוש בנושא בקמפיין הבחירות שלהם. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות בביירות ובמחנות פלסטינים, ספטמבר – נובמבר 2008.

¹²⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חסן חדרוג', פרבר דרומי של ביירות, 8 באוגוסט 2008.

"ישראל לא יכולה לקבל את השיבה של אלפי פלסטינים, כי הם יסכנו את עצם קיומה. מתקיים דיון על מספר פרויקטים אפשריים למציאת פיתרון, כולל יישוב מחדש של חלק מהפליטים במדינות המארחות אותם, במדינות ערביות אחרות ובאירופה. בלבנון, ימשיכו להפעיל לחץ בשביל להביא להגירה של פליטים. מוקדם או מאוחר, ארצות הברית וישראל יכפו את התיישבות הקבע של אלה שיישארו. לא הלבנונים ולא הפלסטינים יוכלו למנוע תוצאה זו".¹³²

2. דחיקה לשוליים

לפליטים הפלסטינים בלבנון אין מעמד חוקי. בשנת 1987, בתוקפת כהונתו של הנשיא אמין ג'מאל, ביטל הפרלמנט את הסכם קהיר שהסדיר את יחסי לבנון-פלסטינים. מאז, טרם נוצר הסדר חלופי. במקום זאת, תנאי חייהם של הפליטים מוסדרים באמצעות ערב רב של חוקים במסגרת מציאות דה-פקטו, המגבילים באופן חמור את זכויותיהם. חבר פרלמנט לבנוני קבע: "המדיניות הרשמית שלנו היא להשאיר את הפלסטינים במצב פגיע ולא יציב כדי להפחית את הציפייה להתאזרחות או התיישבות קבע. הצעדים הכלכליים והביטחוניים שאנו נוקטים מעוצבים על פי גישה זו. אולם, צריך שהאתגר האמיתי שלנו כיום יהיה ליישר את ההדורים בין דחיית רעיון התאזרחות הפליטים, לבין קבלה של הצורך להעניק לפלסטינים את זכויותיהם ולשפר את תנאי חייהם".¹³³

תוך התייחסות לנוכחות הפליטים כזמנית בלבד, המדינה נפקדת מהמחנות כמעט לחלוטין, ועשתה מעט מאוד כדי לטפל בצרכים הבסיסיים. אונר"א, ומגוון רב של ארגונים הומניטאריים מקומיים ובינלאומיים שאפו למלא את החלל. אולם רמת החיים של הפליטים מוגדרת כקטסטרופה הן על ידי סוכנות האו"ם¹³⁴ והן על ידי הממשלה.¹³⁵ אונר"א דואג

התנועה ויתרה על זכות השיבה והיא שוקלת אפשרויות חלופיות, ביניהן התיישבות קבע.¹²⁷ מנהיג של אחת הקבוצות היחידות מיליטנטיות אמר, "כבר איננו יכולים לדבר על פתרון לשאלה הפלסטינית אלא על כניעה. כל מה שעשה מחמוד עבאס הוא להיכנע לישראלים. המדיניות של עבאס זקי בלבנון היא חלק מאותו דפוס".¹²⁸ הנציג של חמאס בלבנון טוען גם הוא שתנועתם רואה "חוסר הסכמה אסטרטגי עם אש"ף בנוגע לשאלה זו. אש"ף רוצה לשנות את מעמד ה"פליטים" למעמד של "פזורות". זהו הצעד הראשון לקראת התיישבות קבע ועקירה (תהג'יר). לוותר על מעמד הפליטות פירושו לוותר על זכות השיבה".¹²⁹

בעבר, סוריה עוררה שוב ושוב את איום התאווטין, בהאשימה את אש"ף במוכנות להקריב את זכות השיבה כדי להגיע להסכם ישראלי-פלסטיני נפרד. חבר פתח (לבנוני) הסביר:

"סוריה ניצלה את המעמד העליון שלה בלבנון כדי למנוע מאש"ף עיסוק בכל פעילות פוליטית או דיפלומטית. היא הציגה עצמה כמגן האמיתי לעניין הפלסטיני וזכות השיבה, והאשימה את אש"ף שוב ושוב בבגידה וכניעה".¹³⁰

על אף שמרבית הפליטים הפלסטינים בלבנון אומרים שהם יסרבו להתיישבות קבע, נוצר הרושם כי הם גם אינם מאמינים עוד שישובו לישראל, וכי הם חוששים שהצרכים והמטרות שלהם יפלו קורבן במשא ומתן ישראלי-פלסטיני.¹³¹ מנהיג פלסטיני ביטא השקפה רווחת:

¹²⁷ הם הצביעו בעיקר על מספר הסכמים לא רשמיים בין ישראל והפלסטינים, אשר בעיניהם מבטלים הלכה למעשה את זכות השיבה, כדוגמת הסכם ז'נבה. ראו את דו"ח המזרח התיכון של קבוצת המשבר הבינלאומית, מס. 22, 'פליטים פלסטינים והפוליטיקה של עשיית שלום', 5 בפברואר 2004; סלאח סלאח, 'ניירות פלסטינים על זכות השיבה, אש"ף ואוסלו', ובערבית, 'אוראק פיליסטינייה ען חאק אל-עוודה ומונזמאת אל-תחריר ואוסלו'. (דמשק, 2008).

¹²⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ח'אלד א-שמאל, הנציג בלבנון של החזית הפלסטינית העממית למאבק, מחנה הפליטים שתילה, 6 באפריל 2008. עמדה דומה קיימת בקרב ארגונים איסלאמיים וארגוני תהלוך אחרים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מנהיגים פלסטינים, אפריל/מאי 2008.

¹²⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אוסאמה חמדאן, פרבר דרומי של ביירות, 28 באפריל 2008. כמו אחרים, חמדאן טוען כי מעמד הפליטות מרמז כי הבעיה נותרה ללא פתרון, המחנות הינם הכרח המציאות, ולפלסטינים עומדת הזכות להיאבק למען שיבה. בניגוד לכך, "פזורה" מצביעה על הכרח להשתלבות של הקהילה הפלסטינית במדינות המארחות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציג החזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה הכללית, האחראי על יחסי ציבור ונושאים פוליטיים, ומנהיג של התנועה במחנה בדאוי, 5 בדצמבר 2008.

¹³⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם לוחם לבנוני לשעבר וחבר בפתח, ביירות, 4 במאי 2008.

¹³¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם תושבי מחנה פלסטינים בבדאוי, שתילה, עין אל-חילוה ובורג' אל-ברג'נה, אפריל/מאי 2008. ראו גם דו"ח קבוצת המשבר הבינלאומית, 'פליטים פלסטינים

והפוליטיקה של עשיית שלום', לעיל. לפי נתונים של סקר אחד, 79.6% מהמשיבים רוצים לשוב לכפרים שלהם בישראל, רק 5.4% מוכנים להתיישב בגדה המערבית וברצועת עזה, ו-6.6% מוכנים לקבל התיישבות מחודשת בלבנון. ראו מוחסן סלח, 'ההשקפות הפוליטיות של הפליטים הפלסטינים בלבנון', מרכז א-זיתונה למחקר וייעוץ, מאי 2006. ראו גם את הסקר שנערך על ידי המרכז הפלסטיני ללימודי פוליטיקה וסטיסטיקה, www.pcpsr.org/arabic/survey/polls/2003/reftable4.html.

¹³² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ח'אלד א-שמאל, הנציג בלבנון של החזית הפלסטינית העממית למאבק, מחנה הפליטים שתילה, 6 באפריל 2008.

¹³³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רסאן מוח'ייבר, ביירות, 1 באוגוסט 2008.

¹³⁴ מחנות הפליטים הפלסטינים בלבנון "סובלים מבעיות חמורות – תשתיות לא מספקות, צפיפות יתר, עוני ואבטלה. בלבנון קיים האחוז הגבוה ביותר של פליטים פלסטינים החיים בעוני מחפיר והרשומים בתוכנית של אונר"א המיועדת לסובלים מקשיים קיצוניים". המנדט של אונר"א כולל את סוריה, ירדן והשטחים הכבושים. www.un.org/unrwa/refugees/lebanon

הפליטים,¹³⁹ אולם הטיעון מעורר סימני שאלה. לדבריו של כאמל חמדאן, כלכלן:

"בהעדרו של מפקד אוכלוסין מהימן, אנו יכולים להעריך את מספר הפלסטינים בגילאי העסקה בסביבות 50,000. מספר זה מייצג כמעט 5% מהאוכלוסייה הפעילה במדינה. אם תינתן לפליטים גישה חופשית לשוק העבודה, תהיה לכך השפעה כלכלית זניחה בלבד. יתר על כן, כמעט 30% מהם עובדים במוסדות המנוהלים על ידי אונר"א, אש"ף, וארגונים פלסטינים אחרים".¹⁴⁰

יתרה מזאת, עובדים זרים שאינם פלסטינים עומדים בפני הגבלות עבודה מועטות, ובכך יש רמז כי הסיבה האמיתית מאחורי האפליה היא פוליטית. מטרותיה אינן בעיקרן הגנה על עובדים לבנונים אלא שימור המצב הלא יציב של הפליטים. לפי נתונים של אונר"א, אחוזי האבטלה בקרב תושבי המחנות מגיעים ללמעלה מ-60%.¹⁴¹

בשנת 2001 אימץ הפרלמנט תיקון לחוק העוסק בזכויות לרכוש, והוציא מחוץ לחוק את האפשרות של רכישת נדל"ן על ידי "מי שאינו אזרח של מדינה מוכרת... במקרה כזה הרכישה עומדת בסתירה לעיקרון החוקתי הנוגע לדחיית רעיון ההתאזרחות".¹⁴² אף שהניסוח מעורפל, המחוקק לא השאיר ספק בשאלה למי מכוונים (פלסטינים). תחת המשטר החדש, נאסר גם על הפלסטינים להוריש נדל"ן שנרכש לפני 2001.¹⁴³

להשכלה יסודית ותיכונת, אולם בתי הספר סובלים קשות ממערכת חינוך מיושנת, מחסור במשאבים של כוח אדם וכסף, כמו גם תשתיות וציוד מתפוררים וכיתות הכורעות תחת עומס יתר. שיעורי נשירה גבוהים, חינוך בית ספרי לא הולם ומיומנויות לא מספקות (יחד עם הגבלות משמעותיות בשוק העבודה, כפי שיתואר בהמשך) חוסמים מהפליטים את האפשרות למצוא תעסוקה הולמת, ודוחפים רבים מהם לעסוק בעבודות שירות זוטרות.¹³⁶

שלא כמו אזרחים לבנונים, הפלסטינים אינם נהנים משירותי בריאות ללא תשלום או מענקי ביטוח לאומי, בין אם הם מועסקים ובין אם לאו. אונר"א וארגונים לא-ממשלתיים אחרים לקחו על עצמם את האחריות להעניק שירותי בריאות לתושבים, אולם גם בעניין זה התשתיות והציוד הוא מתחת לסטנדרטים המקובלים ופוגעים קשות באיכות הטיפול.¹³⁷

הגבלות משמעותיות בשוק העבודה חוסמות את האפשרויות בפני הפליטים לעסוק בשורה של מקצועות.¹³⁸ גורמים רשמיים מצביעים בדרך כלל על סיבות כלכליות והצורך להגן על שיעור ההעסקה של לבנונים כדי להצדיק את המדיניות כלפי

¹³⁵ "זיהינו כי תנאי החיים של הפליטים במחנות הם אומללים ולא מקובלים... פתחנו דף חדש לאחר עבר קשה, מלא בכאב ובשגיאות של כל הצדדים. לבנונים ופלסטינים כאחד שילמו עליו מחיר גבוה מידי". ח'ליל מקאווי, 'עידן חדש', 'שותפים באחריות', לעיל.

¹³⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם תלמידים, הורים, ופעילים חברתיים במחנות הפליטים הפלסטינים, אפריל-מאי 2008. לפי מחקר אחד, הורים פלסטינים במחנות פליטים משכילים יותר מילדיהם, המגלים חוסר מוטיבציה לאור שוק התעסוקה הסגור. "תנאי החיים של פליטים פלסטינים במחנות וריכוזים בלבנון", פאפן, פברואר 2000.

¹³⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם תושבים ופעילים חברתיים במחנות הפלסטינים, אפריל-מאי 2008.

¹³⁸ צו מספטמבר 1962 מעניק לשר העבודה את הזכות לקבוע אלו מקצועות מוגבלים לאזרחים לבנוניים בלבד. לפני 2005, כ-70 מקצועות היו סגורים בפני פלסטינים. החלטה מחודשת מ-2005 של שר העבודה דאז, תראד חמדא, המקורב לחיזבאללה, הפחית את מספר המקצועות לכ-20. אולם, רשימה שלמה של מקצועות – כולל רוקחות, רפואה, הנדסה, ומשפטים – נותרו מחוץ לתחום. פלסטינים רבים טוענים כי ההפחתה במספר המקצועות האסורים העניקה תוקף חוקי למציאות קיימת, היות ובין כה היה באפשרותם לעבוד באופן לא רשמי בתחומים אלה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם תושבי מחנות פלסטינים, אפריל – מאי 2008. מומחה אחד אמר, "השינוי בחוק היה משמעותי בעיקר בשל הערך הפוליטי בו, ולא הכלכלי. הוא העניק זכויות לפלסטינים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כאמל חמדאן, ראש המחלקה הכלכלית במכון המחקר והייעוץ, ביירות, 7 באוגוסט 2008. בפני הפלסטינים מכשולים נוספים בכניסה לשוק העבודה, בעיקר קשיים בהשגת אשרות עבודה. ראו ג'בר סולימאן, "היבטים משפטיים המסדירים את זכות הפלסטינים לעבודה וביטוח לאומי", ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, תקציר מס. 3, אפריל 2008.

¹³⁹ ראו דו"ח קבוצת המשבר הבינלאומית, "לבנון: נערכים לסערה", לעיל, עמוד 5.

¹⁴⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כאמל חמדאן, ביירות, 7 באוגוסט 2008. סאקר אבו פחר, אנאליסט ועיתונאי פלסטיני, השמיע דברים ברוח דומה: "כוח העבודה הפלסטיני והלבנוני משלימים זה את זה. אין יותר מ-50,000 עובדים פלסטינים. הם עובדים בעיקר בבנייה, חקלאות, תחנות דלק, מאפיות, תעשיית הדגים, וכשומרים... במילים אחרות, הם לא מתחרים עם כוח העבודה הלבנוני". עיתון 'אל-ספיר', 20 בינואר 2006.

¹⁴¹ ריצ'רד קוק, "מחנות ופליטים פלסטינים בלבנון: סדרי עדיפויות, אתגרים והזדמנויות עתידיות". הרצאה באוניברסיטה האמריקאית בביירות, 21 במאי 2008.

¹⁴² תיקון לצו 11614. לפני 2001, לא הייתה בחוק התייחסות ספציפית לפלסטינים, אשר יכלו לפיכך לרכוש נדל"ן.

¹⁴³ מלכתחילה, הייתה כוונה לתקן את החוק כדי לעודד השקעה זרה. אולם, מספר נבחרים נוצרים ושיעיים טענו בכעס שהתיקונים שעל הפרק (למשל פטור ממסים ואפשרויות רישום שונות) עשויים איכשהו לסלול את הדרך להתאזרחות או התיישבות קבע. למשל, לבנונים רבים רואים בזכות לרכישת נדל"ן צעד ראשון לקראת התיישבות קבע. ג'בראן בסיל, חבר פרלמנט מטעם עאוון, הזהיר כי אסור לאפשר לזרים לרכוש אדמה לבנונית, בטענה כי "הפלסטינים איבדו את ארצם כיוון שמכרו אדמות ליהודים". מסיבת עיתונאים, 10 בספטמבר 2008. כתוצאה, הגבלות על רכוש הוספו כדי להפחית את החשש מפני תאוטין. ראו "דו"ח על המושב הרגיל הראשון של הפרלמנט", 20-21 במרץ, 2003, www.lp.gov.lb/NF%20.

III. חוסר היציבות במחנות מתעצם

א. סכסוכים בין פלגים פלסטינים

המדיניות הלבנונית כלפי הפליטים מנוהלת על רקע המחלוקות הפנים-פלסטיניות. פלגים שונים לחמו אחד נגד השני במהלך מלחמת האזרחים, לפני ואחרי הפלישה הישראלית.¹⁴⁹ אש"ף ככלל והפתח בפרט נחלשו כאשר סוריה הפעילה את עליונותה ותמכה בערב רב של ארגונים יריבים. מאז 2005, למרות שהממשלה מטפחת קשרים קרובים עם החמאס, היא עדיין נתפסת על ידי התנועה האיסלאמית ומספר שחקנים לבנוניים, כולל חיזבאללה, כנוטה לטובת הפתח במאבק ההולך ומחמיר בין הפלגים.¹⁵⁰

אש"ף רואה עצמו עדיין כנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני, ולפיכך המדיניות הלבנונית חייבת לשקף מציאות זאת. כפי שאמר אחד מנציגיו:

"חברים בתהלוף החרימו את משרדי נציגות אש"ף כדי לחתור תחת סמכותו. הם יצרו משלחת עצמאית ונפרדת לצורכי ניהול משא ומתן עם הרשויות הלבנוניות. אולם האסטרטגיה נדונה לכישלון, כיוון שהממשלה מכירה בנציגות החוקית של אש"ף".¹⁵¹

מבחינתם של פלגי תהלוף, הם מתעקשים כי על ייצוג הפלסטינים בלבנון לשקף שינויים במאזן הכוחות הפנים-פלסטיני שאירעו בלבנון ובקהילייה הפלסטינית כולה מאז שנות ה-80. לאור ניצחון החמאס בבחירות בשטחים הכבושים בינואר 2006, הרחבת בסיס התמיכה של התנועה בתוך לבנון, הברית שרקמו אנשיו עם שחקנים אזוריים משפיעים כדוגמת איראן, סוריה וחיזבאללה, וכישלון תהליך השלום - החמאס התבסס כיריב העיקרי של הפתח, ולפיכך של אש"ף.

השבר הפנים-פלסטיני הוא בעל השלכות משמעותיות על חיי הפליטים. נשללה מהן נציגות פוליטית מאוחדת ויעילה, כפי שניתן לראות בתפקוד הלקוי של ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני. חשוב מכך, הלחימה הפנימית תרמה בצורה לא ישירה לאירועים הטראגיים בנהר אל-בארד. העלייה של פתח אל-איסלאם ותהליכי ההקצנה הכלליים התרחשו שניהם

הפלסטינים נאלצים להתמודד עם הגבלות נוספות. החוק אוסר עליהם להקים אגודות. בפועל, רבים מהארגונים הפועלים במחנות רשמית אינם רשומים. ארגונים אחרים רשומים תחת שמות לבנוניים.¹⁴⁴ מחסומים צבאיים מפקחים על הכניסות והיציאות של מספר מחנות, בייחוד בדרום ולאחרונה בכניסה ל"מחנה החדש" בנהר אל-בארד. בדיקות זהות פולשניות וחיפוש ברכבים מעוררים טינה עמוקה בקרב תושבי המחנות. תושב אחד אמר, "מטרת המחסומים היא לכלוא אותנו. הם פוגעים בחיים הכלכליים במחנות. פליטים רבים מצמצמים ככל שניתן את תנועתיהם מחוץ למחנות כדי להימנע ממחסומים וחיפושים".¹⁴⁵

אף שכל המפלגות הפוליטיות הלבנוניות מביעות תמיכה מילולית חזקה בצורך לשפר את תנאי החיים של הפליטים ולהעניק להם זכויות בסיסיות,¹⁴⁶ מעט השתנה לאורך השנים. רבים מהפליטים מתארים את המדיניות הלבנונית כצורה של ענישה קולקטיבית, המחיר שהם נאלצים לשלם על חלקם במלחמת האזרחים.¹⁴⁷ היעדר תקווה ואופק כלכלי בר-קיימא, יחד עם דחיקה לשוליים חברתיים והדרה, מעוררים תסכול וכעס כלפי המדינה. כצפוי, מצב זה גם מטפח מיליטנטיות והקצנה במחנות ובכך מגביר את הסיכוי לחוסר יציבות ואלימות. נציג של אחד הארגונים הפלסטינים אמר:

"המדיניות של המדינה כלפי פלסטינים היא מסוכנת מאוד בשביל לבנון. קיצוניות ואלימות עומדות בסימן עליה בקרב הפליטים. המחנות הם פצצת זמן שבמוקדם או מאוחר תתפוצץ. יהיו לכך השלכות חמורות ללבנונים ולפלסטינים כאחד".¹⁴⁸

Archive/hai2a_3amma/jalsat%20 tchari3iya/jalsa2001 /jalsat20-21-3-2001.htm

¹⁴⁴ פלסטינים מתלוננים כי מצב זה מגביל את הזכות שלהם להתאגדות חופשית והותר תחת איכות העבודה שלהם. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'בר סולימאן, תחקירן ויועץ פלסטיני עצמאי, מחנה מר אליאס, 12 בנובמבר 2008. למידע נוסף, ראו ג'בר סולימאן, "פלסטינים בלבנון ותפקידם של הארגונים הלא-ממשלתיים", הג'ורנל ללימודי פליטים, גיליון 10, מספר 3 (ספטמבר 2007).

¹⁴⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דלל יאסין, עורך דין ורכז הקמפיין "הזכות לעבודה של הפלסטינים", ביירות, 2 באוגוסט 2008.

¹⁴⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם אלי ברר'י, ראש הסגל של נשיא 'הכוחות הלבנוניים', מערב, 4 בנובמבר 2008; חסן חודרוג', חבר הזרוע הפוליטית של החיזבאללה, הפרברים הדרומיים של ביירות, 8 באוגוסט 2008; מוסטפא עלוש, חבר פרלמנט של 'תנועת העתיד', טריפולי, 4 באוגוסט 2008; מוחמד ח'וואג'ה, חבר הזרוע הפוליטית של תנועת 'אמל', ביירות, 10 בנובמבר 2008.

¹⁴⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ג'בר, נציג החזית העממית לשחרור פלסטין במחנה נהר אל-בארד, מחנה בדאוי, 13 באפריל 2008.

¹⁴⁸ שם.

¹⁴⁹ חלק II א' לעיל.

¹⁵⁰ החיזבאללה מאמינים כי כל דיאלוג לבנוני-פלסטיני צריך לכלול את כל הפלגים הפלסטינים, כולל חמאס וארגוני תהלוף אחרים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חסן חודרוג', חבר בזרוע הפוליטית של החיזבאללה והאחראי על ענייני פלסטינים בארגון, הפרברים הדרומיים של ביירות, 8 באוגוסט 2008. לקריאה נוספת אודות המדיניות של סניורה כלפי הפלגים הפלסטינים ראו דו"ח של קבוצת המשבר הבינלאומית, "לבנון: נערכים לסערה", לעיל, עמודים 5-6.

¹⁵¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם הישאם דידיסי, יועץ התקשורת של אש"ף, ביירות, 8 בספטמבר 2008.

לסכסוך בין פתח וחמאס היו את ההשלכות הרציניות ביותר. בניגוד ליחסים שמנהלות שתי התנועות ברמה הלאומית, בתוך המחנות הן שמרו ככלל על רמה מינימאלית של תקשורת, כורח המציאות נוכח הקרבה והאינטראקציה הצפופה במחנה. נציג אש"ף העיד:

"אף שמוסדות ההנהגה של אש"ף הפסיקו כל סוג של שיתוף פעולה עם החמאס בעקבות השתלטותו על עזה ביוני 2007, ביקשנו שהמקרה של לבנון יהיה יוצא דופן. לא רצינו לייבא את העימותים שמתחוללים בכל רחבי השטחים הפלסטינים לכאן. השיחות שלנו עם חמאס הופרעו תדיר, בייחוד בשל חילוקי הדעות בינינו בנושא פתח אל-איסלאם. אולם בסופו של דבר הגענו להסכמה. באפריל 2008, אש"ף ופלג תהלוף יצרו מפקדת חירום ('קייאדא תווארי'). זהו הניסיון הראשון ביצירת מנגנון לשיתוף פעולה מאז פתיחתו מחדש של משרד אש"ף".¹⁵⁶

ההסכם כלל הקמה של מפקדה פוליטית ('קייאדא סיאסייה') בהנהגת עבאס זקי מאש"ף ובהרכב של שישה חברים, שלושה מתהלוף ושלושה מאש"ף. המפקדה אמורה הייתה לתאם את ניהול המחנות, והשלטת חוק וסדר. ההסכם קרא להרחבת החברות בארגון המאבק המזוין (האחראי על חוק וסדר במחנות וכן על תיאומים ביטחוניים מול הרשויות הלבנוניות) כך שיכלול נציגים מפלגים של תהלוף. הוא גם עיגן את העקרונות המוסכמים: זכות השיבה, דחייה של התאזרחות הפלסטינים בלבנון או עקירתם בכוח, הצורך לבנות מחדש את נהר אל-בארד, ומחויבות לא לאפשר מקלט לפושעים בתוך המחנות.¹⁵⁷

הסכסוך המחריף בין חמאס ופתח בשטחים הכבושים השפיע בסופו של דבר על לבנון, והיישום של ההסכם נעצר. לדברי גורם רשמי באש"ף:

"לעת עתה, הוקפאה ההקמה של מפקדה פוליטית מאוחדת, כתוצאה מהטבח שערכו אנשי חמאס בפתח בעזה באוגוסט 2008.¹⁵⁸ על המסמך חתמו כל הפלגים, והיינו במרחק של ימים ספורים מחשיפתו לציבור. אולם מהלך זה הפך בלתי אפשרי אחרי הטבח. לא היינו מסוגלים לשבת עם חמאס. עם כל זאת, אנו שומרים על יחסים עם פלגים אחרים בתהלוף, וברמה המקומית יש תיאום מסוים אפילו עם חמאס".¹⁵⁹

בזמן שפלגים שונים היו חלוקים מכדי להתפשר ולהגיע לעמדה משותפת וברת-קיימא. במקום זאת, הם צפו מן הצד, מודעים לסיכונים הכרוכים, בעוד המצב הולך ונהיה מסוכן עוד יותר. המאמצים ליצור חזית מאוחדת - כדוגמת סדרת המפגשים המשותפים בין ראש הממשלה סניורה, עבאס זקי, ואוסאמה חמדאן¹⁵² - הגיעו במהרה למבוי סתום. ככל שהזרזר המשבר, צפו ועלו חילוקי דעות ברורים. בעוד אש"ף העדיף תגובה צבאית נוקשה אחרי הסירוב של פתח אל-איסלאם להיכנע לרשויות הלבנוניות,¹⁵³ פלגים של תהלוף המשיכו לקרוא לתיווך בדרכי שלום ודיאלוג.¹⁵⁴

הסכסוכים והשיתוק שנגרם בגינם אפשרו לקבוצת הג'יהאד חופש פעולה נרחב והתחמקות מעונש; הפליטים הפלסטינים הם ששילמו בסופו של דבר את המחיר הכבד ביותר. מנהיג של תהלוף הסביר: "הסבל שלנו הוא כפול. לא רק שהשימושו את המחנה, גם נאלצנו לשאת במתקפה הצבאית. הפלגים הפלסטינים נושאים באחריות מלאה למה שאירע בנהר אל-בארד".¹⁵⁵

¹⁵² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נדים שחאדי, יועץ לועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ביירות, 11 בנובמבר 2008.
¹⁵³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגי פתח, מחנות פליטים בלבנון, אפריל-מאי 2008.
¹⁵⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם אוסאמה חמדאן, פרבר דרומי של ביירות, 28 באפריל 2008; ג'מאל ח'טב, מנהיג 'אל-חרכה אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה', מחנה עין אל-חילוה, 29 במרץ 2008. בין שני הפלגים היו חילופי האשמות. לדברי נציג פתח, "לא הרגשנו נוח כשנודע לנו לראשונה על פתח אל-איסלאם. רבים מאנשיו היו מערב הסעודית, תימן, צפון אפריקה, סוריה ולבנון, ומעט בלבד היו פלסטינים. בתחילה, כל הפלגים הפלסטינים יצאו נגד. אולם, אחרי שנאמר להם שפתח אל-איסלאם רוצים להישאר בנהר אל-בארד ולהילחם נגד ישראל, הקבוצות הפרו-סוריות (חמאס, הג'יהאד האיסלאמי, והחזית העממית להשחרור פלסטין – המפקדה הכללית) שינו את דעתם. הם אמרו שהם לא רואים שום בעיה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, טריפולי, 5 בספטמבר 2007. בניגוד לכך, שיחה בעל קשרים קרובים לחמאס טען כי הפתח מנעו מצב של רגיעה. "אנחנו רצינו לייסד מנגנון ביטחון בשביל המחנה, שיערב את כל הפלגים. אבל הפתח התנגדו לכך. הם רצו מנגנון בטחוני משל עצמם. הם האשימו כי אנשי פתח אל-איסלאם הם נבלות, ובתגובה, פתח אל-איסלאם האשימו אותם כי הם חסרי אמונה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם שיחה החבר בליגת המשכילים של פלסטין, 29 בספטמבר 2007.
¹⁵⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ח'אלד אל-שמל, מנהיג 'חזית המאבק העממי הפלסטיני' בלבנון, מחנה שתילה, 6 באפריל 2008. עבאס זקי אמר, "אמרנו בצורה ברורה כי המדיניות החדשה שלנו תכבד את הריבונות הלבנונית. כמו כן אמרנו כי לא נאפשר למחנות להפוך לאיים של חוסר בטחון או מקלט למפרי החוק. המלחמה בנהר אל-בארד הייתה מבחן למדיניות ולאמינות שלנו. היינו חייבים לקבל את המלחמה הזאת, אף שהיא התנהלה על חשבון האנשים שלנו ועל חשבון הפופולריות שלנו. הייתה סכנה כי האלימות תגלוש למחנות אחרים. הקרבנו את נהר אל-בארד כדי להציל את בדאווי ומחנות אחרים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, ביירות, 17 באוגוסט 2008.

¹⁵⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם הישאם דיבסי, יועץ התקשורת של אש"ף, 8 בספטמבר 2008.
¹⁵⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, ביירות, 10 בספטמבר 2008.
¹⁵⁸ באוגוסט 2008, התנגשויות שאירעו בעזה בין כוחות בטחון של החמאס וחמולה תומכת פתח הובילו לתשעה הרוגים, עשרות פצועים, ולמעצר בידי חמאס של מספר רב של נאמני פתח. ראו קבוצת המשבר הבינלאומית, תקציר המזרח התיכון, מס. 24, 'סבב ב' בעזה', 11 בספטמבר 2008.
¹⁵⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, ביירות, 10 בספטמבר 2008.

ומייצג את כל הפלסטינים - אלו שבשטחים הכבושים ואלו שבפזורה במידה שווה - עקרון זה הפך ליותר תיאורטי ממעשי. במובנים רבים, הארגון הוא כיום סמלי בעיקרו, ואינו מסוגל לקבל החלטות מרכזיות. תושב של אחד המחנות אמר:

"אש"ף מקריב את האינטרסים של הפליטים. במשא ומתן עם ישראל הוא ויתר על זכות השיבה. בלבנון הוא משרת את האינטרסים של המדינה, כפי שנהיה ברור לכל בנהר אל-בארד. כמעט אפשר לומר שהוא מייצג את לבנון ולא את הפלסטינים".¹⁶⁴

נציג של החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין (ארגון השייך לאש"ף) העביר ביקורת על "הבלבול הגמור בין הרשות הפלסטינית ואש"ף - אש"ף הפך להיות כלי בידי הרשות".¹⁶⁵ בנובמבר 2008 נעשה צעד נוסף כאשר הממשלה הלבנונית החליטה ליצור יחסים דיפלומטיים עם הרשות הפלסטינית. מאז ננקטו צעדים נוספים כדי להפוך את משרדי אש"ף לשגרירות של הרשות הפלסטינית.¹⁶⁶

חלק מהפלגים שבתוך אש"ף מגנים את המונופול הקיים למעשה בידי הפתח בכל הנוגע למשאבים וקבלת החלטות בתוך מה שצריך היה להיות ארגון מטרריה. לדברי מנהיג מקומי של החזית העממית לשחרור פלסטין, "אש"ף הפך לפתח, או אולי אפילו הפך להיות אנשים מסוימים בתוך פתח. אין התייעצות. החלטות מתקבלות על ידי הפתח באופן חד צדדי".¹⁶⁷

בשביל פליטים רבים, רפורמה יסודית באש"ף היא צעד דחוף וחיוני לחזק את הנציגות שלהם ואת מצבם הכללי בלבנון.¹⁶⁸

"הכרחי לחלוטין לעשות רפורמה באש"ף ולהפוך את הארגון לדמוקרטי יותר. מנהיגיו מכהנים מאז שנות ה-

הסכסוך החל לגלוש לתוך לבנון. לדברי מנהיג בפתח, "החמאס רוצים לשלוט במחנות ודוחים כל שיתוף בהנהגה. בעזה הם חיסלו את יריביהם. גם בלבנון המטרה שלהם היא להחליש את הפתח".¹⁶⁰ בעיניהם של החמאס כל "הניסיונות המכוונים ליצירת תיאום בין אש"ף ותהלוף הוכשלו על ידי הפתח. ההנהגה של התנועה מנעה מעבאס זקי לעבוד איתנו".¹⁶¹

מספר תקריות אלימות עימתו חברים משתי התנועות. אולם האירועים לא גלשו למימדים גדולים יותר הודות להתערבות המהירה של מנהיגים בפתח ובחמאס, הנחויים להימנע מעימות נרחב ומפרובוקציה כלפי לבנון. כמו כן, על אף המתח הרב שעוררה המלחמה בעזה, המחנות נותרו רגועים כאשר מנהיגים של שתי התנועות הצטרפו לאירועים ציבוריים והפגנות והציגו חזית של אחדות.¹⁶² ועדיין, כל תקרית אלימה מעלה על פני השטח מתחים בתוך המחנות ונושאת עימה סיכון להסלמה.¹⁶³

ב. אש"ף והפתח

העימות בין פתח וחמאס איננו הסכסוך היחיד שדרדר את המצב במחנות. מתחים בתוך אש"ף ובייחוד בקרב הפתח, המהווה את התנועה הדומיננטית ביותר בתוך הארגון - מתחים אשר התעצמו אחרי מותו של יאסר ערפאת ב-2005 - החלישו גם הם את הלכידות הפנימית.

מספר הולך וגדל של פליטים אינם רואים עוד באש"ף נציגות יעילה המסוגלת להגן על האינטרסים שלהם. יש לכך מספר סיבות. עם הקמתה של הרשות הפלסטינית בשנת 1996 היה זה בלתי נמנע כי תפקידו של אש"ף יתערער. המצב החדש יצר בלבול בכל הנוגע לגוף בו מתקבלות החלטות ובשם מי. אף שבאופן עקרוני אש"ף מנהל משא ומתן מול ישראל

¹⁶⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב מחנה שתילה, יוני 2008.

¹⁶⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו עימאד שתילה, מחנה מר אליאס, 3 במאי 2008.

¹⁶⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים פלסטינים ולבנונים, דצמבר 2008. ראו גם עיתון 'אל-חייאת', 29 בנובמבר 2008. הן תהלוף והן האופוזיציה הלבנונית העבירו ביקורת על ההחלטה.

¹⁶⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ג'בר, מחנה בדאוי, 13 באפריל 2008. פעילים פלסטינים רבים שהעניקו ראיונות לקבוצת המשבר הבינלאומית השמיעו דברים ברוח דומה. אחד אמר, "החלטות הנוגעות לגורל הפליטים מתקבלות באופן חד צדדי על ידי פתח בשם אש"ף. כאשר הוא [עבאס זקי] ניסח וקרא את ההכרזה של פלסטין [נאום שניתן ב-7 בינואר 2008 לציון 43 שנה להקמת הפתח], זקי אפילו לא התייעץ עם פלגים אחרים בתוך אש"ף". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם קאסם עינה, מנכ"ל המכון הלאומי לדאגה סוציאלית והכשרה מקצועית, מחנה שתילה, 4 בנובמבר 2008.

¹⁶⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים פלסטינים ותושבי מחנות, ביירות ומחנות הפליטים הפלסטינים, אפריל-אוקטובר 2008.

¹⁶⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רפעת שנאע, נציג פתח בצפון לבנון, מחנה בדאוי, 13 באפריל 2008.

¹⁶¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אוסאמה חמדאן, הפרברים הדרומיים של ביירות, 7 בנובמבר 2008.

¹⁶² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מנהיגים ותושבים פלסטינים, ביירות ומחנות פליטים פלסטינים, דצמבר 2008 - ינואר 2009. ראו גם חלק V בהמשך הדו"ח.

¹⁶³ חילופי אש בין חמושים של החמאס והפתח אירעו מספר פעמים, בעיקר במחנות מיה ומיה ובורג' אל-ברג'נה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, ביירות, 19 בנובמבר 2008. אוסאמה חמדאן טען שאיש מליציה של החמאס הותקף בעין אל-חילוה על ידי תומכי פתח, וכן שרימון הושלך לעבר נציג חמאס נוסף. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, הפרברים של דרום ביירות, 7 בנובמבר 2008. עם זאת, משקיפים רבים מאמינים כי בתוך מחנות הפליטים הסכסוך בין חמאס ופתח נותר תחת שליטה, ויכול להישאר כך גם בעתיד. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם ג'בר סולימאן, חוקר פלסטיני, מחנה מר אליאס, 12 בנובמבר 2008; וואליד מוחמד עלי, מנכ"ל מרכז המחקר בהת', ביירות, 8 בנובמבר 2008; מוחסן צאלח, מנכ"ל 'מרכז אל-זייטונה ללימודים וייעוץ', ביירות, 7 בנובמבר 2008; סמיר אחמד, מזכ"ל 'איחוד הסופרים והעיתונאים הפלסטינים', ביירות, 11 בנובמבר 2008.

2008, היו בלבנון שני זרמים של הפתח, אחד בהנהגת עבאס זקי והשני בראשות סולטן אבו אל-עינאן. אבו אל-עינאן דחה את הסמכות של זקי כנציג אש"ף באומרו:

"תפקידו היחיד הוא ייצוג דיפלומטי. אנו קוראים תיגר על כל ההחלטות, המינויים והפיטורים שלו. הוא עבר על חוקים פנימיים של הפתח. הוא נוהג באופן חד צדדי ללא התייעצות עם מנהיגים שמכירים את לבנון הרבה יותר טוב ממנו".¹⁷⁵

העימותים הפנימיים של הפלסטינים בלבנון הם מיקרוקוסמוס של מחלוקות ומהומות בתוך פתח ככלל ובפרט של המאבק בין עבאס ויריביו הרבים בתוך התנועה. התמוטטות הדרגתית של פתח כתוצאה של יריבויות פנימיות והיעדר מנהיגות חזקה ותוכנית פוליטית היא סיבה לדאגה שעולה לעתים קרובות יותר מבעבר בקרב חברים מודאגים.¹⁷⁶ חברים באש"ף שאינם מהפתח קוראים תיגר על יכולת התנועה לבנות מחדש אחדות פנימית, אך מציינים כי העימות מול חמאס הפך לגורם מאחד.¹⁷⁷ בנובמבר 2008, זקי ואבו אל-עינאן שמו סוף ליריבות ביניהם, או לפחות כך טענו בהצהרותיהם.¹⁷⁸

ישנם אנאליסטים הסבורים כי מאבקי כוחות בתוך פתח והשחיתות שפשטה בתנועה מהוות סיבה לכאוס הולך וגדל בתוך המחנות. מצב שכזה חותר תחת האמינות והיעילות של מוסדות חשובים דוגמת 'ארגון המאבק המזוין',¹⁷⁹ ותורם למצב בטחוני רעוע.¹⁸⁰ אולי חשוב מכל, אש"ף והפתח לא הצליחו להתמודד ביעילות עם האתגר של קבוצת הג'יהאד אשר דחו את הפרויקט הלאומי, האסטרטגיה והבריתות של הארגון.

ובני בריתו הפעילו לחץ שלא כדיון. מכאן, שניתן לקרוא תיגר על הניצחון שלהם". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, יועץ לנציג אש"ף בלבנון, ביירות, 19 בנובמבר 2008.¹⁷⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם סולטאן אבו אל-עינאן, אברה, דרום לבנון, 30 באוקטובר 2008.¹⁷⁶ מספר מנהיגי פלגים פלסטינים, כולל אנשי פתח, מעלים את האפשרות של התמוטטות הפתח. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים פלסטינים, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-מאי 2008.

¹⁷⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו עימאד שתילה, מחנה מר אליאס, 3 במאי 2008.
¹⁷⁸ אל-בלד', 21 בנובמבר 2008. עם זאת, מעט מאוד נפתר. במהלך הבחירות לאיגוד המורים בבדאוו, הפתח היה חלוק, ותומכיהם של זקי ואבו אל-עינאן ייצגו רשימות נפרדות. נציג פלסטיני אמר, "שאלתי את סולטאן אבו אל-עינאן מה הפתרון. הוא ענה, 'שזקי יעזוב את לבנון'". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, ביירות, דצמבר 2008.
¹⁷⁹ בעין אל-חילוה, לדוגמא, סכסוך בין שני מנהיגי פתח החליש באופן משמעותי את התנועה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים ותושבים פלסטינים, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-דצמבר 2008.

¹⁸⁰ יש משקיפים המאמינים כי האירועים האלימים בעין אל-חילוה הנזקפים לחובתם של אנשי ג'יהאד הם מעשה ידי אנשי פתח המתנגדים לזקי. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם סרי חנפי, האוניברסיטה האמריקאית בביירות, 3 בנובמבר 2008. דעה זו הובעה גם על ידי נציגים ושייח'ים פלסטינים ולבנונים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות, ביירות, טריפולי וצידון, נובמבר-דצמבר 2008.

60, וכל מה שהם רוצים זה לשמר את הנכסים האישיים שלהם. שחיתות, חוסר יעילות והיעדר דמוקרטיה פוגעים בכל הפלסטינים, באלו שבשטחים הכבושים ובאלו שמחוצה להם. בעיות אלו הורסות את הפלסטינים".¹⁶⁹

בנוסף לכל זה בעיות הולכות ומתעצמות בתוך פתח. מנהיגים מקומיים בלבנון דוחים יותר מבעבר את הרעיון של סמכות מרכזית אחת בתנועה. כל אחד שאף לקבל לידי את השליטה במחנה פליטים או אפילו אזור בתוך מחנה. הם רקמו קשרים עם שחקנים לבנונים, כגון חיזבאללה ומשפחת חרירי, או עם שחקנים אזוריים דוגמת סוריה. תוך הישענות על נוכחותם ארוכת השנים בלבנון, הם יצרו רשתות שליטה אוטונומיות ולעתים מושחתות, הודות למקורות מימון חיצוניים.¹⁷⁰

בנובמבר 2005, בתגובה למצב עניינים זה, שלח עבאס ללבנון את עבאס זקי, בעל בריתו הקרוב, כדי להשיב את הסדר על כנו ולהכניס משמעת.¹⁷¹ אחד מיעדיו הראשיים היה הגדרה מחודשת של תחומי האחריות של מנהיגי פתח השונים. התוצאה הייתה מעורבת, במקרה הטוב. ההחלטה המשמעותית ביותר עד כה הייתה להוריד בדרגה את סולטן אבו אל-עינאן, עד אז מזכ"ל פתח ואש"ף בלבנון.¹⁷² מהלך זה, יחד עם שינויים אחרים, עורר מתח רב.¹⁷³ כל זה הגיע לשיא באוקטובר 2008 בבחירות המקומיות לפתח, בו ניצחו סולטן אבו אל-עינאן ובעלי בריתו.¹⁷⁴ בין אוגוסט ונובמבר

¹⁶⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אניס סירי, סופר פלסטיני ולשעבר מנהל המכון ללימודי פלסטין, ביירות, ב 1 בנובמבר 2008.
¹⁷⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציג פלסטיני, ביירות, נובמבר 2008.

¹⁷¹ זקי הוא חבר הועדה המרכזית של פתח ונציג אש"ף בלבנון.
¹⁷² ההחלטה הייתה קשה במיוחד לאבו אל-עינאן, היות וכמאל נאג'י – אחד מיריביו המרכזיים – מונה לעוזרו של זקי בלבנון. משקיפים רבים רואים את הפילוג בתוך הפתח כמשקף, במידה רבה, את מאבק הכוחות בין זקי ואבו אל-עינאן. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם אניס סירי, לשעבר מנהל המכון ללימודי פלסטין, ביירות, 1 בנובמבר 2008; קסאם עיינה, מחנה שתילה, 4 בנובמבר 2008; סרי חנפי, ביירות, 3 בנובמבר 2008; וואליד מוחמד עלי, ביירות, 8 בנובמבר 2008; מוחסן צאלח, ביירות, 7 בנובמבר 2008; סמיר אחמד, ביירות, 11 בנובמבר 2008.

¹⁷³ בחילופי גברא אחרים, ח'אלד ערף הועבר מצידון לביירות, ככל הנראה כדי להרחיק אותו מבסיס הכוח שבנה לעצמו בדרום. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר פתח לשעבר, ביירות, אפריל 2008. ערף מכחיש זאת, ואומר כי המעבר רק משקף את "הרצון של עבאס זקי לערוך ארגון מחדש בפתח בביירות ולהשיב לו את המשקל הפוליטי שהיה לו בעבר". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח'אלד ערף, נציג אש"ף האחראי על יחסים פוליטיים ויחסי חוץ ונציג פתח בביירות, מחנה מיה ומיה, 4 במאי 2008. ההחלטה להחליף אותו עם מוניר אל-מקדח עוררה מחלוקות נוספות. בשנת 2003, סולטאן אבו אל-עינאן שאף לפטר את מוניר אל-מקדח; התוצאה של כך הייתה עימות מזוין. ראו גם www.naharnet.com/A115485AE984domino/tn/arabicNewsDesk.nsf/0/519A42256D520048A6FA?OpenDocument.
¹⁷⁴ זקי, כיום נציג אש"ף בלבנון, טרם נתן גושפנקא רשמית לתוצאות הבחירות. "חמושי פתח רבים טענו שהיו זיופים, ואבו אל-עינאן

ג. ניהול כושל של המחנות

1. הועדות העממיות

ועדות עממיות נוסדו בשנת 1969 בעקבות הסכמי קהיר. ארגונים אלה, רשמיים-למחצה, פועלים בתוך המחנות וממלאים תפקידים מוניציפאליים דוגמת אספקת שירותי מים וחשמל, איסוף של תרומות קהילתיות בתמורה לשירותים אלו, תיאום בין פעולות אונר"א וניהול הביטחון בכל הנוגע לגניבות, יריבויות אישיות ועוד.¹⁸¹ הם גם כביכול מייצגים את תושבי המחנות בפני הרשויות הלבנוניות, אונר"א וארגונים אחרים.¹⁸² אולם הם ניצבים בפני שני מכשולים מרכזיים.

המכשול הראשון הוא המחסור במשאבים ובכישורים. כיוון שפלגים פלסטינים ממנים נציגי ועדה בהתאם להשפעתם היחסית במחנה נתון, הקריטריון הפוליטי לרוב מקבל קדימות על פני יכולות מקצועיות. גם האמצעים הכלכליים מוגבלים. המימון מגיע בעיקר מתושבי המחנה, אשר רובם הגדול חסר כל, ומהפלגים, שבדרך כלל אינם אמידים. ביקורת על עבודת הוועדות נשמעת לעתים תכופות בקרב פליטים.¹⁸³

עניין נוסף שמכביד על פעולות הוועדות הוא היריבויות והמחלוקות הפוליטיות, אשר במקרים מסוימים הביאו לייסוד של גופים מתחרים הנאמנים לאש"ף ותהלוף. יתרה מזאת, כל ועדה מייסדת מספר לא ידוע של תתי-ועדות. אלה הפכו לזירות בתחרות בין הפלגים. עבודתן של תתי-הוועדות על נושאים מסוימים (בטיחות, מים, טיפול רפואי, חינוך, מידע) נעשית לעתים קרובות בחוסר תאום, וכתוצאה יש כפל מאמצים ואף לעתים מאמתים מנוגדים. גיוס כספים, פגישות, והצעות לפרויקטים נעשות רק לעתים רחוקות בשיתוף פעולה ותיאום.¹⁸⁴ הפלגים מתעלמים לעתים מפעולותיה של תת-ועדה, כולל בנושאי ביטחון רגישים.

כדי ליצור מערכת ניהול מסודרת ויעילה במחנות לא היה מנוס משינוי יסודי של מערכת הוועדות. ראוי שמהלך זה יכלול, בין היתר, בחירות של החברים בוועדות כדי להגביר את הלגיטימיות והאחריות של הוועדות, או לחלופין, אימוץ קריטריונים שיבטיחו מינוי של אנשים מתאימים בעלי

הכשרה; איחוד של ועדות כאשר קיימת יותר מועדה אחת במחנה; והפחתת מספרן של תתי-הוועדות.

2. אונר"א

סוכנות אונר"א הוקמה בשנת 1949 על ידי העצרת הכללית של האו"ם והחלה לפעול ב-1 במאי 1950. הסוכנות הייתה אמונה על הקמת תוכניות סיוע לפליטים פלסטינים בתחומים של תעסוקה, בריאות וחינוך. כיום, בערך 4.6 מיליון פליטים רשומים באונר"א, מהם 416,608 בלבנון; 1,059,584 בעזה; 754,263 בגדה המערבית; 1,930,703 בירדן; וכן 456,983 בסוריה; אולם מספרים אלו לא משקפים בהכרח את מספר הפליטים ששוהים כעת בכל אחד מהאזורים הללו.¹⁸⁵ מרבית העובדים המועסקים על ידי הסוכנות, 24,324 במספר, הם פלסטינים. מימון ממשלתי מארצות הברית, האיחוד האירופי, שוודיה, נורבגיה ומדינות אחרות מהווה כ-94% מסך ההכנסות של אונר"א.¹⁸⁶

בלבנון, אונר"א הוא נתון השירות החשוב ביותר במחנות והמעסיק הגדול ביותר של פליטים פלסטינים. למעשה, אונר"א הוא התחליף להיעדרה של המדינה הלבנונית מן המחנות. בשביל הפלסטינים, תפקידה של הסוכנות הוא גם סמלי מאוד, וקיומה מבליט את האופי הלא-פתור של בעיית הפליטים. במילותיו של פלסטיני, "עצם הקיום של אונר"א חשוב לנו מאוד. הוא מהווה תזכורת קבועה לקהילה הבינלאומית שישנם פליטים פלסטינים וישנה חובה למצוא לכך פתרון".¹⁸⁷

אולם המשאבים העומדים לרשות אונר"א אינם מספיקים בכדי למלא את הצרכים. פליטים פלסטינים אומרים כי ככל שחולף הזמן איכות השירותים הולכת ויורדת. ראש אונר"א בלבנון הסביר:

"הסיבה העיקרית לכך היא תמיכה כלכלית הולכת וקטנה לצד צרכים הולכים וגדלים מצד הפליטים כתוצאה מסכסוכים וחוסר יציבות. בשנת 2007 הצטמק התקציב שלנו ב-70 מיליון דולר. אנו כל הזמן נאבקים בתקצוב בלתי מספיק".¹⁸⁸

אומנם בעיית המימון היא קריטית, אולם גם למכשולים בירוקרטיים, נפוטיות ושחיתות תפקיד בעניין¹⁸⁹, כמו גם

¹⁸¹ במילים אחרות, הם לא עוסקים במחלוקות פוליטיות בין פלגים מתחרים.

¹⁸² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'מאל קאסם, לשעבר נציג אונר"א האחראי על שירותים במחנה בורג' אל-ברג'נה, פרבר דרומי של ביירות, 6 ביוני 2008.

¹⁸³ ראו חוסיין עלי שכן, 'מחנות פלסטינים בלבנון: מהכנסת אורחים לאפליה' [אל-מוחיימאת אל-פלסטינייה פי לובנון: מן אל-דיאפה אילא אל-תמיין], האגודה הפלסטינית האקדמית לחקר יחסים בינלאומיים, ירושלים, ינואר 2002.

¹⁸⁴ בשנת 1999, שתי ועדות עממיות בעין אל-חילוה הציגו בפני אונר"א תזכירים שונים, אף שהדרישות של השתיים היו דומות סך הכל. ראו ג'בר סולמיאן, 'המצב הפוליטי, הארגוני, והבטחוני הנוכחי בקרב מחנות הפליטים הפלסטינים בלבנון', מתוך 'מגזין ללימודי פלסטין', גיליון 29 מס. 1 (סתיו 1999), עמ' 80-66.

¹⁸⁵ ראו www.un.org/unrwa/publications/index.html.

¹⁸⁶ ראו www.un.org/unrwa/finances/index.html.

¹⁸⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מוחמד חנפי, מנכ"ל 'שעד - האגודה לזכויות האדם', ביירות, 7 ביוני 2008. ישראלים רבים מתלוננים כי מדינות ערב עושות שימוש ציני באונר"א ובסבלם של הפליטים, בהעדיפם להשאיר את הנושא על סדר היום על פני קליטה מלאה של הפליטים אל תוך המדינות שלהם.

¹⁸⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, חילופי דוא"ל עם סלוודור למברדו, מנהל אונר"א בלבנון, אוקטובר 2008.

¹⁸⁹ "הנהלים ותהליכי העבודה של אונר"א מאוד איטיים. דבר זה משפיע על איכות העבודה של הסוכנות. פרויקטים דחופים מתעכבים

IV. ג'יהאד

בסוף שנות ה-80, הצטברו יחד מספר גורמים והביאו להתחזקות של זרם הג'יהאד הסלפיסטי במחנות:¹⁹⁶ היעדר כוח פוליטי דומיננטי במרחב הלבנוני והפלסטיני; ההזרה והבידוד של המחנות משאר המדינה; תנאי מחיה שהלכו והידרדרו; והתפשטות נרחבת של איסלאמיות ברחבי המזרח התיכון.¹⁹⁷ ההתמוטטות של תהליך השלום בסוף שנות ה-90 הגבירה מגמה זו. תוך ניצול של משבר הזהות בקרב הצעירים במחנות, הייאוש הסוציו-אקונומי והוואקום השלטוני, פרחו בתקופה זו קבוצות כמו ג'ונד אל-שאם, עוצבאת אל-אנצאר, עוצבאת אל-נור, אל-חרכה אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה, ולאחרונה גם פתח אל-איסלאם. מצב זה התפתח במיוחד בצפון, מעוז סוני מזה שנים רבות.¹⁹⁸ הנעדר הנהגה לבנונית חזקה, וכן במחנה עין אל-חילוה, שבניגוד למחנות אחרים, לא נמצא תחת שליטה של פלג מסוים.

בעין אל-חילוה במיוחד,¹⁹⁹ קבוצות ג'יהאד הציגו עצמן כאלטרנטיבות להנהגת אש"ף, שנתפסה על ידי רבים כלא אמינה

ליריבויות בין פלגים פלסטינים. נציג לשעבר של אונר"א שפיקח על פעולות הסוכנות בבורג' אל-בראג'נה אמר, "חלק מעובדי אונר"א אינם עובדים מוסמכים. כאשר פלג פלסטיני מתעקש שאחד מחברי הפלג יצטרף לסוכנות קשה להתנגד לכך".¹⁹⁰ כל זה פגע במוניטין של הסוכנות וכיחסייה עם תושבי המחנות. נציגים של אונר"א מספרים על תקריות בהם פליטים זועמים פגעו פגיעה פיזית בעמיתיהם.¹⁹¹ מתוך הכרה בצורך ברפורמה, ראש הסוכנות בלבנון אמר:

"חובה עלינו לשנות את המבנה והנהלים. בשנת 2006 יזמנו תהליך רפורמה במטרה לשנות את התרבות ההיררכית הקיימת באמצעות העצמה של עובדי שטח, הגברת המחויבות למתן דין וחשבון, ומתן פתרונות יותר מדויקים לצרכי הפליטים".¹⁹²

הנציבה העליונה של אונר"א הגדירה את הסוכנות כמצויה ב"תהליך רפורמה נרחב בעל השלכות מרובות".¹⁹³ אונר"א החלה בתהליך מובנה של הערכת הצרכים, וכן צעדים נוספים שמטרתם לזהות את מצוקות הפליטים ולהבטיח מעורבות נקודתית ויעילה בזמן.¹⁹⁴ תוצאות חלקיות כבר ניכרות לעין, אולם הנושא התקציבי, שעומד ביסוד העניין, נותר ללא מענה.¹⁹⁵

¹⁹⁶ אנשי ג'יהאד סלפיסטים מאמינים כי הם נוטלים חלק בהגנה צבאית על (או, לעתים, בהרחבה של) 'דר אל-איסלאם' – מילולית בית האיסלאם, אותו אזור של העולם שבאופן היסטורי היה נתון לשליטה מוסלמית – וה'אומה' המוסלמית אל מול הכופרים. יש להבחין בינם ובין תנועת הסלפייה המיסיונרית, אשר מרכזת את מאמציה בהטפה כדרך לחזק או להחיות אמונה ולשמר על לכידות קהילת המאמינים. לניתוח מעמיק יותר של הזרמים באיסלאם, ראו קבוצת המשבר הבינלאומית, דו"ח מזרח תיכון/צפון אפריקה מס. 37, 'להבין את האיסלאמיזם', 2 במרץ 2005.
¹⁹⁷ לוחמים פלסטינים או נשקים מהמחנות הפלסטינים היו מעורבים בחלק מן האירועים האחרונים בלבנון, הקשורים באנשי הג'יהאד. אירועים אלו כוללים את ההתנקשות בידי אנשי עוצבאת אל-אנצאר בחייו של איסלאמיסט לבנוני שנחשד בבגידה במאי 1995. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם שייח'ים בעלי קשרים קרובים לעוצבאת אל-אנצאר, טריפולי, ינואר-יוני 2006; התנגשויות מזוינות בחודשים דצמבר 1999 – ינואר 2000 בין הצבא הלבנוני וקבוצת ג'יהאד הקשורה לעוצבאת אל-אנצאר ולמחנות הפלסטינים, שם; סדרת מכוניות תופת בשנים 2002-2003 שכוונו נגד מסעדות ומתקנים ציבוריים, וככל הנראה תוכננו על ידי קבוצה לבנונית/פלסטינית שהשיגה נשקים ממחנות בדאוי ועין אל-חילוה, ושחלק מאנשיה עברו הכשרה במחנות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חוקר מקומי, טריפולי, אפריל 2006.
¹⁹⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם שייח'ים ולוחמים איסלאמיסטים, טריפולי, ינואר-מאי 2006. ניתן ללמוד מכך שחלק מההודעות שנשלחו על ידי פתח אל-איסלאם היו ממוענות ל"משפחות בטריפולי ועכ"ר". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מוחמד אל-חאג', אימאם ממסגד אל-תקווה במחנה נהר אל-בארד וחבר בליגת המשכילים של פלסטין, אבו סמרה, צפון לבנון, 25 בדצמבר 2008.
¹⁹⁹ בשנות ה-80 וה-90, קבוצות ג'יהאד התרכזו בעיקר בעין אל-חילוה, תוך ניצול הוואקום הביטחוני שנוצר לאחר הפלישה הישראלית ב-1982. בנוסף, במחנה לא היה כוח אחד דומיננטי, זאת לעומת מחנות אחרים שהיו נתונים תחת שליטה של סוריה

במשך שבועות ואפילו חודשים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציג סוכנות האו"ם הפועל בנהר אל-בארד, טריפולי, 13 בספטמבר 2008. עובד בארגון לא-ממשלתי הפועל במחנות טען כי עובדי אונר"א מנצלים את מעמדם "לסייע לבני משפחה או לבעלי ברית פוליטיים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, ביירות, 10 באוגוסט 2008. פליטים רבים אמרו לקבוצת המשבר שהם חושדים כי יש מי שעושה שימוש אישי בכספים של הסוכנות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם תושבי מחנות, אפריל-מאי 2008.

¹⁹⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'מאל קאסם, לשעבר מנהל השירותים במחנה בורג' אל-ברג'נה, פרבר דרומי של ביירות, 6 ביוני 2008.

¹⁹¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציג אונר"א, בדאוי, 10 באפריל 2008.

¹⁹² קבוצת המשבר הבינלאומית, חילופי דוא"ל עם סלוודור למברדו, אוקטובר 2008.

¹⁹³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם קרן אבו-זייד, הנציבה העליונה של אונר"א, דמשק, 15 באוקטובר 2008.

¹⁹⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, חילופי דוא"ל עם סלוודור למברדו, אוקטובר 2008.

¹⁹⁵ נציג של סוכנות או"ם בעלת קשרים קרובים לאונר"א אמר, "יש כמה שינויים בתוך הסוכנות. יש שיפור בהכשרה, בהכנה ובהעצמה של העובדים, באופן שמאפשר להם לקבל החלטות בעצמם". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, טריפולי, דצמבר 2008. בכל הנוגע לתקציב, קרן אבו-זייד הסבירה כי אונר"א סובלת מגרעון כרוני של \$80 עד \$100 מיליון. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, דמשק, 15 באוקטובר 2008.

אנצאר, שבעבר תקפו מילולית ופיזית את תושבי עין אל-חילוה כדי לכפות את חוקי האיסלאם, הפסיקו התנהגויות שכאלה, שנתפסות בעיני חמאס כלא עולות בקנה אחד עם האיסלאם".²⁰³

גם סוריה ואחרים מילאו תפקיד, אולם נושא זה מעורפל ושנוי במחלוקת. במהלך שנות הנוכחות הסורית הצבאית, דמשק שאפה לשמור את תנועות הג'יהאד במרחק בטוח מהמחנות שהיו בשליטתה בצפון, בביירות ובבקעה, מחשש שהתנועות יהפכו לשחקן עדתי שלא ניתן יהיה לשלוט בו ויאיים על האינטרסים הסורים.²⁰⁴ באותו הזמן, טענו אלו המבקרים את סוריה, שדמשק השתמשה בקבוצות אלה כשרצתה לפעול מול לבנונים ופלסטינים מסויימים. שיח' מטריפולי בעל קשרים קרובים לתנועות האיסלאמיות הביע דעה נפוצה בלבנון בעניין התפקיד של סוריה:

"כדי לשמור על שליטתה בלבנון, סוריה השתמשה במספר גורמים שעוררו חוסר יציבות, כולל קיצוניים שהתגוררו במחנות. בעין אל-חילוה, תומכי תנועות הג'יהאד פעלו באופן קבוע כדי להחליש את היריב המרכזי של סוריה, הפתח בראשות יאסר ערפאת. המודיעין הסורי עשה מניפולציות בקרב כוחות קיצוניים כל פעם שנשמעו קולות שקראו תיגר על הנוכחות הסורית. לאחר הנסיגה, תפסו קבוצות אלה עמדה של חשיבות אסטרטגית גדולה עוד יותר בשביל סוריה".²⁰⁵

מרבית הקבוצות הג'יהאדיות במחנות פעלו מתוך הסכמה שבשתיקה, ונמנעו מלבקר בגלוי את המשטר, מלבד בעת המשא ומתן בין ישראל וסוריה.²⁰⁶ הפלישה האמריקאית

ומושחתת. האיסלאמיסטים האשימו אותם כי נכנעו לישראל ולמערב וייתרו על זכויות של פלסטינים, בראש ובראשונה על זכות השיבה.²⁰⁰ מנהיג של אחת הקבוצות טען:

"הדבר היחיד שהשיגו הכוחות הלאומיים הוא תבוסה סדרתית. כמו כן, הסכמי שלום לא הביאו הישגים כלשהם לעם הפלסטיני. הכוחות הלאומיים נדחקים יותר ויותר לשוליים. בשביל מרבית הפלסטינים בלבנון, האיסלאמיזם הפך לפתרון היחיד. ניתן לראות הוכחה לכך בקצב ההתפשטות המהיר שלו במחנות".²⁰¹

בנוסף לרווח שעשו אנשי הג'יהאד מהוואקום במחנות, הם גם הרוויחו ממחלוקות פוליטיות לבנוניות ופלסטיניות. מספר קבוצות - עוצבאת אל-אנצאר, אל-חרכה אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה וחזב אל-תחריר - הצטרפו לחמאס ולג'יהאד האיסלאמי בקואליציה רופפת המכונה 'הכוחות הפלסטינים האיסלאמיים'. קואליציה זו מתנגדת לפתח, דוחה את ההתפרקות ממשק ומקדמת את המאבק נגד ישראל.²⁰² לדברי שיח' הנהנה מיחסים טובים עם חמאס:

"לחמאס יש את כל האינטרסים שבעולם להשפיע על הקבוצות הללו, מכיוון שהן מהוות אמצעי נוסף להפעלת לחץ. הן מתייעצות עם החמאס לפני שהן מקבלות החלטות משמעותיות, וחמאס שואף לעצב את האידיאולוגיה שלהם ואת האינטראקציה בינו לבין קבוצות לבנוניות והמדינה הלבנונית. תוצאה אחת לכך היא שחברי עוצבאת אל-

ובעלי בריתה הפלסטינים (בעיקר בצפון, בביירות, ובבקעה) או לחלופין תחת שליטת הפתח (במחנות האחרים בדרום).

²⁰⁰ בהודעה הרשמית הראשונה של פתח אל-איסלאם, הארגון הכריז כי הוא נאבק נגד 'השחיתות' של אש"ף וה'התפשרויות' שלו, אשר מהווים בגידה ביעדיו המקוריים ושהרסו את טוהר המטרה, 27 בנובמבר 2006, בקישור www.tajdeed.org.

²⁰¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'מאל ח'טב, ראש תנועת 'אל-חרכה אל-איסלאמייה אל-מוג'הידה', מחנה עין אל-חילוה, 29 במרץ 2008. אף שמספר גורמים בפתח מעוניינים להפחית בחשיבות של קבוצות כאלה - קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מנהיגי פתח, מחנות שתילה ועין אל-חילוה, אפריל 2008 - אין כמעט ספק בכך שתנועות ג'יהאד גדלו, בייחוד בעין אל-חילוה. נציג אש"ף אחד הודה: "בלי קשר לשאלה בכמה אנשים מדובר, אנשי הג'יהאד של עין אל-חילוה מייצגים איום אמיתי. הם חמושים בכבדות, מאומנים היטב, ופרושים ברחבי המחנה. הדרך היחידה להיפטר מהם היא להרוס את המחנה. אולם, הם לא מחפשים עימות. הם בבסיסם פלסטינים, ובטחון המחנה חשוב להם". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם צלאח צלאח, ראש ועדת הפליטים של המועצה הלאומית הפלסטינית, וחבר במועצה המרכזית של אש"ף, ביירות, 2 באוגוסט 2008.

²⁰² יש בקרב בכירים בפתח מי שמאשים את החמאס בתמיכה בקבוצות אלה במטרה להחליש את אש"ף. "חמאס לא מעוניינים שקבוצות אלו יחוסלו. הם רוצים שהאיסלאמיסטים ירדפו אחרי הפתח. המנהיגים שלהם התנגדו לכל צעד שמטרתו תבוסה של פתח אל-איסלאם, והם סיעו בחיזוקו". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אל-נינו, איש הפלג הצבאי של פתח, עין אל-חילוה, 29 במרץ 2008.

²⁰³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם עלי יוסף, אימאם של מסגד ח'אלד אבן אל-וואליד בחנה עין אל-חילוה, וחבר בליגת המשכילים של פלסטין, צידון, 29 בדצמבר 2008.

²⁰⁴ בשנת 1995, אנשי עוצבאת אל-אנצאר התנקשו בחייו של ניז'ר אל-חלבי, נשיא 'אל-חבש', ארגון איסלאמי חברתי חשוב. הרצח נתפס כקריאת תיגר על השליטה הסורית בלבנון, היות ודמשק תמכה בארגון כדי שיהווה משקל-נגד לתנועות הסוניות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים ושייח'ים פלסטינים ולבנונים, ביירות, טריפולי והמחנות הפלסטינים, אפריל-דצמבר 2008. במילותיו של ברנרד רוז'ייר, אל-חבש היו בשביל סוריה "כלי להפעלת שליטה בטחונות בתחום הדתי, מכשיר ליצירת מחלוקות בתוך האיסלאם הסוני ונשק נגד איסלאמיזם פוליטי". הג'יהאד בחיי היום יום, עמודים 104-105. ידוע כי בשנות ה-90, שירותי המודיעין של סוריה ולבנון עצרו ועינו מאות איסלאמיסטים סונים, מאמץ זה היה סימפטום לפחד של סוריה מפני איסלאם מיליטנטי. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים ושייח'ים פלסטינים ולבנונים, ביירות, טריפולי והמחנות הפלסטינים, ינואר-מאי 2006 וכן אפריל-דצמבר 2008.

²⁰⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם שיח' לבנוני, טריפולי, אפריל 2006. אימאם במסגד בטריפולי השמיע השקפה דומה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, טריפולי, 25 בדצמבר 2008.

²⁰⁶ ראו ברנרד רוז'ייר, הג'יהאד בחיי היום יום, לעיל, עמודים 145-146.

שלה בלבנון;²¹⁰ והשחרור מהכלא הסורי של מנהיג פתח אל-איסלאם, שאקר אל-עבסי, שנתיים בלבד לאחר הרשעתו.²¹¹

מנגד, אלו המאשימים את ערב הסעודית ותנועת העתיד מבססים את עמדתם על ארבע טענות: הנוכחות של לוחמים בעלי אזרחות סעודית בקרב אנשי פתח אל-איסלאם;²¹² קשרים כביכול בין שייח'ים המקורבים לתנועת העתיד ומנהיגים של התנועה הג'יהאדית;²¹³ הפאסיביות לכאורה של הכוחות לביטחון פנים (המקורבים בעצמם לתנועת העתיד) שאפשרה, לדבריהם, את הגידול של פתח אל-איסלאם;²¹⁴ וטענות כי התנועה של חירי הזרימה כספים לקבוצה.²¹⁵ בסופו של דבר, בדיוק כפי שלוחמים ג'יהאדיים לא היו יכולים לחצות את הגבול ללבנון בלי ידיעה והסכמה שבשתיקה מצד סוריה, כך גם מיסוד פתח אל-איסלאם בצפון לבנון, מקום בו שולטת תנועת העתיד, לא יכול היה לקרות ללא

לעיראק וההידרדרות המהירה של יחסיה עם דמשק פתחו, יש מי שיטען, פרק חדש בכל הנוגע לגישה הסורית כלפי אנשי הג'יהאד. הסורים אפשרו להם להגיע לשדה הקרב החדש בעיראק מתוך השטח הסורי. לפי דבריו של שייח' מצידון בעל קשרים לקבוצות ג'יהאד מעין אל-חילוה, "פלסטינים ולבנונים רבים עברו את הגבול כדי להלחם נגד ארצות הברית בעיראק. תופעה זאת הייתה בלתי אפשרית אלמלא סוריה נתנה אור ירוק".²⁰⁷ כמו כן, סוריה הואשמה שהרשתה ללוחמי ג'יהאד, בייחוד פתח אל-איסלאם, לעבור את הגבול שלה אל תוך צפון לבנון.²⁰⁸

ישנן טענות כי שחקנים אחרים, מקומיים ואזוריים, העלימו גם כן עין מתוך רצון להשתמש באנשי ג'יהאד לצרכיהם האישיים. בעיניו של עיתונאי לבנוני:

"סוריה רוצה להפגין כי בידיה המפתח ליציבות בלבנון. ערב הסעודית ותנועת העתיד רואים את הג'יהאדים ככוח אנטי-שיעי מעיקרו, וכמו סוריה, גם הם שאפו לחדור לשורות ארגוני הג'יהאד. לדידם, המטרה היא להשתמש בקבוצות אלו כנגד סוריה וחזבאללה, או פשוט לוודא ששחקנים אחרים לא מגיעים אליהם תחילה".²⁰⁹

הסיפור העמום והקודר סביב פתח אל-איסלאם מדגים את האופן בו כל צד מאשים את השני בהתחזקות הג'יהאד, ומצביע על שאננות שהיא מנת חלקם של כל הצדדים שראו רווח בפעולותיה של התנועה. אלו שמבקרים את סוריה מצביעים, בין היתר, על העניינים הבאים: העובדה שהלוחמים חצו את הגבול של סוריה; התפקיד השנוי במחלוקת שנטל אבו ח'אלד אל-אמלח, בעל ברית של סוריה, בחיזוק המגמה הג'יהאדית בתוך תנועת פתח אל-אינתיפאדה וההתמקדות

²¹⁰ אבו ח'אלד אל-אמלח היה מזכ"ל פתח אל-אינתיפאדה. הוא הושם במעצר בית לאחר עלייתה של תנועת פתח אל-איסלאם. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו עדנאן עודה, נציג של החזית העממית לשחרור פלסטין - המפקדה הכללית, אחראי על יחסי ציבור ונושאים פוליטיים ומנהיג התנועה במחנה בדאוו, 28 בספטמבר 2008.

²¹¹ אל-עבסי הורשע בשנת 2003 בסחר בנשק עם ירדן. הוא שוחרר בשנת 2005. ראו www.aljazeeraatalk.net/forum/showthread.php?=&threadid=40053. יש הרואים בשחרורו המפתיע הוכחה לכך שפתח אל-איסלאם שימשה כלי בידיה של סוריה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציגים לבנונים ופלסטינים, טריפולי, צידון, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-ספטמבר 2008.²¹² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציגים לבנונים ופלסטינים, טריפולי, צידון, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-ספטמבר 2008. על פי ידיעה בעיתון הלבנוני 'אל-נהר' מה-21 באוגוסט 2007, 42 מתוך 227 נאשמים היו סעודים.

²¹³ השייח'ים הללו ידועים בעוינות החריפה שלהם כלפי חזבאללה ובשיח שניתן להגדירו, באופן כללי, כאנטי-שיעי. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים לבנונים ופלסטינים, טריפולי, צידון, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל 2008 – ינואר 2009.²¹⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציגים לבנונים ופלסטינים, טריפולי, צידון, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-ספטמבר 2008. במסיבת עיתונאים, האשים הגנרל עאוון את הכוחות של בטחון הפנים: "פתח אל-איסלאם נכנס ללבנון באופן בלתי חוקי. כוחות הביטחון ידעו זאת אולם לא עצרו אותם בגבול... התנועה שיתפה פעולה עם כוח מקומי באופן שאינו חוקי או לגיטימי", עיתון 'אל-נהר', 22 במאי 2007.

²¹⁵ לדברי אנשי אופוזיציה בלבנון, המוטיבציה להתקפה של פתח אל-איסלאם על מדיטריינין בנק שבשליטת חירי – התקפה שהיוותה את העילה לפרוץ עימות רחב יותר – הייתה ההחלטה להקפיא את חשבון הבנק שלהם. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציגים לבנונים ופלסטינים, טריפולי, צידון, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-ספטמבר 2008. אנשי 'מפלגת העתיד' דוחים בתוקף טענה זאת, ומצביעים על חקירה שהוביל הבנק המרכזי ואשר לא גילתה אף חוט הקושר בין התנועה ופתח אל-איסלאם. תוצאות החקירה לא פורסמו בשל כללי החשאיות של הבנקים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נדר חירי, ראש הסגל של סעד חירי, ביירות, 26 בינואר 2009.

²⁰⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מאהר חמוד, אימאם של מסגד אל-קודס, צידון, 23 בדצמבר 2008. "אנשי עוצבאת אל-אנצאר טוענים כי הם שלחו לוחמים לתוך עיראק. הם גאים בכך. מה שהתרחש בעיראק היה פרובוקציה נגד כל המוסלמים. עוצבאת אל-אנצאר ראו בעיראק אדמת ג'יהאד". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם עלי יוסף, אימאם במסגד ח'אלד אבן אל-וואליד בעין אל-חילוה וחבר בליגת המשכילים של פלסטין, צידון, 29 בדצמבר 2008.

²⁰⁸ רבים מאנשי פתח אל-איסלאם היו פלסטינים שהגיעו מסוריה. נגד הרשויות הסוריות הושמעו גם האשמות כי הם איפשרו כניסה לתוך לבנון של לוחמי ג'יהאד אשר שבו מעיראק. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מוחמד אל-חאג', אימאם במסגד אל-תקווה בנהר אל-בארד וחבר בליגת המשכילים של פלסטין, אבו סמרה, צפון לבנון, 25 בדצמבר 2008; אחמד אויב, נשיא תנועת החופש וההתפתחות (בתמיכת תנועת העתיד) ומפקח כללי של 'קמפיין השלווה האיסלאמית', טריפולי, 5 בינואר 2009.

²⁰⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם עיתונאי לבנוני, ביירות, 31 בדצמבר 2008. לדברי מוחמד אל-חאג', פתח אל-איסלאם נהנה מקשרים קרובים עם שייח'ים מטריפולי, הידועים ביחסיהם הטובים עם ערב הסעודית ותנועת העתיד. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, אבו סמרה, צפון לבנון, 25 בדצמבר 2008.

במחנה בלי שיהיה להם למה לצפות מחוצה לו, ובכך מהווים קבוצה נכבדת של מגויסים פוטנציאליים לג'יהאד. קבוצות חמושות מציעות הגנה, רשת חברתית, ולעתים מטרה להאמין בה. נציג אש"ף העיר: "הם לכודים במחנות ואין להם שום עתיד מבטיח. הם חוששים שהם יהיו עד סוף ימיהם כנמלטים, ולכן ניתן בקלות לערוך בהם מניפולציות".²²⁰

בשנים האחרונות, אנשי הג'יהאד העבירו יותר ויותר את כובד המשקל לכיוון הזירה הבינלאומית. ככל שהלחימה בישראל הפכה קשה יותר, קבוצות ג'יהאד במחנות פנו למאבק העולמי נגד המערב ככלל וארצות הברית בפרט. לוחם איסלאמי אמר, "בשביל אנשי ג'יהאד פלסטינים, העניין הפלסטיני נותר מרכזי. אולם מכיוון שהלחימה בתוך פלסטין הפכה כמעט בלתי אפשרית, הכוחות האמריקאים בעיראק הפכו למטרה חלופית".²²¹ בלבנון, החולשה של המדינה והוואקום המוסדי, הביטחוני והפוליטי במחנות, הפך אותה למטרה נוחה לתנועות ג'יהאד בינלאומיות. קבוצות לוחמים במחנות, שכלל הנראה מגייסות מאות פלסטינים, לבנונים ואחרים למלחמה בעיראק,²²² תוארו כמי שמשמשים "הן מקלט לנמלטים והן סוכנות נסיעות למתנדבי ג'יהאד".²²³

כתוצאה, לקבוצות יש אינטרס ברור להשאיר את הסטטוס קוו במחנות על כנו, למנוע התערבות של המדינה ולהגיע להסכמה שבשתיקה עם מגוון של שחקנים מקומיים.²²⁴ עוצבאת אל-אנצאר נתפסת היום בקרב כל הפלגים הפלסטינים במחנה עין אל-חילוה - כולל פתח, יריבה המר - כשותפה

ידיעת התנועה הלבנונית. הזנחה פושעת, לכל הפחות, שיחקה תפקיד בשני המקרים.

על אף התגברות המתחים בין סונים ושיעים, קבוצות הג'יהאד נמנעו עד כה מעימות פומבי עם חיזבאללה ושיעים אחרים. נראה שזו תוצאה הן של מאזן הכוחות הלא-שווה והן של ההעדפה שניתנה עד כה להתמודדות עם היריבים המידיים והרגילים שלהם - ארצות הברית, המערב וישראל.²¹⁶ אחד ממנהיגי פתח אל-איסלאם הסביר, "הארגון שלי לא מתנגד להתקוממות של חמאס נגד ישראל בדרום לבנון, בלי קשר להבדלים התיאולוגיים בינינו. אין לנו קשר עם חיזבאללה, אבל איננו עוינים כלפיהם או כלפי כוחות שיעים לבנונים אחרים מכיוון שבניגוד לשיעים בעיראק, השיעים בלבנון מתנגדים לפרויקט האמריקאי. כתוצאה, אין לפתח אל-איסלאם שום כוונה לבצע פעולות נגד שיעים בלבנון".²¹⁷

קבוצות ג'יהאד מציעות יותר מאשר פרויקט חדש משותף. הן גם מציעות מודל של מימוש עצמי המבוסס על ערכים איסלאמיים, מודל שזוכה לתהודה מיוחדת בסביבה הנגועה בתופעות של אלכוהוליזם, שימוש בסמים ועבריינות. הפליטים הם מטרה יחסית נוחה. הם נמשכים לטוהר שמציעה הדת וחשים מושפלים אל מול היחס המפלה של רשויות המדינה. מספר הולך וגדל של פליטים רואה את ההדרה החברתית והכלכלית שלהם כסוג של רדיפה דתית, משוכנעים שהם מקבלים עונש בעיקר על האמונה האיסלאמית שלהם. לוחם איסלאמי מטריפולי ניסח זאת כך:

"הפלסטינים נדחקו לשוליים ודוכאו בגלל שהם סונים. הם סובלים ממלחמה נגד האיסלאם המנוהלת על ידי צלבנים ומשטרים ערביים בוגדניים. אם הם היו נוצרים או ארמניים, המצב שלהם היה טוב הרבה יותר; הייתה ניתנת להם אזרחות והם היו נהנים מזכויות בסיסיות".²¹⁸

הרחק מהישג היד של המדינה, המחנות הפכו למעשה למקום מקלט לנשק וגם ללבנונים ופלסטינים הנמלטים מפני הרשויות הלבנוניות, לעתים קרובות בשל עבירות קלות.²¹⁹ הם לכודים

²²⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, יועץ לעבאס זקי, ביירות, 10 בספטמבר 2008.

²²¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ג'מאל ח'טב, ראש 'אל-חרכה אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה', עין אל-חילוה, 29 במרץ 2008.

²²² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מאהר חמוד, אימאם במסגד אל-קודס, צידון, 23 בדצמבר 2008; עלי יוסף, אימאם במסגד ח'אלד אבן אל-וואליד בעין אל-חילוה וחבר בליגת המשכילים של פלסטין, צידון, 29 בדצמבר 2008. ראו גם עיתון 'אל-נהר', 8 ביוני 2007, ופידה איתאני, 'ג'יהאדיסטים בלבנון' (ביירות, 2008).²²³ ראו ידיעה של סוכנות הידיעות אי.א.פ.פי (אג'נס פרנס-פרס), 1 באוקטובר 2007. לדברי משקיף מקומי, עוצבאת אל-אנצאר וקבוצות ג'יהאד פלסטיניות נוספות זייפו דרכונים וכן הגישו סיוע ומימון לנסיעה של לוחמים לעיראק, אפגניסטן ומקומות נוספים, זאת במטרה לבסס קשרים עם רשתות ג'יהאד בינלאומיות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, טריפולי, אפריל 2006.

²²⁴ מחנה עין אל-חילוה מהווה דוגמה טובה כיצד שחקנים מקומיים שואפים להימנע מעימותים עם קבוצות ג'יהאד. בשביל החיזבאללה, עימות עשוי להעצים מתחים עדתיים, ובכך לחשוף אותו עוד יותר להאשמות כי מדובר בארגון בעל מטרות ואינטרסים שיעים בלבד. ראו דו"ח קבוצת המשבר הבינלאומית, "חיזבאללה והמשבר הלבנוני", לעיל. הפתח, מצידו, חושש מעימות עם עוצבאת אל-אנצאר, עימות שאת תוצאותיו לא ניתן לצפות מראש. 'תנועת העתיד', ובמיוחד משפחת חרירי, חוששים שמשבר עם קבוצות הג'יהאד עשוי לסכן את ההגמוניה שלהם בקרב הקהילה הסונית.

²¹⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מאהר חמוד, אימאם במסגד אל-קודס, צידון, 23 בדצמבר 2008; עלי יוסף, אימאם במסגד ח'אלד אבן אל-וואליד בעין אל-חילוה וחבר בליגת המשכילים של פלסטין, צידון, 29 בדצמבר 2008. למשל, במהלך ההשתלטות של חיזבאללה על ביירות במאי 2008, כאשר המתחים בין הסונים והשיעים הגיעו לשיאים חדשים, קבוצות ג'יהאד מעין אל-חילוה נמנעו מלהתערב. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם שייח' פלסטיני, צידון, נובמבר 2008. לפרטים נוספים אודות אירועי חודש מאי 2008, ראו תקציר של קבוצת המשבר הבינלאומית, "לבנון: הנשק של חיזבאללה מופנה פנימה", לעיל.

²¹⁷ אבו חוריירה, ראש הוועדה הצבאית של פתח אל-איסלאם, ראיון בעיתון 'אל-חייאת', 25 במאי 2007.

²¹⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, טריפולי, מרץ 2006.

²¹⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציגים פלסטינים ועובדי ארגונים לא-ממשלתיים הפועלים במחנות, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-נובמבר 2008.

באחיהם לג'יהאד. זהירים בשל ההתנגשויות המוקדמות יותר עם הצבא ונחושים להגן על המעמד שלהם במחנה, מנהיגי התנועה שאפו לשמר את מערכות היחסים שלהם עם המדינה ושחקנים מקומיים.²³¹ לאחר אירועי נהר אל-בארד, קבוצות ג'יהאד הגבילו עוד יותר את המבצעים שלהם כדי להימנע מהישנות של האירועים. לדברי מנהיג פלסטיני, "הם לא רוצים לראות את אירועי נהר אל-בארד חוזרים על עצמם במקום אחר. זה הפך את ההתמודדות עם קבוצות אלה לקלה הרבה יותר".²³²

עדיין, ככל שיותר ויותר אנשי ג'יהאד חוזרים מעיראק, קיימת סכנה של חוסר יציבות שעשוי לבעבע מתוך מחנות הפליטים. המחנות נותרו מוקדי משיכה לכוחות ג'יהאד, ויש כבר סימנים לניצנים ראשונים של חוסר שביעות רצון מהפרגמטיות היחסית של חלק מהארגונים. כאשר ג'ונד אל-שאם פרשו מעוצבת אל-אנצאר, הם האשימו את ראשי עוצבת ב"פשרות ובגידה בעקרונות הסלאפיסטים".²³³ אין סימנים לכך שהבעיה הולכת ומחמירה, אולם כפי שציין אימאם אחד, "אי אפשר לדעת מתי עשויה לבנון להפוך לזירה המועדפת על אנשי הג'יהאד".²³⁴

מלאה במערך הביטחון של המחנה.²²⁵ כמו כן, מנהיג אל-חרכה אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה, השייח' ג'מאל ח'טב, מסייע בתיווך בין פלגים פלסטינים מרכזיים ובין קבוצות יותר מיליטנטיות בעין אל-חילוה.²²⁶

במובן זה, פתח אל-איסלאם הוא יוצא דופן. שלא כמו מרבית הקבוצות הג'יהאד, לא היו לו שורשים עמוקים במחנות²²⁷ והרכבו לא היה פלסטיני בעיקרו.²²⁸ גורם פלסטיני הגדיר זאת באומרו כי "חברים בקבוצות כמו עוצבת אל-אנצאר וחרכת אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה נולדו במחנות וגדלו בהם. התושבים הכירו אותם. בניגוד לכך, מרבית חברי פתח אל-איסלאם היו זרים".²²⁹ הקבוצה נוצרה בנקודת מפגש של רשתות ג'יהאד חיצוניות (בייחוד זו שנוסדה על ידי אבו מוסאב אל-זרקאוי בעיראק) ותנועות לבנוניות ופלסטיניות קיימות.²³⁰ בראשיתו סייע הארגון בגיוס לוחמים לבנונים להילחם בעיראק, אולם אחר כך שינה כיוון והחל להתמקד בנעשה בלבנון. בשל כך, פתח אל-איסלאם הפגין עניין מועט בלבד בהתחמקות מעימות עם רשויות המדינה.

ניתן ללמוד רבות מכך שכאשר החלה הלחימה בין הצבא ופתח אל-איסלאם, חברי עוצבת אל-אנצאר סירבו לתמוך

²²⁵ במהלך המשבר של 2004, עוצבת אל-אנצאר הצטרפו למאמצים להוציא את ג'ונד אל-שאם מאחת השכונות הצפוניות של המחנה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם נציגים פלסטינים, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-אוקטובר 2008.
²²⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נציגים פלסטינים, ביירות והמחנות הפלסטינים, אפריל-מאי 2008.

²²⁷ האזכור הראשון של פתח אל-איסלאם הוא מחודש נובמבר 2006, כאשר אמצעי תקשורת לבנונים וערביים הזכירו אותו כארגון שלא היה ידוע עד כה. ראו עיתון 'אל-ספיר', 28 בנובמבר 2007. מראשיתו, חבריו היו מפוזרים בקרב מחנות פלסטינים שונים. מצטרפים חדשים שאפו לבסס את כוחם במחנה בדאוי, הסמוך לטריפולי, בתקווה כי יזכו לתמיכה של המנהיגים הדתיים החזקים בעיר. כבר בספטמבר 2006, אנשים זרים למחנה שכרו תריסר דירות במחנה בדאוי, בסיוע של סלאפיסט מבדאוי. אולם לאחר העימות עם ועדת הביטחון בדאוי, הם אולצו למצוא מקלט בנהר אל-בארד. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם שייח'ים ונציגים פלסטינים ולבנונים, טריפולי, צידון, והמחנות הפלסטינים, אוגוסט – ספטמבר 2007.

²²⁸ הקבוצה גייסה מתנדבים בלבנון, סוריה, עיראק, ערב הסעודית ותימן. לוחמים אשר הוגשו נגדם כתבי אישום כוללים לבנונים, פלסטינים, סעודים, סורים, אלג'יראים, תוניסאים, תימנים ועיראקים. ראו בעיתון 'אל-נהר', 21 באוגוסט 2007.

²²⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ח'אלד אל-שמל, נציג של חזית המאבק העממי הפלסטיני, מחנה שתילה, 6 באפריל 2008. אחרים תמכו בנקודת מבט זו: קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם כמאל נאג'י, יועץ לעבאס זקי ומזכיר אש"ף, ביירות, 19 בנובמבר 2008; אוסאמה חמדאן, נציג חמאס בלבנון, הפרברים הדרומיים של ביירות, 7 בנובמבר 2008; צלאח צלאח, חבר במועצה המרכזית של אש"ף בלבנון וראש ועדת הפליטים במועצה הלאומית הפלסטינית, ביירות, 2 באוגוסט 2008.

²³⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם שייח' לבנוני, טריפולי, 26 באוגוסט 2007.

²³¹ ב-11 ביוני 2002, איסלאמיסט לבנוני הרג שלושה מאנשי שירותי המודיעין הלבנונים; לאחר מכן הוא מצא מקלט בעין אל-חילוה וזכה להגנה של עוצבת אל-אנצאר. אחרי מספר ימים של משא ומתן מתוח, עוצבת אל-אנצאר הסכימו להעבירו לידי הרשויות. מאוחר יותר, אנשי הארגון הצדיקו את החלטתם בכך כי היה זה לטובת האינטרסים העליונים של האיסלאם. 'נידה אל-איסלאם', אתר אינטרנט ג'יהאדי, נובמבר 2002, מצוטט בהג'יהאד בחיי היום יום של רוז'ייר, לעיל, עמוד 138.

²³² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ח'אלד אל-שמל, נציג של חזית המאבק העממי הפלסטיני בלבנון, מחנה שתילה, 6 באפריל 2008. השייח' ג'מאל ח'טב, מנהיג של 'התנועה האיסלאמית הלוחמת' (אל-חרכה אל-איסלאמייה אל-מוג'אהידה) הסביר: "אין לנו יכולים להרשות לעצמנו לאיים על הביטחון במחנה או על תושביו, בכדי להגן על אדם אחד או יותר. הביטחון במחנה הוא השיקול החשוב ביותר". עיתון 'אל-ספיר', 17 בנובמבר 2008.

²³³ עיתון 'אל-ספיר', 12 בנובמבר 2008. לדברי השייח' עלי יוסף, "חלק מחברי עוצבת אל-אנצאר עזבו את התנועה והצטרפו לפתח אל-איסלאם. בעיניהם, שיתוף הפעולה של עוצבת עם הצבא היה שקול לבגידה. מוסלמים אמיתיים צריכים להימנע מכל סוג של מגע עם מפלגה שהרגה את אחיהם בנהר אל-בארד". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם האימאם של מסגד ח'אלד אבן אל-וואליד בעין אל-חילוה וחבר בליגת המשכילים של פלסטין, צידון, 29 בדצמבר 2008.

²³⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מאהר חמוד, האימאם של מסגד אל-קודס, צידון, 23 בדצמבר 2008.

V. סיכום ומסקנות: המלחמה בעזה, המחנות, ועתיד לבנון

פתח בלבנון. הוא התנהג באופן אחראי מאוד. זה עשוי לסייע ולהוביל להנהגה מאוחדת יותר בלבנון".²⁴⁰

למרות שהיה מי שהציע לפתוח 'חזית שנייה',²⁴¹ נראה כי אפשרות זו לא נלקחה בחשבון בצורה רצינית. חיזבאללה התנגד לכך, ומכל מקום, ההתנגדות של החמאס נתפסה כ'מספקת', ולפיכך לא מחייבת סיוע צבאי.²⁴² עם זאת, מספר טילים נורו מדרום לבנון לעבר ישראל ב-8 וב-4 בינואר 2009. הצבא ויוניפי"ל נטרלו מספר טילים נוספים לפני ואחרי המבצע הישראלי בעזה.²⁴³ לדברי גורם ביוניפי"ל, "ניתן להניח כי ניסיונות נוספים סוכלו על ידינו ועל ידי הצבא הלבנוני".²⁴⁴ גם אם לא היו אלה תקיפות משמעותיות או מתואמות, הן סימן אזהרה מבושר רעות.²⁴⁵

המלחמה שהתנהלה בעזה בדצמבר 2008-ינואר 2009 העלתה אל פני השטח את הרבדים הרבים של הנוכחות הפלסטינית בלבנון: סולידאריות מיידית וחד-משמעית עם אחיהם הנתונים במתקפה; סכנה מפאת הקצנה בקרב הפליטים ואלומות שתגלוש אל מעבר לגבולות המחנות; שאלת הנשק שלהם; פחד מהתיישבות קבע של פליטים; ואולי יותר מכל דבר אחר, תזכורת חיה לפגיעות שלהם עצמם.

מראשית המלחמה, שפרצה ב-27 בדצמבר, קבוצות פלסטיניות ארגנו הפגנות יומיות ואירועים אחרים בתוך המחנות.²³⁵ בשביל קואליציית תהלוך, היותר מיליטנטית, המלחמה נתפסה כרגע מכוונת של סיכונים כמעט קיומיים. נציג של הג'יהאד האיסלאמי ביטא זאת כך: "זהו מאבק בין שני פרויקטים לאזור, האחד של התנגדות והשני של פשרה. אנחנו לא יכולים לתת לחמאס ולקבוצות התקוממות אחרות להישבר, ונעשה כל מה שאנו יכולים כדי למנוע תוצאה כזו".²³⁶

אפילו הפתח נקט בעמדה תקיפה. בניגוד להתרחשויות בשטחים הכבושים, המלחמה הביאה את פתח וחמאס בלבנון לקירבה מסוימת, ייתכן ומלאכותית בלבד, בעיקר ככל הנראה כתוצאה מלחץ שהפעילו הפליטים.²³⁷ שלא כמו הנשיא עבאס, עבאס זקי נמנע מלהעביר ביקורת על התנועה האיסלאמית והטיל את מלוא כובד האחריות על ישראל לבדה.²³⁸ הוא הצטרף לנציגי חמאס בתיאום תגובה עם ממשלת לבנון וארגון של משלוח סיוע לעזה.²³⁹ לדברי חמדאן, "לעמדה של עבאס זקי תהיה השפעה חיובית על מערכת היחסים העתידית שלנו עם

²⁴⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אוסאמה חמדאן, נציג חמאס בלבנון, הפרברים הדרומיים של ביירות, 30 בדצמבר 2008. עם זאת, לאחר המלחמה צצו ועלו מחלוקות, בעיקר סביב ההצעות שהשמיע החמאס ליצירת אלטרנטיבה לאש"ף. ראו www.arabnet5.com/news.asp?c=2&id=20864; קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם כמאל נאג'י, יועץ לעבאס זקי, 30 בינואר 2009.

²⁴¹ נציג של החזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה הכללית התייחס למנהיג הארגון ואמר, "אחמד ג'יבריל סבר שאנחנו מוכנים לפתוח חזיתות נוספות. הוא לא ציין באופן ספציפי את לבנון. אולם כל התנועות היו מגויסות אם היינו חושבים שכוחות ההתנגדות בעזה על סף תבוסה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו עדנאן עודה, מנהיג החזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה הכללית במחנה בדאוי, 6 בינואר 2009.

²⁴² שם. חסן נסראללה, מזכ"ל חיזבאללה, אמר בנאום: "הצבא [הישראלי] העצום הזה עומד חסר אונים ואינו מסוגל להשיג את יעדיו אל מול ההתנגדות, אשר יכולתיה צנועות אולם רצונה עז". מתוך www.almanar.com.lb/NewsSite/NewsDetails.aspx?language=en&id=694. בנאום אחר הוא אמר, "אנחנו צריכים לזכור כי כל התרחישים אפשריים". טלוויזיית 'אל-מנאר', 7 בינואר 2009.

²⁴³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מילוש סטרוגר, האחראי על עניינים פוליטיים ואזרחיים מטעם יוניפי"ל (כוח האו"ם בלבנון), ביירות, 27 בינואר 2007. ראו גם עיתון 'הארץ', 4 בפברואר 2009.²⁴⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מילוש סטרוגר, ביירות, 27 בינואר 2007.

²⁴⁵ בחיזבאללה מיהרו להכחיש כל מעורבות. אנאליסטים הצביעו על מעורבות אפשרית של החזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה הכללית, אולם גם בחזית הכחישו פומבית את העניין. הטיל שנורה היה מסוג פשוט וגולמי, מה שכביכול מוציא מן האפשרות שמדובר היה בטיל של חיזבאללה. אולם קשה להאמין כי קבוצה כלשהי תשגר טיל מדרום לבנון בלי ידיעה והסכמה שבשתיקה של התנועה השיעית. נציג של האו"ם אמר, "היה פחד בדרום מפני חיזוק העימות בין חיזבאללה וישראל. הזיכרונות מהמלחמה של 2006 עדיין טריים. הטילים ששווגרו לא גרמו נזק רציני. אבל אם הם היו פוגעים בבית ספר ישראלי והורגים ילדים, או אם תגובת הנגד של ישראל הייתה הורגת אזרחים לבנונים, ייתכן ושני הצדדים היו נגררים לעבר הסלמה לא רצויה". שם.

²³⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם תושבים ונציגים פלסטינים, ביירות והמחנות הפלסטינים, דצמבר 2008 – ינואר 2009. לקריאה נוספת אודות המלחמה בעזה ראו קבוצת המשבר הבינלאומית, דו"ח המזרח התיכון מס. 26, 'סיום המלחמה בעזה', 5 בינואר 2009.

²³⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם אבו וויסאם מחפוז', נציג של הג'יהאד האיסלאמי במחנה בדאוי, 6 בינואר 2009. השקפה זו מצאה הד בדבריהם של אחרים, כולל אוסאמה חמדאן מהחמאס, ראיון של קבוצת המשבר הבינלאומית ב-30 בדצמבר 2008, ואבו עדנאן עודה מהחזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה הכללית, ראיון ב-6 בינואר 2009.

²³⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם תושבים ונציגים פלסטינים, ביירות, צידון ומחנה בדאוי, דצמבר 2008 – ינואר 2009.²³⁸ ראו

www.maannnews.net/en/index.php?opr=ShowDetails&ID=34308. הפליטים היו מאוחדים בביקורת על גישתו של הנשיא עבאס, שנתפסה על ידי רבים כצפייה מן הצד, והטלת אשמה חלקית על החמאס בשל התפקיד שמילא במלחמה. פליטה אחת הגדירה עמדה זו כ"בושה. האם הוא לא ראה את המתים?" קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, ביירות, 7 בינואר 2009.²³⁹ המזרח-היום [צרפתית], 29 בדצמבר 2008.

"הנשקים הפלסטיניים הם נושא רגיש מאוד. אנחנו מדברים על חבילה שלמה הכוללת זכויות של פלסטינים, ביטחון במחנות, וביטחון אזרחי לפליטים הפלסטינים. בנוסף, [אירועי] עזה הגבירו רגשות של חוסר ביטחון בתוך המחנות. פלסטינים חשים בצורך להגן על עצמם, וכך גובר הצורך שלהם בנשקים הללו".²⁵¹

במקביל, המלחמה גם הראתה פעם נוספת את הערך המוגבל של הנשקים בכל הנוגע למטרתם המקורית, מאבק מול ישראל. על אף ההיקף הנרחב של הלחימה וההרס, והזעם שהצטבר בקרב הפליטים, נהיה ברור עוד יותר שבזמן שבעזה מתרחשת "התנגדות", בלבנון הנשקים נועדים קודם כל למטרות של שימור עצמי. הם קשורים בתחושות של חוסר ביטחון יותר משהם פרויקט של מאבק לאומי מזוין.

למרבה המזל המלחמה בעזה לא הציתה מתיחות מחודשת במחנות, אולם הסימנים היו שם באופן שכל אחד יכל לראות, וכללו גיוס פוליטי, הקצנה ודגש מחודש על התפקיד שממלאים הנשקים. אוכלוסיית הפליטים יושבת על גבי סדרה של קווי שבר שאינם קרובים לאיחוי או פתרון: בין מפלגות לבנוניות, בין פלסטינים וישראל, בין תנועות פלסטיניות, בין מדינות ערב; וכמובן בינם ובין האוכלוסייה הלבנונית הכללית.

המצב הלא יציב הנוכחי הוא תוצאה של שנות הזנחה והתנהלות קלוקלת, המבוססות על מדיניות של ביטחון-תחילה, אשר מפלה נגד פליטים פלסטינים. נטולים אמצעים להתקדמות חברתית וכלכלית, פגיעים מכל הבחינות - פוליטית, חוקית, ומעל לכל פיזית - אוכלוסיית המחנות היא כועסת, חמושה ונטולת תקווה, וזהו שילוב מסוכן. המחנות הם גם קרקע פורייה ללוחמי ג'יהאד, וכלי ששחקנים חיצוניים יכולים לעשות בו מניפולציות לצרכיהם הם. השינוי שהחל בשנת 2005 בשפה בה משתמשת המדינה הלבנונית בבואה לדבר על הפליטים הוא שינוי מבורך. הוא אות למודעות כי הסטטוס קוו אינו טוב לא לפליטים ולא ללבנון עצמה. כעת יש לתרגם זאת לפעילות קונקרטית בידי כלל השחקנים, תוך התמקדות בשלוש רמות:

הבהרת מעמד הפליטים ושיפור תנאי החיים במחנות. זהו צעד ראשון הכרחי, שיאפשר לממשלת לבנון לחזק את ההישגים שצברה מאז 2005 ולמזער את הסכנות של הקצנה וחיזוק הג'יהאד במחנות. בעבר, הסיכוי לשיפורים שכאלה הוקע כמכשיר את הדרך להתיישבות קבע. אולם טיעון זה חסר בסיס; גורל הפליטים תלוי בראש ובראשונה בהסדר כולל של הסכסוך הערבי-ישראלי, ולא במידה בהם יוכלו הפליטים לנהל חיים נורמליים יותר במדינות שמארחות אותם. זהו גם טיעון מסוכן, שכן הטונים העדיניים הברורים הנכרכים בו מסייעים לאנשי הג'יהאד במאמצם להציג את המאבק כמלחמה נגד סונים. כדי להתמודד כראוי עם הטיעון, המועלה בעיקר בעונת הבחירות בשל סיבות פוליטיות, חיוני

המלחמה גם עוררה מחדש את הויכוח הפנים-לבנוני על היבטים שונים של הקיום הפלסטיני בלבנון. חלק ממנהיגי תנועת ה-14 במרץ הצביעו על ירי הטילים ויצאו בקריאה מחודשת לפירוק מנשק של הפלסטינים מחוץ למחנות.²⁴⁶ תנועת עאון, שהגדירה את המלחמה כניסיון למהלומה ישראלית מוחצת נגד מצדדי זכות השיבה, ניצלה את ההזדמנות כדי להשמיע קול זעקה על הסיכויים העתידיים של התאווין.²⁴⁷

בשביל כל הפלסטינים בלבנון, בין אם הם תומכי חמאס ובין אם לאו, המלחמה החייתית וחזיקה רגשות עמוקים של חוסר ביטחון. "העולם כולו", אמר תושב מחנה, "צופה ואינו עושה דבר בזמן שהורגים בעם הפלסטיני בעזה. מרבית המשטרים הערביים הם שותפים לדבר עבירה. זה רק משמש כתזכורת שאנו לבדנו, בעזה, בלבנון או בכל מקום אחר. בשביל הגנה, עלינו לסמוך רק על עצמנו".²⁴⁸ התוצאה היא שניתן לחוש בסימנים של הקצנה מחודשת. תושב מחנה צעיר אמר:

"פעם הייתי בעד השלום. אבל מאז עזה, אני לא מאמין בזה יותר. פעם התנגדתי לחמאס. אבל היום, אני תומך בתנועה וחושב שאנחנו צריכים להמשיך במאבק ההתנגדות על אף מעשי הטבח שהם ביצעו בנו".²⁴⁹

קבוצות מיליטנטיות יותר מעלות את נושא עזה כדי למשוך אליהן מאמינים חדשים. יש המרחיקים לכת וצופים כי ארגונים דוגמת אל-קעידה יכולים במצב זה לפרוץ, במיוחד אם חמאס היה מובס. במהלך המלחמה, פעיל איסלאמי אמר, "אם חמאס יפסידו, קבוצות קיצוניות ינצחו. האלטרנטיבה לחמאס איננה פתח אלא אל-קעידה".²⁵⁰

תוצאה אפשרית וסבירה אחת של המצב היא חוסר רצון רב יותר מצד פלסטינים למסור לרשויות את הנשקים שלהם. אוסאמה חמדאן הסביר:

²⁴⁶ וואליד ג'ומבלט הכריז עי "נשקים פלסטינים מחוץ למחנות הפליטים מהווים סכנה רצינית ללבנון". עיתון 'דיילי סטאר', 12 בינואר 2009.

²⁴⁷ במילותיו של הגנרל עאון, "המטרה של המלחמה הזו היא להרוס את ההתנגדות בכל רחבי האזור, ולהביא להתיישבות קבע של פליטים פלסטינים". ציטוט מתוך <http://mplbelgique.wordpress.com/?tag=europe>.

²⁴⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב פלסטיני, ביירות, 5 בינואר 2009. נציגים ותושבים פלסטינים אחרים השמיעו דברים ברוח דומה בראיונות עם קבוצת המשבר הבינלאומית, טריפולי, ביירות ומחנה בדאווין, 5-6 בינואר 2009.

²⁴⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב פלסטיני, ביירות, 6 בינואר 2009.

²⁵⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם נשיא 'תנועת החופש וההתפתחות' ומפקח כללי של 'קמפיין השלווה האיסלאמית', טריפולי, 5 בינואר 2009. תושבים רבים במחנות כועסים במיוחד על ה'שותפות לדבר עבירה' של משטרים ערביים, שרבים טוענים תוביל לרדיקאליזציה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם תושבים ונציגים פלסטינים, דצמבר 2008 – ינואר 2009.

²⁵¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אוסאמה חמדאן, נציג חמאס בלבנון, הפרברים הדרומיים של ביירות, 27 בינואר 2009.

נהר אל-בארד בתהליך קבלת ההחלטות על עתידו של המחנה. עליהם לערוך פגישות סדירות עם תושבים לשעבר מהמחנה ולהתייעץ עם ארגונים שניהלו אותו קודם להריסתו.

בצד הפלסטיני, המחלוקות גבו מחיר כבד, אשר עלול להאמיר עוד יותר. הסכסוך בין פתח והחמאס, שהשפעותיו 'זלגו' לתוך לבנון, והמאבק בין שני הארגונים על שליטה ועליונות בתוך המחנות רק הגבירו את חוסר הביטחון והוליד פלגים תומכי ג'יהאד קטנים יותר. מצב עניינים זה לא אפשר הצגת עמדה פלסטינית מאוחדת והנהגה יעילה. עד כה, המאבק רוסי, ונחסכה מלבנון ההתמודדות עם השבר הגדול שקיים בשטחים הכבושים. אולם, אף שלמלחמה בנהר אל-בארד היו גורמים רבים, אין ספק שהמריבות הפנים-פלסטיניות היו אחת הסיבות.

המפתח כאן הוא פיתוח של מנגנונים רשמיים יעילים אשר יוכלו להבטיח את הביטחון במחנות, לחסן את לבנון ככל שניתן מפני השפעות היריבות הסוערת בין פתח והחמאס בשטחים הכבושים, ולסייע במשא ומתן יעיל עם המדינה הלבנונית. אחד הצעדים החשובים ביותר הוא הקמת מפקדה פוליטית מאוחדת, שתתאם את הניהול של המחנות ותערוך רפורמה בארגונים האחראים כיום על חוק וסדר. לצורך כך יש להרחיב את כוח האדם של הארגונים כך שיכללו נציגים מכלל הפלגים, להסכים על תהליך של קבלת החלטות בהסכמה, ולהעניק למפקדה מעמד כארגון הפלסטיני היחיד האמון על הביטחון במחנות.

המחנות הם חבית שריפה, תערובת מסוכנת של הזנחה סוציו-אקונומית, דחיקה לשוליים פוליטיים, חוסר אמון כלפי המדינה, מנגנוני ביטחון לא יעילים, הקצנה, נשקים ומנהיגות מפולגת. העימות בעזה לא הצית שרפה גדולה, למרבה המזל. אולם ניתן לצפות כי הגפרור הבא, מקומי או אזורי, יעלה אש בקרוב. אין זמן עודף.

ביירות/בריסל, 19 בפברואר 2009

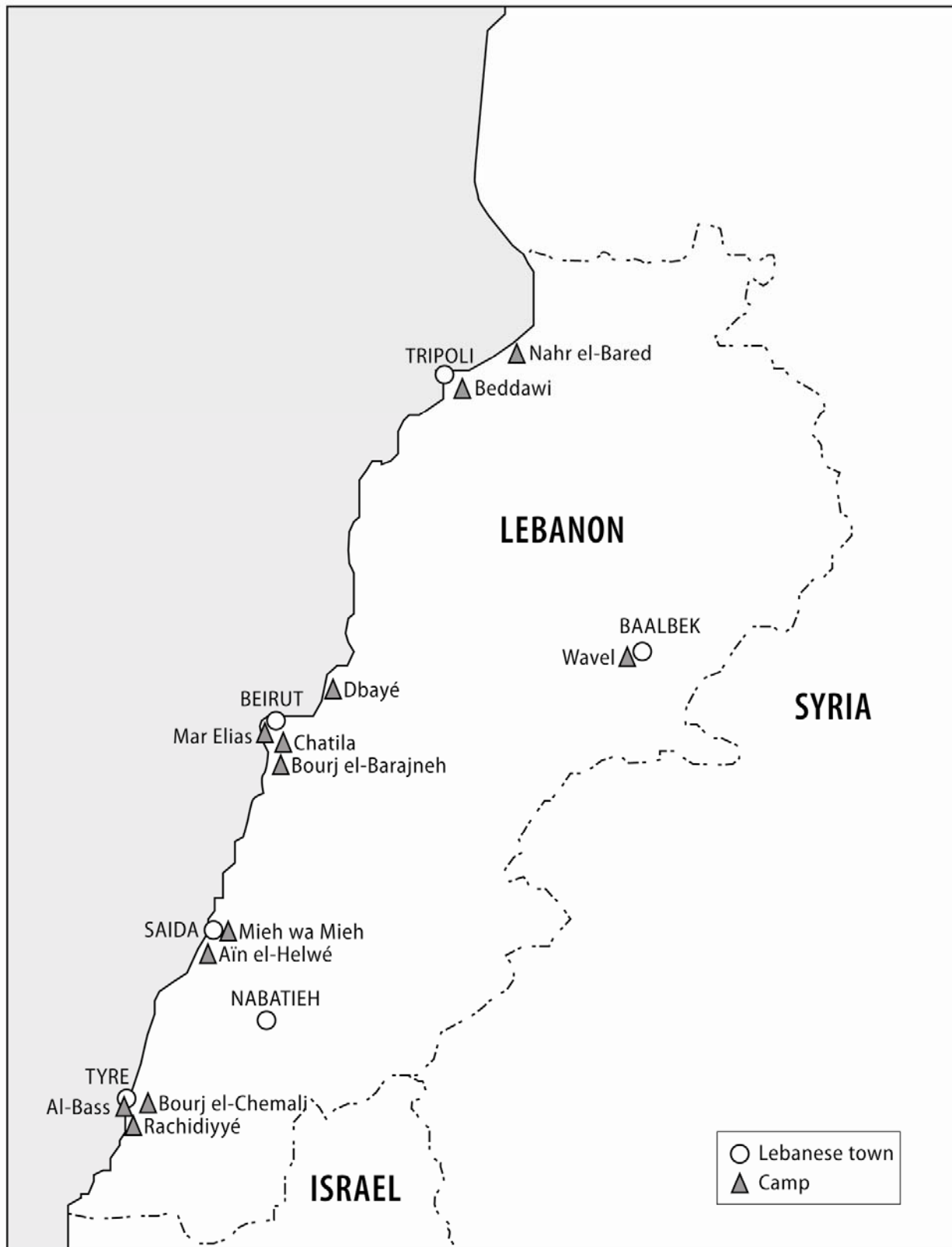
גם להבהיר את מושג התאווין ואת המעמד החוקי של הפליטים. ראוי שתאווין יוגדר כמושג העוסק רק בהשגת אזרחות לבנונית ו/או הזכות להצבעה; ראוי שפליטים פלסטינים ייהנו מכל הזכויות הבסיסיות, כולל הזכות לתעסוקה ולרכוש, אך להוציא את הזכות לאזרחות והצבעה.

בחינה מחדש של הגישה כלפי הביטחון במחנות. העימות בנהר אל-בארד והשלכותיו ההרסניות מהווים כתב אישום לגישה שעשתה מעט מדי כדי לשפר את הביטחון, הגבירה את המתוחות עם הפליטים, ואפשרה את התפשטותו של הג'יהאד במחנות. לאחר אירועי נהר אל-בארד, מרבית הפלגים הפלסטינים, כולל כמה המזוהים עם הג'יהאד, הפגינו נכונות להגביר את שיתוף הפעולה הביטחוני. מהלך זה מאפשר לפתח מנגנוני שיתוף פעולה חדשים בין הפלגים והרשויות הלבנוניות. על הפלסטינים להבטיח את היציבות במחנות, לאסור נשיאה גלויה של נשק, ולכבד את הריבונות של המדינה. על הלבנונים להגדיר קוד התנהגות ברור לפעילות כוחות הביטחון המקומיים, להטיל עונשים כבדים על מי שיפר את הכללים, ולהגמיש את ההגבלות שהוטלו בנהר אל-בארד בכל הנוגע לחופש התנועה של ילדים, זקנים וקרובי משפחה של תושבי המחנה. פלסטינים ולבנונים גם צריכים להסכים באופן דחוף על מערכת להסדרת נשקים בתוך המחנות. בעניין זה, על נשיאי לבנון וסוריה להתחיל במשא ומתן שמטרתו פירוק הבסיסים הצבאיים הפלסטינים מחוץ למחנות.

הגברת שיתוף הפעולה הלבנוני-פלסטיני והפנים-פלסטיני. כפי שמראה דו"ח זה בצורה ברורה, אחת המגבלות המרכזיות שהכבידו על התקדמות הייתה תיאום לא מספק בין המדינה והנציגים הפלסטינים, ובין הפלסטינים ובין עצמם. את שניהם צריך לתקן. יש לחזק את ועדת הדיאלוג הלבנוני-פלסטיני, ועל הפלגים הפלסטינים להקים יוזמה דומה בצד שלהם. לבנון צריכה באופן מיידי לערב פלגים פלסטינים ואת פליטי

נספח א'

מפה של מחנות פלסטינים בלבנון

נספח ב'

פלגים פלסטינים מרכזיים בלבנון

- פלגים מרכזיים של הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף)
 - פתח (התנועה לשחרור לאומי של פלסטין) נוסדה בשנת 1959 על ידי יאסר ערפאת והינה הפלג המרכזי של אש"ף מאז ייסודו. אש"ף אימץ תחילה את גישת המאבק המזוין כלפי ישראל²⁵², אך באופן רשמי נטש עקרון זה בשנת 1993 בזמן החתימה על הסכמי אוסלו.
 - החזית העממית לשחרור פלסטין נוסדה בשנת 1967 ע"י ג'ורג' חבש. האידיאולוגיה שלה משלבת לאומיות ערבית עם מרקסיזם.²⁵³ בשנת 1993 הפסיקה התנועה לקחת חלק בפגישות של הועד המנהל של אש"ף כמחאה על הסכמי אוסלו. בשנת 2000, במהלך האינתיפאדה השנייה, חזרה התנועה לקחת חלק בפגישות.²⁵⁴
 - החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין, פלג שפרש מהחזית העממית בשנת 1969 תחת הנהגת נאיף חוואתמה. בעל נטייה מרקסיסטית-לניניסטית. כמו החזית העממית, גם אנשי החזית הדמוקרטית החרימו את פגישות הועד המנהל של אש"ף לאחר הסכמי אוסלו, וחידשו את השתתפותם במהלך האינתיפאדה השנייה בשנת 2000.²⁵⁵
- פלגים מרכזיים של ברית הכוחות הפלסטינים (תהלוף):
 - חמאס, אשר נכנס ללבנון בשנת 2000 באמצעות הקמה של רשת רחבה של שירותים קהילתיים, לאחר ששרדי התנועה בירדן נסגרו. במהלך שנות ה-90, ארגון ג'אמעה איסלאמיה הכין את הקרקע לחמאס על ידי פיתוח רשתות חברתיות והינוכיות במחנות.
 - הג'יהאד האיסלאמי, לו נוכחות מזערית בלבד בלבנון. בדומה לחמאס, גם הג'יהאד האיסלאמי עוסק בפעילויות קהילתיות וצדקה.²⁵⁶
 - החזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה הכללית, שהנהגתה שוכנת בדמשק, היא בעלת שלושה בסיסי צבא מחתרתיים בלבנון, הממוקמים מחוץ למחנות (בנחמה אשר דרומית לביירות ובבקעה). שני הבסיסים מאכסנים ארטילריה כבדה ובינונית, ובבקעה גם מאמנים לוחמים.
 - פתח אל-אינתיפאדה, קבוצה שהתפצלה מהפתח בשנת 1983. בדומה למפקדה הכללית של החזית העממית לשחרור פלסטין, ההנהגה של קבוצה זו שוכנת בדמשק ומחזיקה בסיסים צבאיים בכדי לאחסן נשקים ולאמן לוחמים.
 - אל-צעיקה, נוסדה בשנת 1966 על ידי מפלגת הבעת' הסורית.
- כוחות איסלאמיים תומכי ג'יהאד:
 - עוצבאת אל-אנצאר (ליגת הפרטיזנים), נוסדה בשנת 1986 ובעלת נוכחות חזקה במחנה אל-חילוה. בשנת 1995 הייתה אחראית להתנקשות בניזאר אל-חלבי, המנהיג של אחבש, ארגון איסלאמי חברתי.
 - ג'ונד אל-שאם (גדודי סוריה השלמה), קבוצה שהתפצלה מעוצבאת אל-אנצאר. חבריה היו ממוקמים בשכונת תאמיר הסמוכה לעין אל-חילוה, לפני שפוננו לאזור טווארה במחנה.²⁵⁷
 - אל-חרכה אל-איסלאמיה אל מוג'אהידה (תנועת הלחימה האיסלאמית) מרוכזת גם היא בעין אל-חילוה.²⁵⁸
 - אנצאר אללה (הפרטיזנים של אלוהים), נוסדה בשנת 1989 ובעלת קשרים קרובים עם החיזבאללה.²⁵⁹
 - עוצבאת אל-נור (ליגת האור), התפלגות של של עוצבאת אל-אנצאר, גם הם נוכחים בעין אל-חילוה למרות שאינם מהארגונים העיקריים שם.²⁶⁰

²⁵² האוויר ברון, 'העם הפלסטיני' (פריז 1977), (Paris, 1977) *Les Palestiniens, un peuple*.

²⁵³ שם.

²⁵⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אבו ג'אבר, מנהיג החזית העממית לשחרור פלסטין במחנה נהר אל-בארד, 17 בפברואר 2009.

²⁵⁵ שם.

²⁵⁶ ראו ארר קנודסן, לעיל..

²⁵⁷ ראו מוסטפא אל-ערב, 'פלגים רדיקאליים במחנות בלבנון' [תנוימאת מוח'ימאת לובנאן אל-מותשדידה] (3), אתר האינטרנט בערבית של סי.אן.אן, בקישור

http://arabic.cnn.com/2007/middle_east/7/20/sham.camp/index.html

²⁵⁸ מוסטפא אל-ערב, 'תנוימאת מוח'ימאת לובנאן אל-מותשדידה' (4) שם.

²⁵⁹ שם.

²⁶⁰ שם.

נספח ג'

הסכם קהיר

[הסכם קהיר 1969 היה חשאי ומעולם לא פורסם באופן רשמי. עם זאת, גרסאות לא רשמיות הופיעו בעיתונות ונחשבות אמינות. במאי 1987 הכריז הפרלמנט הלבנוני על ההסכם כמבוטל ולא תקף. הגרסה המופיעה פה לקוחה מאתר מפלגת 'הכוחות הלבנוניים' בקישור <http://www.lebanese-forces.org/lebanon/agreements/cairo.htm>]

החלטה מספר D52/2550 מתאריך ה-13 בספטמבר 1969

סודי ביותר

ביום שני, ה-3 בנובמבר 1969, נפגשו בקהיר המשלחת הלבנונית בראשות הגנרל הצבאי אמיל אל-בוסטאני, והמשלחת של הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) בראשות יאסר ערפאת, בנוכחות שר החוץ של הרפובליקה הערבית המאוחדת, מחמוד ריאד, ושר המלחמה, הגנרל מוחמד פאוזי.

בהתאם לקשרי האחוה והייעוד המשותף, היחסים בין לבנון והמהפכה הפלסטינית צריכים להיות מנוהלים תמיד על בסיס של אמון, כנות ושיתוף פעולה חיובי, למען רווחת לבנון והמהפכה הפלסטינית, ובתוך המסגרת של הריבונות הלבנונית וביטחונה. שתי המשלחות הסכימו על העקרונות והצעדים הבאים:

א. הנוכחות הפלסטינית

הוסכם לארגן מחדש את הנוכחות הפלסטינית בלבנון על סמך היסודות הבאים:

1. הזכות לתעסוקה, לתושבות ולתנועה של פלסטינים המתגוררים כעת בלבנון.
2. יצירת ועדות מקומיות המורכבות מפלסטינים חיים במחנות, כדי לנהל את האינטרסים של הפלסטינים המתגוררים במחנות, זאת תוך שיתוף עם הרשויות הלבנוניות המקומיות בתוך מסגרת הריבונות הלבנונית.
3. מיסוד נושאי תפקידים של 'המאבק הפלסטיני המזוין' בתוך המחנות, שיפעלו בתיאום עם הועדות המקומיות ויבטיחו יחסים טובים עם הרשויות הלבנוניות. נושאי התפקידים יהיו אחראים על רגולציה וקבלת החלטות בכל הנוגע להימצאות נשקים במחנות, בתוך מסגרת הביטחון הלבנוני והאינטרסים של המהפכה הפלסטינית.
4. תושבים פלסטינים בלבנון רשאים לקחת חלק במהפכה הפלסטינית באמצעות 'המאבק המזוין' ובהתאם לעקרונות הריבונות והביטחון של לבנון.

ב. פעילויות קומנדו

הוסכם לסייע לפעילויות קומנדו באמצעים הבאים:

1. סיוע למעבר של אנשי קומנדו, והחלטה על נקודות מעבר וגששות באזורי הגבול.
2. אבטחה של הדרך לנפת ערקוב.
3. 'המאבק המזוין' יהיה אחראי וישלוט על ההתנהלות של חברי כל ארגוני, ויבטיח שלא יתערבו בעניינים לבנוניים.
4. הקמת פיקוד משותף ל'מאבק המזוין' והצבא הלבנוני.
5. הפסקת קמפיינים של תעמולה (פרופגנדה) ע"י שני הצדדים.
6. פיקוד 'המאבק המזוין' יערוך מפקד אוכלוסין של חברי הארגון בלבנון.
7. מינוי נציגים של 'המאבק המזוין' במפקדות הצבא הלבנוני, כדי שייטלו חלק בפתרון מצבי חירום.
8. בחינת הפריסה של כל נקודות הריכוז המתאימות באזורי הגבול, באופן שיהיה מוסכם על הפיקוד הצבאי הלבנוני.
9. הסדרה של כניסות, יציאות ותנועה של חברי 'המאבק המזוין'.

10. פירוק של בסיס עייתרון.
 11. הצבא הלבנוני יאפשר את עבודתם של מרכזי רפואה, פינוי ואספקה לפעילות קומנדו.
 12. שחרור של עצורים ושל נשק שהוחזרם.
 13. קיימת הבנה כי הרשויות הלבנוניות, הן האזרחיות והן הצבאיות, ימשיכו להפעיל את זכויותיהן ואחריותן בכל האזורים של לבנון ותחת כל הנסיבות.
 14. שתי המשלחות מצהירות ומאשרות כי המאבק הפלסטיני המזוין הוא אינטרס של לבנון כשם שהוא אינטרס של המהפכה הפלסטינית ושל כל הערבים.
 15. הסכם זה יישאר 'סודי ביותר', ובלעדי לעיניהם של אנשי הפיקודים.
- על החתום:

ראש המשלחת הפלסטינית
יאסר ערפאת

ראש המשלחת הלבנונית
אמיל בוסטאני